

נפש עדה

בירורים בשלש השבועות
ובדעת רב יהודה

יעקב זיסברג

בהוצאת ישיבת ההסדר קרני שומרון

החוק נשפט

העיתונות בישראל
החוק נשפט

עורך: הרב גלעד מנחם ברלין
עריכה לשונית: שרה המר
הכנה לדפוס: מיכל שטרן

הפסוקים הועתקו מתנ"ך קורן באדיבות הוצאת קורן, ירושלים

ירושלם תשס"ו

כל הזכויות שמורות למחבר
מהדורה שניה, קרני שומרון תשס"ה

יעקב זיסברג

ת"ד 555 קדומים, ד"נ שומרון 44856

טלפון: 09-7928076

הערות והארות תתקבלנה בשמחה

הוצאת קורן

הרב דוב ליאור
רב העיר
קרית ארבע - חברון ת"ו

בס"ד, יום כסלו תשס"ג

לכבוד
הרב יעקב זיסברג

קבלתי את שני הקונטרסים שלך, האחד על נושא שלש השבועות, והשני על דבריו של רב יהודה בסוף מסכת כתובות.

שמחתי למקרא הדברים, וראיתי את גודל ההשקעה והעמל שהשקעת בעיבוד הנושאים ובניתוחם, החל מגדולי רבותינו הראשונים עד חכמי דורנו. ביסודיות ובדקדוק גדול ירדת לפרטי הדברים עד שהעלית על שולחנם של מלכים מאן מלכי רבנן דבר נאה ומתוקן, משנה ברורה וסדורה בהסברת הנושאים הקשורים לעליה ארצה והמלחמה עליה. אין ספק שראוי שספר זה יהיה חלק בלתי נפרד מכל ספריה של בן תורה ובייחוד להעמקת המודעות על מצוות עליה לארצנו בתקופה קשה זו. אהבת ארץ ישראל וחיזוק אחיזתה תביא בסופו של דבר להתעוררות עזה של בני עמנו, לאחוז בה ולחשוק בישובה, ובזכותה נזכה לקירוב גאולתנו בימינו.

ישר כחך על המאמצים הגדולים שהשקעת בפרסום ספר זה, וחפץ השם בידך יצלח להגדיל תורה ולהאדירה, לאהב את ישראל לאביהם שבשמים.

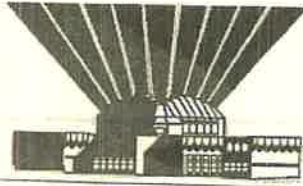
עלה והצלח!

החותם לכבוד התורה

הרב דוב ליאור

רב מקומי - קרית ארבע

ישיבת ההסדר קרני שומרון YESHIVAT HESDER KARNEY SHOMRON

הסכמת ראשי ישיבת ההסדר קרני שומרון

הרב **יעקב זיסברג** שליט"א, העומד בראש המכון להכשרת מורים בישיבת ההסדר קרני שומרון, עוסק בנושא של ארץ - ישראל בהלכה ובאגדה זה שנים רבות, ומלמד נושאים אלו בישיבה.

בקונטרס זה שהוא חלק מספר מקיף, מברר הוא באופן מסודר, שיטתי ותוך שימוש במקורות מההלכה ומהאגדה כאחד, סוגיות אלו.

ובאנו לחזק את ידיו ואמינא לפעלא טבא יישר.

הרב אברהם קורצווייל

הרב שמואל הבר

הקדמה

קונטרס זה העוסק בשלש השבועות ובדעת רב יהודה, מבוסס על שיעורים שניתנו במשך למעלה מעשר שנים בישיבת ההסדר קרני שומרון.

קונטרס "נפש עדה" נקרא על שם אימי עדה ז"ל שנפטרה בב' בטבת תשס"א (נר שביעי של חנוכה), ודומה שקונטרס זה אין כמוהו מתאים למעשיה, שהרי אמא עלתה לארץ ישראל למרות הקשיים שעמדו בפניה והקימה בארץ את ביתה בתנאים קשים.

עדה זיסברג לבית פרידור, נולדה בעיר ירוסלב השוכנת בין קרקוב ללבוב שבפולין בשנת תרפ"ד (1924). בהיותה בת 14 כבשו הגרמנים את העיר.

חלק מבני משפחתה הצליח לברוח לרוסיה. שם העלו אותם על רכבת מסע שנסעה לסיביר, וכך ניצלו ממחנות ההשמדה. בסיביר עברה אמא תלאות וייסורים רבים כשנפטרו הוריה אריה ורחל הי"ד. אמא, אחיותיה מֵאֵלָה וּמֵאֲנִיָּה (מיכל) ואחיה אליעזר ובנימין שהיו ילדים קטנים, הצליחו לשרוד. מאוחר יותר העבירו אותם הרוסים לאוזבקיסטן ואחר-כך לטורקיסטן, שם נשאר עד סיום המלחמה. בתום המלחמה חזרו האחיות ללבוב לחפש אחר בני משפחה שנספו אך איש לא נמצא בחיים.

בלב קרוע, תשושים פיזית ונפשית, נסעו לגרמניה. בגרמניה התפרדה המשפחה. מֵאֵלָה, האחיות הגדולה, נסעה לאמריקה. מֵאֲנִיָּה נישאה ונשארה בגרמניה, ואמא החליטה לעלות לארץ ישראל בעקבות אחיה הקטנים אליעזר ובנימין שעלו קודם לכן במסגרת עליית ילדי טהרן.

בטרם עלייתה ארצה הגיעה אמא לבדה למחנה העקורים של אונר"א בבאד-ריכנהל שבגרמניה. שם הכירה את חברתה צֶלָה גרינברג לבית שוורצבאום ואת משפחת קראוס. יחד עם חברתה צֶלָה עלתה לארץ. הן הפליגו באניית המסע פאן-יורק כשעל סיפונה 4500 עולים, חלקם משפחות שניסו להגיע ארצה באנייה אקסודוס וגורשו מהארץ. ההפלגה נמשכה שלשה שבועות בתנאים קשים מנשוא, כשהצפיפות רבה, התנאים הסניטריים בלתי נסבלים, הרחצה מתבצעת במי מלח ובמגורים בתחתית האנייה שורר מחסור באוויר. אף על פי כן היתה לשתיים הרגשה של התרוממות רוח, כי ידעו שחלומן להגיע לארץ ישראל ולגור בה עומד להתגשם.

אמא הגיע לארץ בתש"ח (1948). הבנות לא ירדו מן האנייה כשעגנה בנמל חיפה מפני שלא היו בידן אישורי עלייה. העלו אותן על סירות והן הורדו בחוף אחר, שם חיכו להן משאיות שלקחו אותן לפרדס חנה. בפרדס חנה נפרדה אמא מחברתה

ועברה לבית החלוצות בחיפה, בו גרו עולות בודדות. לימים עברה לתל-אביב ועבדה בהנהלת חשבונות בשוק הסיטונאי ביפו. שם פגשה את משפחת קראוס שהציעה לה לבוא לגור יחד אתה בביתה. אמא גרה אתם כארבע שנים ושם הכירה את אבי מרדכי שיבדל"א ונישאה לו.

לאחר נישואיהם גרו אבא ואמא בשכונת מכבי החדשה שב"שכונת התקווה" ושם נולדו להם שלשה ילדים. היתה זו תקופת הצנע והמצב הכלכלי היה קשה. למרות העוני הכניסה אמא את אחיה אליעזר לביתה וגידלה אותו כבן (האח השני בנימין גר בקיבוץ).

המשפחה גדלה והורי עברו לגור בבת-ים. בסביבת מגוריהם חיו שתי משפחות דתיות בלבד. אמא זכתה בשכונה לכינוי "הדתיה הנחמדה", ואכן היתה אישה חכמה ובעלת חסד שקיבלה כל אדם בסבר פנים יפות ובחיוך, והעניקה גם כשבבית לא היה.

אמא היתה הדבק שאיחד את המשפחה, בתחילה בין אחיה ואחיותיה ואחר כך במשפחתה עם בעלה וילדיה. את כל כוחותיה הקדישה לבעלה ולחינוך ילדיה, וזכתה ב"ה לראות שכר לעמלה עוד בחייה.

מודה אני לקב"ה ששם חלקי מיושבי בית המדרש; לאכסניה - לישיבה שבה אני מלמד, לראשי הישיבה, הרב שמואל הבר והרב אברהם קורצווייל, לחברי הרמי"ם, למנכ"ל הישיבה ליאור ליפשיץ, ולתלמידי יותר מכולם.

תודה מיוחדת לרב גלעד מנחם ברלין שערך את הקונטרס, העיר והאיר הערות חשובות.

בענין שלש השבועות ובדעת רב יהודה, שורת מבוכה בקרב חלק מהחוגים התורניים והדתיים. יהי רצון שהבירור ההלכתי בקונטרס זה יתרום להבנה ולליבון סוגיות אלה, ויחזק את הקשר לארץ-ישראל.

יעקב זיסברג

קדומים

שלוש השבועות

חלק א - ביאור שלש השבועות

1. השבועות והסברן
2. איסור השבועות - מחלוקת הסוגיות?

חלק ב - האם שלש השבועות נוהגות בימינו?

- א. הקדמה
- ב. האם השבועות הן הלכה או אגדה?
 1. הסבר השבועות כדברי אגדה
 2. הקושי לסוברים שהשבועות אגדה
 3. האם הפוסקים פסקו את השבועות?
 - ג. כשיש רשות מהאומות מותר לעלות
 - ד. בירורים נוספים באיסור השבועות
 1. השבועות תלויות זו בזו
 2. הסוברים שרק עלייה לירושלים ובניין בית המקדש נאסרו
 3. האם השבועות מחייבות גם את יושבי ארץ ישראל?
 4. דעת המקובלים - השבועות הוגבלו בזמן ואינן נוהגות כיום
 - ה. איסור השבועות בימינו
 1. הצהרת בלפור
 2. התנגדות הערבים
 3. האם יכולות אומות העולם לחזור בהן מהחלטתן?
 4. המחותרות והמעפילים
 5. הקמת מדינת ישראל
 6. סימנים שתקופתנו היא תקופת הפקידה
 7. סיכום: מדוע אין השבועות נוהגות כיום
 - ו. "שלא ירחקו את הקץ" או "שלא ידחקו את הקץ"?
 - ז. בירורים בדברי גדולי ישראל
 1. בירור דברי הרמב"ן
 2. בירור דברי הגר"י אייבשיץ
 - ח. נספחים
 1. האם עבר בר כוכבא על השבועות?
 2. הפירוש להושענות בסידור "בית יעקב" - האם הוא מהיעב"ץ?
 3. כיוון נוסף להסבר המדרש בשיר השירים רבה

בפרק שלפנינו נברר בעזרת ה' את עניין שלש השבועות. בחלק הראשון נעסוק בסוגיית הגמרא ובהסבר השבועות, ובחלק השני נעסוק בהשלכות של השבועות לימינו.

חלק א - ביאור שלש השבועות

ראשית, נתבונן בסוגיית הגמרא המבארת את שלש השבועות¹:

כתובות קיא, א:

רש"י:

- רבי זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה, דבעא למיסק לארץ ישראל.
- דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לא"י - עובר בעשה, שנאמר (ירמיהו כז, כב) 'בבלה יובאו ושמה יהיו עד פקדי אותם נאם ה'". ורבי זירא: ההוא בכלי שרת כתיב.
- ורב יהודה: כתיב קרא אחרינא (שיר השירים ב, ז) 'השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה וגו'". ורבי זירא: ההוא שלא יעלו ישראל בחומה.
- ורב יהודה: 'השבעתי' אחרינא כתיב. ורבי זירא: ההוא מיבעי ליה לכדרבי יוסי ברבי חנינא. דאמר: שלוש שבועות הללו למה? אחת - שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת - שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מידי.
- ורב יהודה: 'אם תעירו ואם תעוררו' כתיב. ורבי זירא: מיבעי ליה לכדרבי לוי, דאמר: שש שבועות הללו למה? תלתא - הני דאמרן. אינך - שלא יגלו את הקץ, ושלא ירחקו את הקץ ושלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים.
- 'בצבאות או באילות השדה' - אמר רבי אלעזר: אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מקיימין את השבועה - מוטב, ואם לאו - אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.
- דבעי רבי זירא למיסק - ורב יהודה היה מוחה בידו, להכי הוה משתמיט מיניה.
- בכלי שרת כתיב** - קרא, ללעיל מיניה כתיב 'כי כה אמר ה' אל העממדים ועל הים ועל המכונות וגו'.
- שלא יעלו בחומה** - יחד, ביד חזקה.
- אם תעירו ואם תעוררו** - פתי שבועות בכל אחת.
- שלא יגלו את הקץ** - נביאים שזיניהם.
- ושלא ירחקו את הקץ** - צעונס. ליטנא אחרינא: 'שלא ירחקו גרסינן - לשון דוחק, שלא יכבו בתחנונים על כך יותר מלאי.
- ושלא יגלו את הסוד** - אמרי לה סוד העבור ואמרי לה סוד טעמי התורה.
- מתיר את בשרכם** - לשון הפקד.

1. על הגירסאות וחילופי הנוסחאות ראה דקדוקי סופרים השלם, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ז. דרשה זו מובאת גם במדרש תנחומא דברים ד, תנחומא בובר הוספה לדברים ג, אגדת בראשית פ"ז א. וראה עוד שיר השירים רבה (פרשה ב, ז) שם יש ארבע שבועות.

לדעת רב יהודה יש איסור הן על היחיד והן על הציבור לעלות מבבל לארץ ישראל. הדבר מדויק בלשונו - "כל העולה מבבל לא"י" - עולה בלשון יחיד. לפיכך השתמט ממנו רבי זירא.

לדעת רבי זירא האיסור לעלות לארץ ישראל הוא רק על הציבור. ליחיד או ליחידים² מותר לעלות. לכן עלה רבי זירא בעצמו לארץ ישראל (כתובות קיב, א).

1. השבועות והסברן

בדרשתו של רבי יוסי ברבי חנינא הוזכרו שלש שבועות הנלמדות מפסוקים שונים בשיר השירים - "השִׁבְעֵתִי אֶתְכֶם בְּנֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבָאוֹת או בְּאֵילֹת הַשָּׁדָה אִם-תִּעְרֶוּ וְאִם-תִּעוֹרְרוּ אֶת-הָאֶהָבָה עַד שֶׁתִּחַפְּצִי"³, שתיים לישראל ואחת לאומות העולם. לישראל: (א) שלא יעלו בחומה; (ב) שלא ימרדו באומות העולם. לאומות העולם: (ג) שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מידי.

בשיר השירים (ה, ח) מופיע פסוק רביעי - "השִׁבְעֵתִי אֶתְכֶם בְּנֹת יְרוּשָׁלַם אִם-תִּמְצְאוּ אֶת-דֹּדֵי מֵה-תִּגִּדוּ לוֹ שְׁחֹלֶת אֶהָבָה אֲנִי". המהרש"א (כתובות קיא, א) הסביר שבסוגיה לא הביאו פסוק זה, משום שחסרות בו גם המילים "אם-תעירו ואם-תעוררו" המרמזות על כפל השבועה, וגם המילים "בצבאות או באילות השדה" שרומזות לישראל.

מאידך, במדרש שיר השירים רבה (ב, ז) דרשו פסוק זה - "רבי חלבו אמר ארבע שבועות יש כאן".

גם השיטה מקובצת (כתובות קיא, א) דורש פסוק זה, בשם רש"י ישן, על אומות העולם: "וכן אמרה כנסת ישראל לאומות העולם, לכשתמצאו את דודי לעתיד לבוא מה תגידו לו, שחולת אהבה אני - שקבלתי מכם יסורין".

בשם תלמידי הרשב"א (בשיטה מקובצת) דרשו פסוק זה כך:

ההוא כנסת ישראל דקאמרי לאומות העולם, אחרי שהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישתעבדו בהם יותר מדאי. והכי קאמר: לא תשתעבדו בהם יותר מדאי כדי שתגרמו לי לעורר לי אהבתם שלא בזמנה. שהקב"ה אינו יכול לראות צרה גדולה לישראל שלא יושיעם, כדאמרינן בעלמא (סנהדרין צז, ב)

2. עיין לקמן בביאור השבועה הראשונה.

3. פסוק זה נכפל בשיר השירים - ב, ז; ג, ה. ופעם שלישית, בשינויים מסוימים בפרק ח פס' ד, עיין להלן.

כשיגיע זמנם ליגאל הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו כהמן ומחזירן למוטב ומיד הם נגאלין.⁴

מה ראו חז"ל לדרוש את המילים "בנות ירושלים" כמשל לעם ישראל (מלבד השבועה השלישית שמתפרשת על אומות העולם)?⁵

נראה שנקראו ישראל בלשון נקבה - "בנות" "צבאות" ו"אילות", משום שהכינוי "בנות" מבטא יפה את מצב ישראל בגלות כשהם נמצאים תחת שלטון זרים, משועבדים לאומות וחלשים. אישה "רשות אחרים עליה" (קדושין לא, ב), ויותר מכך "בת", שהיא ברשות אביה.⁶ בפסוק נזכרה ירושלים (ולא ארץ ישראל), כי ירושלים היא עיר המלכות והמקדש המבטאת את עצמאותו של עם ישראל, והיא הנמצאת כעת במעמד של נקבה, ברשות אחרים.

להלן הסבר השבועות:

(א) השבועה "שלא יעלו ישראל בחומה"⁷ משמעותה איסור על הציבור לצאת מהגולה ולעלות לארץ ישראל שלא ברשותם של הגויים.

רש"י פירש "יחד, ביד חזקה"⁸. משמעות דברי רש"י היא, שבעלייה בחומה כלולים שני עניינים שונים: (1) שלא יעלו כולם - "יחד"⁹. (2) שלא יעלו בחזקה - "ביד חזקה". "יחד" - יכול להיות כל ישראל יחד¹⁰, אף בלא יד חזקה - ברשות המלכות ששולטת

4. עיין לקמן סימן ד סעיף 1 - מה ניתן ללמוד מדבריהם על תלות השבועות זו בזו.
5. במדרש תנחומא הקדום (מהדורת שלמה בובר, הוספה לפרשת דברים, ד"ה רב לכם) נאמר שהכינוי "בנות ירושלים" מוסב על אומות העולם, זה לשונו: "קורא לאומות בנות ירושלים". כך גם פירש רש"י בפירושו לשיר השירים (ב, ז; ג, ה; ה, ח; ח, ד). מדוע נקראו הגויים "בנות ירושלים"? רש"י הסביר (שם, א, ה) - "על שם שהיא עתידה ליעשות מטרופולין לכולן כמו שניבא יחזקאל (טז, סא) 'ונתתי אותם לבנות' כמו (יהושע טו, מה) 'עקרון ובנותיה'". בשיטה מקובצת (כתובות קי, ב) מוסבר בשם תלמידי הרשב"א שנקראו כך מפני "שהם [הגויים] שם עכשיו". (ראה שם הסבר נוסף ואין כאן המקום להרחיב. וראה עוד: הרב אליעזר אשכנזי, ספר מעשי ה', מעשי בראשית פרק יח, עמ' 56).
6. עוד יש לומר, שכינויה של כנסת ישראל הוא תמיד בלשון נקבה - אמא או בת - כי היא מקבלת ומושפעת. רק הקב"ה בלבד נקרא זכר, אבא, מכיוון שהוא משפיע ונותן.
7. בשיר השירים רבה פרשה ב, ז גרסו "שלא יעלו חומה מן הגולה".
8. בשיטה מקובצת (שם) הביא בשם רש"י במהדורא קמא שפירש: "בחומה - שלא יעלו כולם בחזקה" עד כאן לשונו.
9. עיין בחידושי בתרא לכתובות (מהדורה תניינא דף קיא אות תרנג) המסביר שה"יחד" לא נלמד מהדימוי לחומה אלא מנושא המשפט ומהלשון "שלא יעלו ישראל" - שהאיסור הוא דווקא על העם כולו (ולא על היחיד). ייתכן שאפשר ללמוד זאת גם מהדימוי לחומה, כי החומה מורכבת מאבנים רבות השלובות זו בזו.
10. הרב אברהם יעלין (בספרו גאולת ישראל, תרפ"ח, בהקדמה עמ' 12 אות ג) כתב דבחומה הוא רק כל ישראל ביחד, ולא כשעולים בכל פעם איזה מאות ואפילו איזה אלפים. הרב י"ד בלומבערג כתב, שאיסור העלייה בחומה הוא רק על כל העם, או לכל הפחות רובו (קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, מהדורת אור עציון תשנ"ט, מענה ח הערה ס, עמ' צ).

אז בארץ. "ביד חזקה" - משמעותו מלחמה כפשוטו, ללא הסכמת האומה השולטת בארץ ישראל, גם אם זו עליית קבוצת אנשים קטנה.

מהי משמעות האיסור לעלות "בחומה"? הדימוי לחומה כוונתו בחזקה, כמו חומה המלמדת על חוזק וכוח. בספר כפתור ופרח (פ"י) (וכן ביעב"ץ וברש"ש) הגירסה היא "כחומה", בכ"ף.

במדרש תנחומא הקדום¹¹ הלשון - "כשיעלו מן הגולה לא יעלו המונים המונים". דברי המדרש "המונים המונים" לקוחים מהפסוק "המונים המונים בעמק החרוץ" (יואל ד, יד), ומשמעות המונים שם היא תואר לריבוי עם. לכן, לדעת בובר, הגירסה בגמרא צריכה להיות "הומה" ב"הא", מלשון עיר הומיה, תואר לרעש ושאון של המון.

(ב) השבועה "שלא ימרדו באומות העולם" נאמרה לישראל בהיותם בגולה (שהרי לעלות בחומה כבר נאסר עליהם). תוכנה הוא שיהיו נאמנים למלכות בארץ גלותם. נאמנות זו באה לידי ביטוי בכך שלא ימרדו בחוקי המלכות באמצעות אי תשלום מיסים וארנונות, לדוגמא, ושלא ישתתפו במרד נגד המלכות¹².

דוגמא לדבר מצאנו בספר זכות אבות¹³:

...כמו שעלה על לב אנשי פורטוגאל, שנאנסו כ[ו]לם, ומצאו שהיו כפלי כפליים כיוצא בגוים, ורצו להרים ראש להרגם וללכוד המלוכה. והיה שם זקן אחד ושאל על ידי שם, והשיבוהו: 'אם תעירו ואם תעוררו', וכמו שפירשו ז"ל: שלש שבועות השביע הקב"ה את ישראל, אחד שלא ימרדו בקב"ה.

כלומר, על האנוסים בפורטוגל נאסר למרוד ולהלחם כנגד המלכות במדינתם למרות שיכלו לגבור על משעבדיהם וללכוד את המלוכה¹⁴.

11. מהדורת שלמה בובר, הוספה לפרשת דברים, ד"ה רב לכם.

12. מפרשי המדרש - עץ יוסף, יפה קול, רד"ל - שיר השירים רבה ב, ז; רש"י הירש, חורב, חובת המדינה והאזרח, סעיף ב, עמ' 437 ועוד. הרב חיים גריינמן הוסיף גם "להקים מלכות בחו"ל, וזה דוקא במרידה אסור אבל ברשות שרי" (חידושים ובאורים על מסכת כתובות סימן י'). הרב חיים פלאג'י כתב כי "השבועה שלא ימרדו באומות היינו בשאר עניינים ובשאר ארצות" (ש"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מט, עמ' ר, ד"ה וזה).

אכן, המגילת אסתר כתב: "שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש הארץ בחזקה" משמע שהמרידה באומות היא בארץ ישראל, והעלייה בחומה נכללת באיסור המרידה באומות העולם. ועיין עוד להלן ח"ב סעיף ג, כב.

13. למקובל רבי אברהם גאלאנטי, תלמיד רבי משה קורדזברו (הרמ"ק), בתוך ספר בית אבות, ארבעה פירושים על מסכת אבות, ד"ה אל תתודע לרשות, על פי כת"י פאריס 866, בילגרייא תרע"א, פרק א' משנה י', עמ' 91.

14. על אף שהמחיר הוא כניעה, והם נשארים אנוסים יש לומר שלשלטון יהודי באזור ספרד הנוצרית אין סיכוי להחזיק מעמד, והתוצאות של דיכוי המרד יהיו קשות וגרועות יותר.

(ג) השבועה לאומות העולם "שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי" נלמדת מהפסוק "הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם מֵה־תְּעִירוּ וּמֵה־תְּעַרְרוּ אֶת־הָאֲהָבָה עַד שְׁתַּחֲפִץ" (שיר השירים ח, ד).

המהרש"א הסביר שחז"ל דרשו פסוק זה על אומות העולם מפני שהמילים "בצבאות או באילות השדה" הושמטו. ואפשר להטעים את דבריו: ישראל נמשלו דווקא לצבי, "הצבי ישראל" (שמואל ב' א, טו), מכיוון שצבי ואייל הם חיות טהורות. מאידך, אומות העולם נמשלו לחיות טמאות¹⁵. כך נראה גם מדברי רבי אלעזר שדרש את המילים "בצבאות או באילות השדה" על עונש לעם ישראל, משמע שאיום זה הוא לישראל בלבד¹⁶.

בספר קדושת לוי השלם¹⁷ הסביר מדוע נאמר "שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי", שהרי היה צריך לומר "שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי"? אלא שפירוש

15. מצאתי גם במדרש שיר השירים על פי כת"י מהגניזה: "אני משביע אתכם... בשבכים שנדמו בחיות השדה, דכתיב: 'נפתלי אילה שלוחה, גור אריה יהודה, בנימין זאב יטרף ועוד'. מבואר שהצבי והאייל המוזכרים בפסוק מתייחסים לישראל שנמשלו לחיות. הסבר נוסף ראה בדרשות ר' יהושע אבן שועיב, להלן הערה 16, ובשר"ת אבני נזר, יר"ד סימן תנד סעיפים מו-מו.

הבחנה נוספת בין הפסוקים היא, שבפסוק זה הלשון היא "מה תעירו ומה תעוררו" ובפסוקים שנדרשו על ישראל "אם תעירו ואם תעוררו". יש לומר, שלשון "אם" משמעותה ודאי כמו "אם כסף תלוה את עמי" (שמות כב, כד), והלשון "מה" משמעותה ספק. ביחס לישראל נאמר "אם תעירו" כי ודאי וברור שלא יעברו על השבועה. ביחס לאומות העולם נאמר "מה", מפני שחזה שלמה שאומות העולם יעברו על השבועה וישעבדו את ישראל יותר מדאי, לכן רמז זאת בלשון מסופקת.

הסבר נוסף על פי תרגום יונתן, ראה: ויואל משה, מהדורה חמישית, ניו-יורק תשל"ח (להלן ויואל משה), סימן כד, עמ' לט-מ.

16. מדוע כשהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישעבדו את ישראל יותר מדי, אין הוא מפרט את עונשם אם יעברו על השבועה, אבל כשהוא משביע את ישראל הוא מוסיף איום לשבועה - "אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה"? יש לומר שאצל ישראל יש איום בעונש כי יש רגלים לדבר שלא יעברו על השבועה. איום שייך כאשר יש סיכוי שהדבר יישמע. אצל אומות העולם יש כאן רמז שיעברו על השבועה, כמו שעשו המצרים שעינו את ישראל יותר מדי בבחינת "אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה" (זכריה א, יד-טו). ראה רמב"ן בראשית טו, יד. הרב רפאל וולפוביץ (צפירת צדק, ירושלים תשל"ל, עמ' סא) הסביר שכיוון "שהוא יודע שרגש החרות חזק מאד בישראל וגם חזקה אהבתם לארץ האבות עד מסירות נפש, ובקל יוכל העם להתלהב ולקום למלחמה נגד הגוים כדי להגאל מן הגלות ולשחרר את ארץ ישראל, לכן הזהיר ה' באופן חמור שלא יעזו טרם הגיע זמן הגאולה שנועד משמים, כי תכלית ישיבת ישראל בגלות... היא לתקן את כל עולם במלכות שדי".

בדרשות ר' יהושע אבן שועיב על התורה ומועדי השנה, (תלמיד הרשב"א, ירושלים תשנ"ב, חלק א, ויקרא עמ' רכו) הסביר מדוע השביעם באילות ובצבאות [= צבי]: "כי טבע אלו החיות, כי בחדש שנכנסות בחשק הולכות בלא דעת כשכורות ואז צדין אותן הציידים. וכן ישראל לא יתעם אלא החשק ויעלו ביד אויביהם כמו שקרה לבני אפרים שנפלו ביד פלשתים".

ואף על פי כן, בספר תורה לישראל (הרב חיים צימרמן, ירושלים תשל"ח, יסודי אמונה, עמ' 7) הראה שמבחינה היסטורית כל אומה שהשתעבדה בישראל יותר מדי נחרבה. כך קרה לרומא, כך היה במסעי הצלב, כך בספרד, וכך קרה להיטלר ימח שמו ולקומוניזם הרוסי.

17. הרב לוי יצחק מבארדיטשוב, ירושלים תשל"ח, פרשת בא, ד"ה בא אל פרעה, עמ' קג. יש להעיר שבדקדוקי סופרים השלם (לעיל הערה 1), ציין שבכת"י רומי 113 על מסכת כתובות (רב),

מילת "בהן" הוא לצורך עצמן, כמו להן, בשבילן. כלומר, שלא ישתעבדו [האומות] בישראל לצורך עצמן, אלא רק לקיים מצוות הבורא שצווה שיהיו ישראל בגלות, ושלא יהיה יותר מדאי. משל למה הדבר דומה, לאדם הצריך להכות את בן המלך - אדם כזה חושש לצערו של בן המלך, ואינו מכה יותר מדאי¹⁸.

מהכפילות "אם תעירו ואם תעוררו" למד ר' לוי שלש שבועות נוספות: (ד) שלא יגלו את הקץ¹⁹; (ה) שלא ירחקו את הקץ²⁰; (ו) שלא יגלו את הסוד²¹.

יש הבדל בין קבוצות השבועות הראשונה (א-ג) שבדברי רבי יוסי ברבי חנינא, לבין קבוצת השבועות השנייה (ד-ו) שהוסיף רבי לוי. ניתן לאפיין את הקבוצות כך: קבוצה ראשונה עוסקת ביחסים שבין עם ישראל לאומות העולם. קבוצה שנייה עוסקת ביחסים שבין עם ישראל לגאולה / לנסתר.

האברבנאל²² הסביר שקבוצת השבועות השנייה מתייחסת למחשבים את זמן הגאולה על פי הכוכבים (אסטרונומים), ואם לא תגיע הגאולה בזמן שחזו, ידחו את זמנה עד הפעם הנוספת שיתחברו הכוכבים באותו מצב, וזו לשונו: "שלשתם הם מיוחדים לחוזים בכוכבים, אם הגילוי [- שלא יגלו את הקץ] כפי המחברת, ואם ההרחקה [- שלא ירחקו את הקץ] עם המחברת האחרת, וגם גילוי סוד העבור [- שלא יגלו את הקץ] שהוא מאותה חכמה".

בהגדת התלמוד כתי פאריס 307, בילקוט שמעוני, במדרש הגדול ובאוצר הכבוד השלם לרבי טודרוס אבועלפאי, ורשה תרל"ט, חסרה המילה "בהן". מאידך, בשאר כתי והמדרשים היא נמצאת.

18. וכן הוא בתיקוני זוהר, בראשית ירא בושת, שהקב"ה השביע אותן שינהגו כבוד בישראל.
19. היעב"ץ (שם) הסביר, "שמא סמוך לקץ יהיה נודע ונגלה לישראל, כשתתקיים נבואת יואל (ג, א) 'וניבאו בניכם ובנותיכם'". הרב ישראל שציפנסקי סבר, ששבועה זו נאמרה לישראל לעת שניתעורר באומות רצון לעזור לישראל לשוב לארצו, שאז לא יאמרו ישראל לאומות העולם שעוד לא הגיע הקץ ('גאולת מצרים, גאולת בבל, והגאולה העתידה", אור המזרח עט-פ, תשל"ג, עמ' 221).
20. ברש"י ישנה גרסה נוספת: שלא "ידחקו" את הקץ. הסבר הגירסאות ראה להלן.
21. רש"י: אמרי לה סוד העבור ואמרי לה סוד טעמי התורה. הסיבה שהשבועה היתה דווקא על מצוות קידוש החודש ועיבור השנה ולא על שאר מצוות היא, משום שזו המצווה הראשונה שנצטוו בה ישראל כעם (שמות יב, א). ייחודה של מצווה זו הוא בכך שהזמן משועבד לעם ישראל ויש כוח לבית דין לשנות את הטבע. בירושלמי סנהדרין (פ"א ה"ב) מבואר שהקב"ה מסר את קביעת החודשים ועיבור השנים לבית דין של מטה עד כדי כך שבכוחם לשנות את הטבע כתוצאה מקביעת החודשים ועיבור השנים. ראה עוד ש"ך יו"ד סימן קפט ס"ק יג, ואכמ"ל.
- הרב ידידיה ליפמן (דברי ידידיה על שיר השירים, בחלק באורי האגדות, כתובות קיא, א) הסביר שהכוונה על סוד שם המפורש שמה ירצו לגלותו ולעשות על ידו נפלאות.
22. דניאל, מעייני הישועה, מעיין א תמר ב עמ' רפב.

הבדל נוסף²³ בין שתי הקבוצות הוא, שהראשונה עוסקת במניעת פעולה ישירה ואקטיבית לקירוב הגאולה, ולעומתה, קבוצת השבועות השנייה עוסקת במניעת מעשים אשר ישפיעו בעקיפין על קירוב הגאולה קודם זמנה (אם נגרוס "שלא ידחקו את הקץ").

סיוע להבחנה זו בין שתי הקבוצות הוא כפל הלשון אשר ממנו דרשו חז"ל את שלש השבועות הנוספות - "אם תעירו ואם תעוררו". להעיר פירושו להקיץ מתרדמה, ואפשר שהערת הישן תיעשה בפעולה קלה. לעורר פירושו לדרבן ולהקים על ידי פעולה נמרצת, כהוראתה העיקרית של קבוצת השורשים הכפולים.

אם נגרוס "שלא ירחקו את הקץ", אזי ההבדל בין שתי הקבוצות הוא שהראשונה אוסרת מעשים לשם קירוב הגאולה לפני זמנה, והשנייה כנגדה אוסרת את ריחוקה מעבר לנדרש. [על פי זה נסביר שגילוי הקץ והסוד מרחקים את הגאולה, כמו שאמר ר' זירא לעוסקים בחישובי קיצים - במטותא מיניכו לא תרחקוניה (סנהדרין צז, א)].

כאמור, לשבועה החמישית שתי גירסאות: "שלא ירחקו את הקץ" (ברי"ש) או "שלא ידחקו את הקץ" (בדל"ת). הגירסה "שלא ירחקו את הקץ" מקורה בבבלי כתובות (קיא, א), והגירסה "שלא ידחקו" מצויה במדרשים²⁴. הגירסה ברשב"ש²⁵ היא: "שלא ימהרו את הקץ".

[א] הגירסה "שלא ירחקו את הקץ"

פירושי הראשונים והאחרונים נסמכים על הגירסאות השונות:

רש"י פירש: "בעוונם". כלומר, שלא יגרמו עוונותיהם שיתרחק הקץ. בספר מצור דבש²⁶ הסביר שרש"י כאן מפרש כפירושו לשיר השירים (ב, ז), "אם תעירר" - "אם תשניאר", כמו "וְיָהִי עֲרֶךְ" (שמואל א' כח, טז), "וּפְשָׁרָה לְעֶרְךָ" (דניאל ד, טז). ר"אם תעוררו" - כמו "העורר על השדה" (כתובות פ"ג מ"ו).

23. הרב עדיאל לוי, סוגיות הש"ס סוגיה 12, מצוות ישיבת ארץ ישראל, נחלים תשמ"ה, עמ' 21.
24. "שלא ידחקו" - שיר השירים רבה (ב, ז); מדרש תנחומא (דברים ז); מדרש הגדול (ויקרא בהר כה, לח); הגדות חז"ל כת"י פאריס 307; הגדות התלמוד דפוס קושטא רע"א; כת"י פארמא 3010; ובכת"י בריטיש מוזיאום 406. "שלא ירחקו" - בכת"י רומי 112 על מסכת כתובות. ראה עוד: דקדוקי סופרים השלם על מסכת כתובות, לעיל הערה 1.
25. שר"ת, סימנים ב-ג.
26. הרב דוד צימרינג, ארץ ישראל תשל"ד, מסכת כתובות קיא, א, עמ' קח.

אחרונים הקשו²⁷: אם כוונת רש"י לעוונות הכתובים בתורה, לצורך מה השבועה, והלוא מושבעים ועומדים אנו מהר סיני שלא לחטוא? ואם כוונתו על עניין פרטי כלשהו שמעכב את הגאולה, היה לו לבאר על איזה עניין סובבת שבועה זו.

בספר אם הבנים שמחה תירץ²⁸, שכוונת רש"י אינה על סתם עוון "אלא על עוון שנוגע בקץ עצמו". כלומר, השבועה באה לומר שאם תהיה שעת כושר לעלות לארץ ישראל בהסכמת האומות צריכים כל ישראל לעלות, ולא כמו בימי עזרא שלא עלו. במסכת יומא (ט, ב) דרשו חז"ל "ראוי היה ליעשות נס בימי עזרא, אלא שגרם החטא", "שלא עלו כולם" (מהרש"א שם). זו דוגמא לעוון שנוגע בקץ עצמו, שבזה מרחקים את הקץ, ובגללו לא נעשה להם נס.

קדם לו בתירוץ זה הרב נתן פרידלאנד²⁹. הוא הסביר שדברי רבי אלעזר "הריני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה", מתייחסים לשבועה "שלא ירחקו את הקץ" שפירש רש"י "בעונם" - "היינו שבועה כללית שלא יוסיפו על חטא פשע אשר פיגרו מלעלות לארץ הקודש בעת הכושר הלזה, ובזה המה מרחיקים את הקץ עוד".

בספר גאולת ישראל כתב³⁰: "כל המרשלים [את יושבי חו"ל] משיבת ארץ ישראל עוברים... על השבועה... שלא ירחקו את הקץ". כלומר השבועה "שלא ירחקו את הקץ" מתייחסת לעוון ישיבת חוץ לארץ³¹.

גם המהרש"א (יומא, שם) גרס: "שלא ירחקו", ופירש: "שלא יהיה בעיניהם הקץ רחוק, דהוי כאילו מתיאשין מן הגאולה, אלא יהיה בעיניהם זמן הגאולה קרוב, כמו שכתוב 'כי קרובה ישועתי לבוא'". כלומר, שלא יחשבו שהקץ רחוק אלא יקוו לו בכל יום.

27. כתבי הרב נתן פרידלאנד (עורך י' קלויזנר, ירושלים תשמ"מ), ח"ב, עמ' 182; האדמו"ר מפילוב, שלום ירושלים סימן ז; אם הבנים שמחה, הרב ישכר שלמה טייכטל, ירושלים תשמ"ג, עמ' קסה (להלן אם הבנים שמחה); ויואל משה, מאמר שלוש השבועות, סימן כז. הרב נתן פרידלאנד (תקס"ח-תרמ"ג, 1808-1883). היה מתלמידי הצדיק ר' יוסף זונדל סאלנטר, ולמד יחד עם הרב שמואל סאלנט. הוא היה מראשוני הרבנים של התנועה למען ישוב ארץ ישראל ואחד מהאבות המייסדים שלה. פעל יחד עם הרב צבי הירש קאלישר והרב אליהו גוטמאכר. הושפע במידה רבה מאישיותו של הרב קאלישר והפך להיות אחד מעוזריו הראשיים. התחיל להפיץ את רעיונותיו בערך משנת תר"י (1850) ופעל כ-30 שנה.

28. עמ' קסה.

29. כתבי הרב נתן פרידלאנד (לעיל הערה 27), בהקדמה עמ' כז-כח, 308-309, 312, 316, 338. וראה עוד להלן בדברי ר' אלעזר.

30. הרב אברהם יעלין, ארץ ישראל תשכ"ט (נדפס לראשונה בתרפ"ח), במאמר "חזיקו אל תיראו", סעיף ו עמ' ו.

31. כך כתב גם ההפלאה בכתובות שם בדברי רבי אלעזר, בד"ה א"ר אלעזר: כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון, כשפירש: "דכשמתעכבים בחוץ לארץ מרחיקים על ידי זה את הקץ".

הגדרה חריפה כתב הרב יהודה אלקלעי³²: "שלא ירחקו את הקץ בתודמתם, כי אם יעירו ויעוררו את ישראל... בישוב ארצנו הקדושה".

היו שהסבירו³³ "שלא ירחקו את הקץ בעוונם", שלא יתייאשו מן הקץ בגלל החטאים והעוונות שעשו, כמו שאמר עזרא (ט, ו) "בְּשִׁתִּי וְנִכְלַמְתִּי לְהָרִים אֶלְקֵי פְּנֵי", ובגלל זה לא יחזרו בתשובה. ועל פי זה הסבירו גם את דברי רש"י "שלא ידחקו, שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי" - לא יסתפקו בתפילה בלבד, כי בתפילה מזכירים את העוונות בלבד, אלא שיחזרו בתשובה ויתקנו את המידות.

[ב] הגירסה "שלא ידחקו את הקץ"

פירש רש"י - "לישנא אחרינא שלא ידחקו גרסינן, שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי". כלומר, שלא יקדימו את הקץ קודם זמנו על ידי תפילה ותחנונים.

אחרונים הקשו: הרי אנשי כנסת הגדולה תיקנו בתפילת שמונה עשרה להתפלל על הגאולה (הקץ), על בניין ירושלים וצמיחת קרן בית דוד, אם כן למה הכוונה בכתוב "שלא להתפלל יותר מדאי"? ועוד, הלוא ידענו שרש"י חיבר בעצמו כמה סליחות ופזמונים שכל עניינם הוא בקשות ותחנונים על ביאת המשיח?

החתם סופר תירץ³⁴, שרש"י דייק בלשונו: "שלא להרבות דייקא, כגון יוסף דילירינא וכדומה, אבל להתפלל בכל יום - חובה עלינו". יוסף דילירינא חי בונקופת גירוש ספרד וניסה לדחוק ולקרב את הגאולה על ידי תפילה וקבלה מעשית שהיתה מצורפת אליה השבעת מלאכים ושמות קדושים, והוא נכשל בכך. לדעת החתם סופר האיסור להרבות בתפילה הוא לעשות כדוגמת יוסף דילירינא, אבל להתפלל בכל יום חובה ומצווה עלינו³⁵.

האדמו"ר מסאטמר³⁶ העיר על דברי החתם סופר, שאף שדבריו נכונים קשה לתלות זאת בדברי רש"י. שהרי רש"י, כתב "שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי", ולא הזכיר לא שבועה ולא השבעות אלא רק תחנונים.

32. כתבי הרב יהודה אלקלעי, ח"ב, ירושלים תשל"ה, מעודד עונים סעיף כג, עמ' 598, להלן: כתבי הרב יהודה אלקלעי.

33. הרב מרדכי אשכנזי, ספר גאולת הארץ, ורשה תרס"ד, עמ' 34 הערה יח.

34. שו"ת, ח"ו, ליקוטי שו"ת סימן פו; ספר אלה דברי הברית, אלטונא תקע"ט, עמ' מב; כתבי הרב נתן פרידלאנד, שם, ח"ב עמ' 348. ראה עוד: ישראל ארליך, אישים ומאורעות בתולדות ישראל, תל-אביב תשנ"ה, "מעשה נורא מר' יוסף דילהרינה", עמ' 81-89.

35. החפץ חיים כתב בפירושו על התפילה: "כמה פעמים ביום אנו מבקשים על הגאולה, אולם הבקשה בלבד אינה מספקת, יש לתבוע את הגאולה כפועל שכיר המבקש את שכרו, שהדין הוא שאם אינו תובע אין חיוב לתת לו את שכרו בו ביום. כן צריכים אנו לתבוע את גאולתנו".

36. ויואל משה, מאמר שלש השבועות, סימן כח.

בספר צרור החיים³⁷ הסביר את דברי רש"י "שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי", משמע שרק יותר מדאי אסור אבל כשיעור הראוי מותר! אלא ישנם מקורות בחז"ל שמופיע בהם הביטוי "דחיקה" כביכול של הקב"ה על ידי תפילה.

במסכת בבא מציעא (פה, ב) מבואר שישנם צדיקים בכל דור כמו רבי חייא ובניו שבכוח תפילתם יכולים לגרום למשיח לבוא קודם זמנו. תפילה של צדיקים כאלה היא "דחיקת הקץ" כי הם גורמים לקץ לבוא שלא בעונתו³⁸. וכן, כשם שתפילת רבי חייא ובניו לא שבה ריקם, כך גם תפילת הציבור, כי אין הקב"ה מואס בתפילתן של הרבים. מצאנו במסכת תענית שבזמן עצירת הגשמים או בכל צרה שבאה על הציבור, גוזרים תענית ציבור ונותנים תיבה ברחובה של עיר ומתפללים. השתדלות כה גדולה באופן היוצא מן הגדר הרגיל היא "דוחקת את השכינה" כביכול, ובאמצעותה מכריחים את המשיח לבוא קודם זמנו. לתפילה שכזו התכוונו חז"ל באומרם "שלא ידחקו את הקץ", והיינו דברי רש"י "שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי", כלומר, להתפלל יותר מהדרך הרגילה כן בעניין התפילה כמו בזמן תענית או צרות שבאו על הציבור.

הוא הביא הוכחה להסבר זה מכך שמעולם לא שמענו שגזרו הציבור תענית על ביאת המשיח, למרות שמהראוי היה לגזור על כך תענית, אלא שדבר זה נאסר משום "דחיקת הקץ".

בספר ערבי הנחל³⁹ הסביר מדוע אסור להרבות בתחנונים יותר מדאי:

כי דבר הבא בעיתו ובזמנו כבר נתלבש הדבר תוך הטבע, ואין מונע ואין שטן ופגע רע, לכן בוא יבוא הדבר בנחת ולא בצער. מה שאין כן אם ידחקו את הקץ, דהיינו שירבו בתפילה, אף כי א-ל כביר לא ימאס ותבוא הגאולה קודם זמנה, יהיו הרבה מקטרגים ויהיה הדבר ההוא בהרבה צער ויסורין.

המגיד מדובנא⁴⁰ המשיל זאת לפרי הגדל על העץ. כל עוד הפרי מחובר לאילן ויתארכו הימים, הפרי יצמח ויבשיל ויהיה טוב וראוי למאכל. כך גם ככל שיתאחר

37. הרב אברהם לונשטם, אב"ד בקהילות עמדתן, אוהלי תרכ"ט, מאמר קץ הימין, דף סט, ב.

38. כך הסביר גם הרב יונתן אייבשיץ, אהבת יונתן על ההפטרות, ורשה תרל"ה, פרשת שופטים ד"ה התעוררי, עמ' עח; ויואל משה, מאמר שלש השבועות, סימן כט. מקור נוסף שבו ישנה ביקורת על תפילה לגאולה מצאנו בפירוש הכותב (ר' יעקב בן חביב) על העין יעקב, ברכות ג, א ד"ה תניא אמר ר' יוסי, בפירושו על דרך הנסתר.

39. מובא בפירוש ענף יוסף שבעין יעקב על אגדות הש"ס כתובות קיא, א. ראה עוד: הרב מ"מ כשר, התקופה הגדולה פרק שביעי עמ' קב-קג.

40. אהל יעקב על התורה, ורשה, פרשת ויחי ד"ה ועל פי דרכנו, ק, ב. ראה עוד: הנ"ל, פרשת בא ד"ה ואכלתם, עמ' כא.

זמן הגאולה וייסורי הגלות יתגברו, לעומתם יתחזקו הטובות העתידיות ויופיעו בשלימות.

לגירסה זו - "שלא ידחקו את הקץ" - קשה, מדוע יש צורך גם לאסור לעלות בחומה, האין זה קל וחומר - אם תפילה אסורה ("שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי") כל שכן שאסור לעלות בחומה?

האמרי שאול⁴¹ הסביר באופן מיוחד את השבועה "שלא ידחקו את הקץ". לכאורה היה ראוי לומר "שלא ידחקו את הגאולה", ומדוע השתמשו במילה "קץ"? אלא כל דבר עשייה שבעולם, יש לו התחלה - היא ראשית המעשה, וקץ הדבר - בבואו לידי גמר. כך היא גם גאולתן של ישראל, יש בה אתחלתא דגאולה ויש בה קץ וסוף הגאולה.

במכילתא (יתרו) נאמר "כל ההתחלות קשות". ויש להבין, מדוע הקושי דווקא בהתחלות ולא בסוף? אלא כל התחלה צריכה להעשות על ידי האדם, וכיוון שהוא חומרי הוא דל מעש ולכן ההתחלות קשות. אבל הגמר הוא מן השמים, כמו שנאמר (תהלים נז, ג): "לֹא-ל גִּמְר עָלַי", והוא כל יכול, וזה הפירוש (אבות פ"ב מכ"א) "לא עליך המלאכה לגמור". וכן אמרו (שבת קב) "הבא לטהר מסייעין אותך", שהרי הבא לטהר הוא התחלה מצד האדם, ועל ידי זה מסייעין אותו מן השמים לגמור טהרתו.

וזה מה שאמרו "שלא ידחקו את הקץ". הכוונה, שאין ראוי לדחוק את ה"קץ" וגמר הגאולה שאינו תלוי בנו אלא רק בידי שמים... אבל ראוי לדחוק את האתחלתא דגאולה, מפני שכל התחלה בין בחומר ובין ברוח צריכה להיות מצד מעשה ידי אדם אף שהיא קשה, עד כאן דבריו⁴².

41. האדמו"ר ר' שאול ידידיה טאוב ממודז'ץ, תל אביב תש"ד, עניני ארץ ישראל, סעיף מה עמ' קפז.

42. כתבי הרב יהודה אלקלעי, ח"א, פתח כחודה של מחס, סעיף ל, עמ' 352, הביא הסבר לכל השבועות בשם ר' נחמיה חיון, ספר מנחת יהודה על התורה על פי הקבלה, פרשת אמור, ברלין תע"ג: "אם תתעסקו בענין הגאולה, לא תנוחו ולא תרגעו עד שתחפץ - עד שתגמרו את הדבר. שאם תתחילו ותפסיקו, יותר טוב שלא תתחילו... כי המתחיל במצוה ואינו גומרה יורד מגדולתו וקובר אשתו ובניו ח"ו".

[ג] בירור "אני מתיר את בשרכם"

אמר רבי אלעזר, אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מקיימין את השבועה⁴³
- מוטב, ואם לאו - אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.

ברש"י מהדורה קמא⁴⁴ - כלומר, אתם נמסרין ביד אומות שיצודו אתכם. 'בצבאות או באילות השדה' - שצדין אותם ואוכלין אותם. ויש שפירשו⁴⁵ - מפני שאין דם נדרש שאין להם בעלים.

בפירוש "אהבת איתן"⁴⁶ הקשה מדוע בפסוק שבשיר השירים (ב, ז) הלשון "בצבאות או באילות השדה" ב"בית", ואילו רבי אלעזר אומר "כצבאות או כאילות השדה" ב"כף"? ותירץ על פי הגמרא בשבת (לג, א):

בעוון שבועת שוא ושבועת שקר חיה רעה רבה... שנאמר (ויקרא כו, כג) 'וְאִם-בְּאֵלֶּה לֹא תִנְסְרוּ לִי', אֵל תִּקְרִי 'בְּאֵלֶּה' אֵלָּא 'בְּאֵלֶּה', וְכַתִּיב (שם כו, כב): 'וְהִשְׁלַחְתִּי בְּכֶם אֶת-חַיַּת הַשָּׂדֶה וְגו'.

לפיכך נאמר באילות השדה, ללמדנו שיהיו הפקר על ידי חיות השדה עצמן, כדין עונש העובר על השבועה.

בספר ויואל משה⁴⁷ הסביר שהסיבה שמצאנו עונש נורא כל כך רק על עוון השבועות היא משום שיש כאן מרידה וכפירה בעיקר. הגאולה תהיה על ידי הקב"ה בלבד, וכשבאים יהודים ומחליטים מעצמם שהגיע זמן הגאולה ועולים לארץ ישראל במטרה להקים מדינה וממשלה זו כפירה בעיקר, כיוון שהם סומכים על עצמם ולא על הקב"ה.

הסבר אחר לעונש החמור מצאנו אצל הרב נתן פרידלאנד. לדעתו, דברי רבי אלעזר "הריני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה" נאמרו על זמנים שבהם היתה שעת רצון והסכמה מאומות העולם שישראל יעלו לארץ ישראל, ועם ישראל

43. קשה, מדוע נקט רבי אלעזר "שבועה" בלשון יחיד והלוא שתי שבועות נאמרו לישראל - "שלא יעלו בחומה" ו"שלא ימרדו באומות העולם"? ואכן זו הגירסה במדרש תנחומא (דברים סעיף ד) - "אם אתם מקיימין את השבועות", לשון רבים, אבל אין כן בתלמוד דידן, וצ"ע. אמנם להלן נביא את הסבר הרב נתן פרידלאנד שטען שהכוונה לשבועה שלא ירחקו את הקץ, מכל מקום רוב המפרשים הסבירו שדברי רבי אלעזר נאמרו על כל השבועות.

44. פירושי רבנו יהודה בר נתן, למסכת כתובות, מהדורת י"נ אפשטיין, ירושלים תרצ"ג.

45. ר' יוסף אבן עקנין, התגלות הסודות והופעת המאורות, פירוש לשיר השירים, מהדורת א"ה הלקין, ירושלים תשכ"ד, עמ' 79.

46. הרב אברהם ממינסק, מחבר משכיל לאיתן על הש"ס, בעין יעקב שעל אגדות הש"ס, כתובות קיא, א. יש להעיר שברש"י מהדורא קמא ובחלק מכת"י, ה"בית" וה"כף" מתחלפות והגירסה היא "בצבאות ובאילות השדה".

47. מאמר שלש השבועות, עמ' ו-ז, זה לשונו: "לקיחת ממשלה לישראל לפני בוא המשיח [וז] מינות וכפירה בדרכי ה' יתברך, כי אך הוא... המשעבד והגואל".

לא עלה והחמיץ את השעה. החמצת שעת הרצון גררה מחיר כבד, דם ישראל הפך הפקר "כצבאות וכאילות השדה" והם גורשו מארצות גלותם⁴⁸.

לדעתו, דברי רבי אלעזר מתייחסים לשבועה "שלא ירחקו את הקץ" - "היינו שבועה כללית שלא יוסיפו על חטא פשע אשר פיגרו מלעלות לארץ הקודש בעת הכושר הלזה ובזה המה מרחיקים את הקץ עוד"⁴⁹. לפיכך, מובן מדוע נקט רבי אלעזר "שבועה" בלשון יחיד (והלוא שתי שבועות נאמרו לישראל - "שלא יעלו בחומה" ו"שלא ימרדו באומות העולם"), שהרי כאן מדובר רק על השבועה "שלא ירחקו את הקץ".

גם הרב מרדכי גימפל יפה כתב, שהעונש של "התיר דמם כצבאות וכאילות השדה" הוא דווקא על שכחת חיבת הארץ⁵⁰.

2. איסור השבועות - מחלוקת הסוגיות?

לעומת הסוגיה במסכת כתובות אנו מוצאים סוגיות אחרות שמהן משמע שאין איסור לעלות לארץ ישראל.

(א) במסכת יומא (ט, ב) מסופר שריש לקיש שחה בירדן. בא לקראתו רבה בר חנה והושיט לו יד. אמר לו ריש לקיש:

אלהא [לשון שבועה], סנינא לכו [אני שונא אתכם, רש"י: לכל בני בבל שלא עלו בימי עזרא ומנעו שכינה מלבוא ולשוב בבית שני], דכתיב: 'אם-חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם-דלת היא נצור עליה לוח ארז' (שיר השירים ח, ט), אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא - נמשלתם ככסף, שאין הרקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות (רש"י: עליתם לחצאים) נמשלתם כארז שהרקב שולט בו.

משמע שמותר לעלות כחומה לארץ ישראל. אם כן יש סתירה בין הסוגיה ביומא לבין הסוגיה בכתובות!

48. כתבי הרב נתן פרידלאנד, בהקדמה עמ' כז-כח, 308-309, 312, 316, 338. שעות הכושר שהוחמצו, לדעתו של הרב נתן פרידלאנד, היו בימי צלאח א-דין, כשהכה את הצלבנים וכבש את ירושלים קרא ליהודים לעלות לארץ אבותיהם והם לא עלו. שעת כושר שנייה היתה בימי גירוש ספרד, כאשר הסולטאן הטורקי סלים כבש את ירושליכ והיתה אפשרות לאברבנאל לקבל מהסולטאן את ארץ ישראל כמדינה, אך הוא החמיץ את השעה. לדעתו, גם בימיו (בשנים תר"ל ואילך - סוף המאה התשע עשרה), הוא זמן של שעת רצון, ואם עם ישראל יחמיץ שוב את השעה ולא יעלה לארץ ישראל יענש בעונש חמור.

49. שם, סלו סלו המסילה, עמ' 316 בהערה. בעמ' 388, הוסיף: "והראיתי לדעת לעיל, היינו בעוון המרי הלז שלא ירצו לעלות לארץ ישראל בשעת הכושר... מרחיקין הקץ, ועל זה אנו מושבעין מדברי קבלה בשבועה חמורה להפקיר אותנו כצבאות וכאילות השדה".

50. מכתב, בתוך הספר שיבת ציון לרב אברהם יעקב סלוצקי, ח"ב עמ' 15.

(ב) במסכת ברכות (ד, ב) גאמר:

'עֲדֵי-עֲבֹר עֲמָךְ ה' עֲדֵי-עֲבֹר עִם-זו קְנִיטָה' (שמות טו, טז-יז). 'עֲדֵי-עֲבֹר עֲמָךְ ה' - זו ביאה ראשונה, 'עֲדֵי-עֲבֹר עִם-זו קְנִיטָה' - זו ביאה שנייה. מכאן אמרו חכמים: ראויים היו ישראל לעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון (רש"י: לבוא ביד רמה), אלא שגרם החטא (רש"י: ולא הלכו אלא ברשות כורש, וכל ימי מלכות פרס נשתעבדו להם לכורש לאחשורוש ולדריוש האחרון)⁵¹.

המהרש"א הסביר שהחטא היה "שלא עלו כולם". כלומר, שלא עלו כחומה לארץ ישראל. מבואר שמותר לעלות לארץ ישראל!

הפני יהושע תירץ⁵² "לאו מימרא פסיקא היא ואגדות חלוקות הן". מבואר בדבריו שהשבועות אינן הלכה פסוקה ויש מחלוקת בין הסוגיות. (יש לדקדק גם בדבריו "אגדות חלוקות הן" - משמע שהשבועות הן דברי אגדה, ראה להלן חלק ב סימן ב).

על תירוץ הפני יהושע קשה לכאורה, שהרי אפשר לחלק ולומר שבמסכת יומא מדובר על העלייה בימי עזרא וזו עלייה בזמן פקידה, ולכן מותר וצריך לעלות לארץ ישראל, מה שאין כן במסכת כתובות, שם מדובר על עלייה שלא בזמן פקידה, שמה אז אסור לעלות בגלל השבועות?⁵³

הפני יהושע התייחס לכך וכתב: "ופקידה דכורש לא היתה גאולה כלל אלא פקידה בעלמא לפי שעה", וכוונת הנביא "עֲד יום פְּקִדֵי אֲתֶם" היתה לפקידה גמורה על ידי הקב"ה ולא על ידי שליח ככורש. ועוד, שאותם שעלו היו עדיין משועבדים לכורש.

נראה לענ"ד לדקדק בדברי הגמרא "אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם בימי עזרא". כלומר, מדובר על עלייה בימי עזרא (לעומת מדרש שיר השירים רבה⁵⁴ שהתייחס לימי כורש).

51. בסנהדרין (צח, ב) פירש רש"י: "לעשות להם נס, לעלות בזרוע על כרחם של מלכי פרס". מבואר ש"ביד רמה" הוא כמו "ביד חזקה" - בעל כורחו וכנגד הסכמתו ורצונו של השלטון (המלכות).

52. כתובות קיא, ב ד"ה דאמר רב יהודה.

53. הקדוש הרב בנימין הרלינג זצ"ל. כך תירץ גם הגר"ש גורן את המשניות (יומא פ"ו מ"ד; מנחות פ"א מ"ז), אלא שהוא לא הביא את דברי הפני יהושע (תורת המדינה, ירושלים תשנ"ו, אדמת הקודש ופיקוח נפש מנקודת מבט ההלכה, עמ' 38). וכן כתב הרב יעקב פרידמן, האדמו"ר מהוסיאטין (אהלי יעקב ח"א, פרשת ויגש ט טבת תרצ"ט), שמה שפרש רש"י בכתובות "שלא יעלו בחומה - יחד ביד חזקה" פירש כן שלא תהיה סתירה מהגמרא ביומא, שהיו צריכים לעלות בימי עזרא.

54. פרשה ח סעיף ג, על הפסוקים "אחות לנו קטנה... מה נעשה לאחותנו ביום שידובר בה, אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף" (שיר השירים ח, ח-ט) "מה נעשה לאחותנו" - 'מה נעשה ביום שיגזור כורש די עבר פרת - עבר, די לא עבר - לא יעבור' [מי שכבר עבר את הפרת - ימשיך ויעלה, מי שעוד לא עבר - לא יעבור]. "אם חומה היא" - 'אילו ישראל העלו חומה מבבל, לא חרב בית המקדש בהיא שעתא פעם שנית'.

יש לחלק בין פקידת כורש לבין העלייה בימי עזרא שהתרחשה שנים רבות לאחר מכן. עזרא עלה לארץ ישראל בימי מלכות ארתחשסתא בשנה השביעית למלכותו, וכשעלה בית המקדש היה כבר בנוי (עזרא פרקים ו-ז). ברשיון שקיבל מארתחשסתא נאמר (מתורגם על פי דעת מקרא): "ממני ניתן צו שכל מתנדב במלכותי מעם ישראל וכהניו והלויים ללכת לירושלים עמך - ילך" (שם ז, יג)⁵⁵. לפי זה, העלייה בימי עזרא היתה מוגבלת לזמן מסוים ולעולים איתו. הרשיון לעלות לארץ ישראל שניתן בתחילת ימי כורש לא הוגבל בזמן והיתה אז אפשרות לכל ישראל לעלות.

לדעת הפני יהושע אפילו פקידת כורש לא היתה פקידה גמורה אלא "פקידה בעלמא" כדלעיל. גם אם יש לערער על דבריו ביחס לימי כורש, מכל מקום ודאי שהרשות שנתן ארתחשסתא לעזרא לא היתה "פקידה" כלל, אלא הזדמנות נוספת לישראל (ובמיוחד ליהודי בבל) לעלות.

כפי שראינו, התייחס ריש לקיש במסכת יומא לימי עזרא. לדעתו היה לישראל לעלות כחומה לארץ ישראל כשיש להם אפשרות, או לפני שכורש ביטל את רשיונו, או לאחר שקיבלו הזדמנות נוספת מארתחשסתא. ריש לקיש שהדגיש בדבריו "אם עליהם... בימי עזרא" רצה ללמדנו, שכאשר יש רשות או אפשרות לעלות צריכים לעלות, למרות שאין זה זמן של פקידה, ולכן הקפיד על בני בבל שלא עלו. ממילא מובנת מסקנת הפני יהושע, שהסוגיה במסכת יומא (שאינה בזמן פקידה) חולקת על הסוגיה במסכת כתובות.

אכן, עדיין ניתן ליישב את הסוגיות ולומר שהפקידה המסוימת בימי עזרא כבר הפקיעה את איסור השבועות. ועוד יש לומר שאף שגם אם בימי עזרא לא היתה זו פקידה, סוף סוף הלא יכלו לעלות בהסכמת האומות, ואם כן לא חל עליהם האיסור לעלות בחומה.

הרב ש' גורן הביא בספרו תורת המדינה⁵⁶ ראיות לכך שהלכה כסוגיה ביומא, משתי משניות בשתי מסכתות שונות הנוגעות ליום הכיפורים.

המשנה האחת במסכת יומא פ"ו מ"ד: "וכבש עשו לו (לשעיר המשתלח) מפני הבבליים שהיו מתלשין בשערו ואומרים לו טול וצא טול וצא". ופירשו שם בגמרא (סו, ב): "לא בבליים היו, אלא אלכסנדריים היו ומתוך ששונאים את הבבליים, היו קורין אותן על שמך".

55. בנוסף, לפי בקשת עזרא, ארתחשסתא העניק לתורה מעמד של חוקה רשמית ביהודה, עם הזכות לדון את העוברים על מצוות התורה ולהענישם (שם, ז, יד-כד).

56. הר"ש גורן, עמ' 36-38.

המשנה השנייה במסכת מנחות פ"א מ"ז:

חל יום הכיפורים להיות בשבת - החלות מתחלקות לערב. חל להיות ערב שבת - שעיר של יום הכיפורים נאכל לערב. הבבליים אוכלים אותו כשהוא חי מפני שדעתן יפה.

גם שם פירשו בגמרא (מנחות ק, א): "לא בבליים היו, אלא אלכסנדריים היו ומתוך ששונאים את הבבליים, היו קורין אותן על שמך".

על אף שהבבליים כלל לא עשו את הנזכר לגנאי במשניות אלו - לא תלשו בשערותיו של שעיר המשתלח ולא אכלו את בשר שעיר המוספין של יום הכיפורים שחל להיות בערב שבת - רבי יהודה הנשיא שערך את המשנה תלה את הדברים המגונים בהם בגלל שנאתם של בני ארץ ישראל לבני בבל.

בתוספות (שם) הסבירו שבני ארץ ישראל שנאו את הבבליים על סמך דברי ריש לקיש במסכת יומא "לפי שלא עלו בימי עזרא". מכאן מוכח שסתם משנה במסכת יומא ובמסכת מנחות (על פי הסבר התוספות) חולקת על הסוגיה במסכת כתובות הסוברת שאסור לעלות מבבל לארץ ישראל כחומה בגלל השבועה. וכלל גדול הוא שהלכה כסתם משנה!

לסיכום: מהסוגיות ביומא ובברכות עולה כי היה על ישראל בימי עזרא לעלות כחומה, וכך סתמו המשניות. לדעת הפני יהושע יש בכך סתירה לאיסור שלש השבועות וזו מחלוקת הסוגיות. כפי שראינו, ניתן ליישב את הסוגיות ולומר שבימי עזרא לא חל איסור שלש השבועות, או משום שהיתה זו עת פקידה או משום שקיבלו רשיון מאומות העולם.

במדרש שיר השירים רבה (ח, יא) פרשו את הפסוק "אם-חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם-דלת היא נצור עליה לוח אבן" (שיר השירים ח, ט) "אלו ישראל העלו חומה מבבל לא חרב בית המקדש בהיא שעתא פעם שנית" ומובא שם הסיפור הבא:

ר' זעירא נפק ליה לשוקא ליזבן מקומא. אמר ליה לדין דהוא תקיל, תקיל יאות. ואמר ליה, את אזיל לן מן הכא בבליי דין חרבון אבהתיה [בית המקדש]. בההיא ענתה, אמר ר' זעירא, לית אבהתי כאבהתהון דהדין. על לבי וועדא ושמע קליה דרבי שילא, יתיב דריש אם חומה היא, אילו עלו ישראל חומה מן הגולה, לא חרב בית המקדש פעם שניה. אמר: יפה לימדני עם הארץ. [תרגום: רבי זירא יצא לשוק לקנות דבר מה. אמר לזה שהיה שוקל: שקול יפה. כלומר, במשקל צדק. אמר לו אותו שהיה שוקל: אתה לך מכאן, אתה בבלי שהחריבו אבותיו את בית המקדש. באותה שעה אמר רבי זירא: וכי אין אבותי כמו אבותיו של זה? נכנס לבית המדרש ושמע את קולו של רבי שילא שהיה יושב ודורש: "אם חומה היא" - אילו ישראל עלו חומה מן הגולה, לא חרב בית המקדש פעם שנייה. אמר: יפה לימדני עם הארץ הזה.]

ממדרש זה למדו אחרונים⁵⁷ שרבי זירא חזר בו משלש השבועות, שהרי אמר "יפה לימדני עם הארץ".

לענ"ד אין מכאן ראייה. דברי רבי זירא מתייחסים לזמן עליית עזרא, שאם היו עולים אז מבבל לא היה נחרב בית המקדש. כך משמע מתחילת הדרשה "אם חומה היא - אילו העלו חומה מבבל לא חרב בית המקדש", והמשפט "יפה לימדני עם הארץ" מתייחס להבנת פשט הפסוק בימי בית שני. לאור זאת, אם נקבל את ההנחה שימי עזרא נחשבים כפקידה, אזי אין כאן ראייה שר' זירא חזר בו מעניין השבועות.

חלק ב - האם שלש השבועות נוהגות בימינו?

א. הקדמה

אחת הטענות המרכזיות של המתנגדים לקיום מצוות ישיבת ארץ ישראל בימינו היתה "איסור שלש השבועות". לדעתם, משבועות אלו נובע איסור לעלות לארץ ישראל.

כבר המגילת אסתר (השמטות לספר המצוות מ"ע ד), אשר סבר בדעת הרמב"ם שלאחר הגלות וחורבן בית המקדש מצוות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת, ביסס את דבריו על שלש השבועות.

גם בראשית ימי העלייה לארץ שימשו השבועות מקור מרכזי לרבנים שהתנגדו לעלייה.

נושאי דגל המאבק נגד הרעיון של יישוב ארץ ישראל בדור שלפני מלחמת העולם השנייה היו הרב שלום דובער שניאורסון (הרש"ב) מרוסיה, האדמו"ר החמישי לבית חב"ד (תרכ"א-תר"פ, 1860-1920) והרב חיים אלעזר שפירא, האדמו"ר ממונקאטש שבהונגריה, בעל מנחת אלעזר (תרל"א-תרצ"ז, 1871-1936).

לאחר מלחמת העולם הראשונה ולאחר הצהרת בלפור, התעוררו מספר רבנים בהונגריה למען יישוב ארץ ישראל. מכיוון שלא רצו להיות קשורים לציונות או ל"מזרחי" יסדו ארגון עצמאי בשם "חברת ישוב ארץ ישראל". כנגדם יצא בחריפות

57. תולדות זאב, קונטרס ארץ ישראל סעיף כז, עמ' עט. הרב מרדכי עטייה, לך לך וסוד השבועה, ירושלים תשל"ג, סוד השבועה, עמ' 14. לך לך, עמ' 48; הרב מרדכי עטייה (סוד השבועה, עמ' 64) הוסיף גם בדרך רמז, שזו הסיבה שמכל האמוראים שעלו לארץ ישראל רק רבי זירא התענה מאה תעניות כדי שישתכח ממנו תלמודה של בבל (בבא מציעא פה, א). רבי זירא שהיה בעל המימרא בדבר שלש השבועות ידע ברוח הקודש שיבוא דור אחרון ויתלה את כל ההתרשלות בעלייה לארץ ישראל במאמר זה, לכן התענה מאה תעניות כדי שישכח וישתכח מאמר זה.

האדמו"ר ממונקאטש שהתנגד לכל פעולה מעשית של יישוב ארץ ישראל, בין שנעשתה על ידי הציונים, ובין שנעשתה על ידי אגודת ישראל. הוא אסר קיום כל עניין גשמי בארץ ישראל, כגון פעילות חקלאית ועיסוק במלאכה, אפילו יהיו העובדים יראי שמים וזהירים במצוות. ארץ ישראל נועדה לדעתו לפעילות רוחנית של לימוד תורה ותפילה, ולא לפעילות חולין. תפיסתו היתה שכל יוזמה ציבורית לעלייה לארץ ישראל ולהתיישבות בה בדרך הטבע הוא מעשה של כפירה "באמונת גאולה ניסית מן השמים ובביאת המשיח". אחד מנימוקיו העיקריים היו השבועות. לדעתו, גם אם תהיה הסכמה מכל האומות ליישב את ארץ ישראל אסור לעשות כן עד ביאת הגואל בגלל שלש השבועות.

לאחר השואה והקמת מדינת ישראל, ממשיך דרכם ושיטתם היה האדמו"ר הרב יואל טייטלבוים מסאטמר (תרמ"ז-תש"ם, 1887-1979). רעיונות ועקרונות שנאמרו על ידי האדמו"ר ממונקאטש כלפי התחלות ומגמות ראשוניות של הציונות, נתגבשו על ידי האדמו"ר מסאטמר בכתביו ובדרשותיו (דברי יואל) למשנה סדורה ומפורטת. כתוצאה ממאורעות היסטוריים כמו השואה, הקמת מדינת ישראל ומלחמת ששת הימים, נתחדדו השאלות והפכו לאקטואליות. האדמו"ר נאלץ להתמודד מעשית מול הצלחת המדינה הציונית. לפיכך חיבר שני ספרים בהם הגדיר את שיטתו. הראשון - ויואל משה ("יואל", לשון שבועה), והשני - על הגאולה ועל התמורה. בספריו הוא מבאר את עניין השבועות ואת האיסור החמור לדעתו בהקמת מדינת ישראל.

בחוגים אלה והקרובים אליהם תפסו שלש השבועות מקום כה מרכזי, עד כדי טענה כי העבירה על השבועות היא הסיבה לעונש החמור בשואה!

טענה זו התבססה על דברי רבי אלעזר בגמרא, שאמר כי אם יעברו ישראל על השבועה עונשם יהיה חמור ודמם יהיה הפקר. האדמו"ר מסאטמר טען⁵⁸ כי הסיבה לשואה, שבה נהרגו מליוני יהודים ונשפך דמם כמים, היתה מפני שעם ישראל עברו על השבועה כשעלו לארץ ישראל כדי להקים מדינה. רוב העם, גם אלו שלא עלו, תמכו ברעיון באופנים שונים, חלק במעשה וחלק בדיבור, ונענשו כולם מפני שלא מחו כראוי. אלו דבריו:

כי ע"י הכתות האלה שמשכו לב העם, ועברו על השבועה של דחיקת הקץ⁵⁹ ליקח המלוכה וחירות קודם הזמן, נהרגו ר"ל ששה מליונים מישראל... שזהו

58. יואל משה, מאמר שלש השבועות, סימן קי עמ' קכג, ועיין בהקדמה עמ' ו-ז, וסימן קלה, עמ' קמ.

59. מלשון זו משמע שהעונש הוא רק על השבועה "שלא ידחקו את הקץ". אולם בדברי יואל (ניו יורק ברוקלין תשמ"ב, עמ' קכח ד"ה זאת) מבואר שהעונש הוא על כל השבועות. זה לשונו: "שהיתה הגזירה הנוראה עונש על לקיחת ממשלה קודם הזמן והעברה על השבועות, שעליהם

העונש המר המבואר על זה בגמרא 'אני מתיר את בשרכם', ובשבועה 'נפרעין ממנו ומכל העולם', ו'אין פורעניות בא לעולם אלא בשביל הרשעים ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים'.

הרב פייבל פראנק⁶⁰ דחה את דבריו מכל וכל. אם אמנם העוון העיקרי הוא באותם שעלו לארץ ישראל באופן מאורגן, אם כן מן הדין היה שייענשו ויהרגו תחילה אלה שעלו לארץ ישראל. עמהם עשויים להיפגע גם אנשים נוספים מישראל שנשארו בגלות, בבחינת "מכיון שניתנה רשות למשחית להשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע" (בבא קמא ס, א), אבל כאן נתהפך הדבר. אלה שבאו לארץ ישראל ועברו על השבועה - ניצלו, ואלה שלא עלו לארץ ישראל - נהרגו! לכן אין לתלות את השבועות כגורם לשואה.

להלן נבאר בעזרת ה' את השלכותיה של סוגיית "שלש השבועות".

נברר את שיטות הראשונים והאחרונים בסוגיה זו. נדון האם דברי חז"ל אלה הם הלכה או אגדה, והאם נפסקו להלכה. נתמקד בהסברים הבאים: האם כשיש רשות מהאומות מותר לעלות, האם השבועות תלויות זו בזו, האם השבועות אוסרות עלייה לארץ או רק עלייה לירושלים ובניין בית המקדש. בנוסף, נעסוק בדעת המקובלים הסוברים שהשבועות הוגבלו בזמן, ולמעשה - האם נוהג איסור "שלש השבועות" גם בימינו.

הוזהרנו בעונש המר של אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה, וכאשר נתבאר זה בספרי ויואל משה באורך". וכן משמע מהמקורות הנ"ל ביואל משה.

60. הרב פייבל שרגא פראנק, ספר תולדות זאב על מסכת שבת, ח"ב, בירור הלכה במעלת ומצוות ישובה של ארץ ישראל, סעיף כה עמ' עו; להלן תולדות זאב. ראה עוד: הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראלית-משמעות הלכתיות", בתוך ספר ממלכת כהנים וגוי קדוש, ספר זיכרון לנשמת דוד כהן, עמ' 213 הערה 55.

ב. האם השבועות הן הלכה או אגדה?

1. הסבר השבועות כדברי אגדה⁶¹

(א) הסבר ה"אבני נזר"

בעל אבני נזר⁶² עמד על עיקר שבועות אלה - מה כוחן ומה גדרן.

הוא הקשה: שבועה היא כשאדם נשבע, או שאחרים משביעים אותו והוא מקבל עליו את השבועה בעניית אמון, בדומה לשבועות שהשביע משה את ישראל בהר גריזים והר עיבל שכתוב "וְעָנוּ כָּל-הָעָם וְאָמְרוּ אִמֵּן"⁶³. שבועות אלה היו על ידי שלמה המלך שאמר ברוח הקודש "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו' - אם כן ראוי היה שיאסוף את כל ישראל שיקבלו עליהם השבועה, ולא מצאנו שעשה כן! כמו כן לא ייתכן שיבשרם בשורת הגלות וישביעים. היו שהוסיפו⁶⁴ על פי הכלל הידוע "זכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לאדם אלא בפניו", אם כן שבועות אלו שמטרתן להביא התחייבות, בוודאי שהיו חייבות להעשות רק בפני כל ישראל ולא במסתרים!

ועוד, השבועה שהשביע את אומות העולם "שלא ישתעבדו בישראל יותר מידאי" מה טיבה, הרי אומות העולם לא ידעו כלל על קיום השבועה!?

לכן אומר האבני נזר, שהשבועה כאן היא ביטוי מושאל שאין לו משמעות הלכתית אלא רעיונית. השבועות היו לשורש נשמותיהם של ישראל למעלה, וכמו שכתוב בזוהר, שבנות ירושלים הן נשמות של צדיקים. אך השבועה על הנשמה אינה חלה על הגוף.

61. יש להבהיר: האגדה היא חלק חשוב מתורה שבעל פה. חז"ל אמרו "דברי תורה כולם אחת, מקרא ומשנה, הלכות ואגדות" (ספרי פרשת האזינו), ו"ניתנה [האגדה] מן השמים כשאר תורה שבעל פה" (שו"ת הרדב"ז ח"ד סי' רלב). (וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית, ערך "אגדה", על חשיבותה של האגדה.)

עם כל זה, קיים הבדל יסודי בין אם נאמר שהשבועות הן הלכה או שהן אגדה. אם הן הלכה הרי שהן בגדר איסור מחייב, אך אם הן אגדה, למרות שלפנינו הדרכות חשובות של חז"ל, אין הן איסור מחייב.

[דוגמא לדבר ניתן להביא מהדרכות חז"ל ביחס להנהגת הלימוד. חז"ל התבטאו בלשון חריפה - "חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה" (ברכות סג, ב), ואף על פי כן יישומה של הדרכה זו בין לומדי התורה הוא גמיש יותר מאשר אילו היתה זו הלכה מחייבת באופן מוחלט. כך הוא המצב גם ביחס להדרכות כמו - "ליגרס איניש וחדר ליסבר" (שבת סג, א) וכדומה.]

62. שו"ת אבני נזר, ח"ב, יו"ד סימן תנד סעיפים מב-מה.

63. דוגמא נוספת היא השבועה שמשביע הכהן אישה סוטה שחשודה שנסתרה והיא עונה אמן אמן (במדבר ה, יט-כג).

64. הרב ר' וולפוביץ, צפירת צדק, ירושלים תש"ל, עמ' ס.

והרי זה כעין ש"משביעין את הנשמה קודם ביאתה לעולם תהא צדיק ואל תהא רשע"⁶⁵ (נידה לא, א), ואין נענשים על שבועה זו אם עוברים עליה, ולכן הוצרכו ישראל בעולם הזה לקבל את התורה עליהם שוב באלה ובשבועה.

הגרש"י ז"ל⁶⁶ הביא ראיה לדברי האבני נזר: במסכת נדרים (ה, א) נאמר שאין שבועה חלה על קיום המצווה, לפי שמושבע ועומד הוא מהר סיני. וקשה - למה הזכירו שבועת הר סיני שהיא שבועה כללית של כל ישראל, ולא אמרו שמושבע ועומד בשבועת 'תהא צדיק ואל תהיה רשע', שהיא שבועה פרטית על כל אחד? אלא שבבועה זו אינה בגדר שבועה של ממש, ואינה חלה לאחר שירדה הנשמה לגוף.

גם השבועה לאומות העולם כוונתה לשר של כל אומה. הדבר הוא בדומה למה שאמרו חז"ל (עבודה זרה ב, ב) שהקב"ה לפני מתן תורה סבב בין האומות ושאל אותם האם הם רוצים לקבל את התורה. ובזהוהר (פרשת בלק) הקשה - לאיזה נביא שלהם נגלה? ותיירץ - לשר שלהם. מבואר שהשבועה לאומות היא לשרים, שהם שורשי הנשמות של כל אומה ואומה. ואם כן יצר האומה הוא מהשר, שהרי ביד השר להסיתם לכל מה שירצה, ועל זה השביעים שלא יסיתום לשעבד בישראל יותר מדאי. לפיכך, כשהקב"ה נפרע מאומה, הוא נפרע מהשר שלה תחילה⁶⁷.

בספר התקופה הגדולה⁶⁸ הביא ראיה לפירושו: במסכת עבודה זרה (נה, א) נאמר: "בשעה שמשגרין [ייסורין] על האדם משביעין אותו שלא תלכו אלא ביום פלוני". ופירש המהרש"א (ד"ה כי מתברי) "שר הממונה על הייסורים ליסר האדם". מבואר שחז"ל נקטו לשון שבועה כלפי השר הרוחני.

הרב מרדכי מורגנשטרן⁶⁹ תירץ את קושיות האבני נזר: הנחתו של האבני נזר היתה שגדרן ההלכתי של שלש השבועות הוא כמו שבועת ביטוי, ולכן הקשה את הקושיות שהובאו לעיל. אך אין הכרח לומר כן. אפשר לומר שגדרן ההלכתי הוא כמו

65. המהר"ל בחידושי אגדות שם הסביר, שהכוונה בזה היא שהאדם בפנימיותו רוצה ללמוד תורה, ובכוח יש לו אפשרות ויכולת ללמוד, למרות זאת גופו של האדם יכול לסרב לשמוע בקול הנשמה.

66. "מלחמה לאור ההלכה", תורה שבעל פה יג (תשל"א), עמ' קמד.

67. את מאמר רבי אלעזר - "אם אתם עוברים על השבועה הריני מתיר את בשרכם כצבאות או כאילות השדה" - הסביר האבני נזר, שכוונתו להפסקת ההשגחה הישירה בין הקב"ה וישראל אשר היא מעבר להשגחה כללית, ואז יהיו ישראל כמו חיות השדה שאין להן דיבוק וקשר מיוחד עם הקב"ה.

68. הרב מ"מ כשר, התקופה הגדולה, ירושלים תשל"ב, שו"ת בפירוש דברי המהר"ל, עמ' רעת. להלן: התקופה הגדולה.

69. בנו של האדמו"ר מפילוב (ר' חיים ישראל מקוצק [ת"ר-תרס"ב 1840-1902], בן ר' דוד, בן האדמו"ר מקוצק). דבריו נכתבו בספר מדרש משה על התורה, חומש במדבר, קונטרס התשובה, עמ' 71, כתשובה לדברי השם משמואל (גם הוא נכד האדמו"ר מקוצק), שחלק בשו"ת אבני נזר חושן משפט סימן צה על האדמו"ר מפילוב.

שבועת החרם שכתב הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא כז, כט) ובתשובתו⁷⁰. דוגמא לדבר היא שבועת יהושע שלא לבנות את יריחו (יהושע ו, כו). וכן השבועה שנשבעו ישראל במלחמתם כנגד בנימין "וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִשְׁבַּע בַּמִּצְפָּה לֵאמֹר אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא-יִתֵּן בְּתוֹ לְבַנְיָמִן לְאִשָּׁה" (שופטים כא, א). מחמת שבועה זו נלחם עם ישראל כנגד אנשי יבש גלעד "שעברו על שבועת הקהל ולא באו אל המצפה"⁷¹. בכל המקרים הללו לא מצאנו שקיבלו ישראל את השבועה בעניית אמון, מפני שאין זו שבועת ביטוי אלא "שבועת חרם", ובשבועה כזו "החרם הוא השבועה והשבועה היא החרם"⁷².

הרמב"ן בתשובתו כותב מספר הבדלים בין שבועת החרם לשבועת ביטוי. אחד ההבדלים הוא החרם חל למרות שלא קיבלו עליהם את השבועה בעניית אמון. כמו כן, אם החרים מלך בישראל או סנהדרין במעמד רוב ישראל, העובר על החרם חייב מיתה. ועוד - החרם חל אפילו על הדורות הבאים.

לפי זה, גדר שלש השבועות הוא כמו שבועת החרם, מי שהשביע הוא שלמה מלך ישראל, שהרי יש לו את היכולת להשביעם. משום כך חלה השבועה גם על הדורות הבאים, ולא היה צורך שיענו העם אמון.

לכאורה קשה: הרי גם לרמב"ן צריך החרם להיות במעמד רוב ישראל, והיכן מצאנו שאסף שלמה את כל ישראל והשביעם? יש לומר, שעשה זאת במעמד הקהל או ברגלים, כשנאספו רוב ישראל לבית המקדש, ואין צורך לכתוב זאת כי דבר זה הוא ממשפטי המלך.

מכל מקום, הסבר זה מסביר רק את השבועות לישראל אך לא את השבועה לאומות העולם, מכיוון שאין להם עסק בתורה. לפיכך מודה הרב מורגנשטרן לאבני נזר שהשבועה לאומות העולם היתה על שרי אותה אומה⁷³.

70. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רפח.

71. או השבועה שהשביע שאול את ישראל במלחמתו כנגד הפלשתים - "ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב" (שמואל א' יד, כד). מסופר שם שיונתן אכל, כיוון שלא ידע על השבועה, שאול רצה להורגו, אלא שהעם פדה אותו (שם, מד-מה). גם כאן העם לא ענו אמון על שבועתו של שאול.

72. לשון הרמב"ן בתשובתו.

73. בספר ויואל משה, מאמר שלש השבועות סימנים לד-לה, דן בדברי האבני נזר וניסה לתרץ את קושייתו. תורף דבריו: השבועות לא נאמרו לישראל על ידי שלמה המלך, אלא הושבעו כבר במעמד הר סיני. חז"ל הסבירו שבשעת מתן תורה היו כל הנפשות שבישראל אף אלה העתידין להיברא. במעמד זה קיבלו ישראל בנוסף לתרי"ג מצוות גם את המצוות שעתידות להתחדש, כגון מקרא מגילה, וכן את כל הנבואות לעתיד. ממילא גם שיר השירים נאמר בסיני, ואז נאמרו השבועות לכל הנשמות של כלל ישראל שהיו שם, אף אלה שעתידות להיברא. נבואה זו רק נתגלתה אחר כך על ידי שלמה. אכן, גם הוא הסביר לבסוף על פי דברי בעל עקידת יצחק (פרשת נצבים שער צט), שגם אם שלש השבועות נאמרו בהר סיני, אין להן תוקף הלכתי של שבועה מחייבת.

(ב) הסבר המהר"ל

גם המהר"ל⁷⁴ מבאר את השבועות בדרך אגדה ומשל ולא כבעלות תוקף הלכתית מחייב:

כי הגלות... הוא שינוי מסדר העולם, ודבר כמו זה [הגלות] קשה שיעמוד בשינוי הסדר שלו, ותמיד הוא חפץ לבטל השינוי...⁷⁵ ולפיכך היה ה' יתברך גוזר קיום על גלותם. ואם לא היתה הגזירה הזאת על דבר שהוא כנגד הסדר, אין לו קיום, כי הסדר גובר עליו.⁷⁶

לדעת המהר"ל השבועות הן גזירות שנגזרו על ישראל. כלומר, אין כאן "שבועה" במובנה הרגיל של הטלת איסור או התחייבות על המושבע, אלא לפנינו קביעה אלוקית שזו תהיה המציאות. (בספר ישועת משה⁷⁷ הסביר שגזירות פירושם - "הענקת כוחות נאצלים עילאים לשורש נשמת האומה").

הרעיון העומד ביסוד השבועות הוא: עם ישראל יוצא לגלות בגלל חטאיו ובגזירה אלוקית. אך טבעי הוא שירצה לחזור מיד לארצו למקומו הטבעי, כי הגלות היא מקום בלתי טבעי. תכלית השבועות, לנטרל את הרצון הטבעי לחזור לארץ ישראל, לתת קיום לגלות ולהשאירם בגולה.⁷⁸

אפשר להסביר זאת על דרך משל: לפי חוקי הטבע צריך העץ לצוף על פני המים, זו המציאות הטבעית שלו. אם נרצה להשקיעו במים עלינו להכביד עליו במטילי מתכת אשר יגרמו לעץ שלא יצוף על פני המים. כך הקשר בין עם ישראל לארצו הוא קשר טבעי חקוק בנפש האומה. כדי לבצע את גזירות הגלות יש צורך לשנות חוקיות וליצור מציאות חדשה. זהו תפקיד השבועות.

מדוע אם כן השתמשו חז"ל במילה שבועה?

74. נצח ישראל פרק א ופרק כד; חידושי אגדות, כתובות קיא, א. ועיין באר הגולה, הבאר השביעי, ד"ה ואדרבא, עמ' קמז.

75. נצח ישראל פרק כד, עמ' קכג.

76. חידושי אגדות כתובות קיא, א ד"ה שבועות הללו.

77. הרב יהושע משה אהרונסון, תל אביב תשכ"ח, ח"ב, סימן צח עמ' מו.

78. הרב עוזי קלכהיים, אדרת אמונה, ירושלים תשל"ו, עמ' 352-353. הנ"ל, "על שלש השבועות בימינו", עיטורי כהנים, גליון 107 (טבת תשנ"ד), עמ' 15-18. ראה עוד: התקופה הגדולה, עמ' רעז-רפ.

תרגום המילה "שבועה" לארמית, "קיימא", מלמדנו שהשבועה היא חוק טבעי⁷⁹. עניין זה למדנו גם מדברי בעל עקידת יצחק⁸⁰, שהסביר כי השבועה והברית שכרת הקב"ה עם ישראל בפרשת ניצבים יצרה מציאות ודיבוק טבעי בישראל "שלא תוכל האומה להנזר מאלוקיה". הוא הביא דוגמא מבעלי החיים בטבע. יצר הקיום הטבוע בבעלי חיים דוחף ומדרבן אותם למלחמת קיום ולהישרדות כי זה חוק טבעי. כך הוא הקשר בין ישראל לקב"ה.

חז"ל נקטו אפוא לשון שבועה, ללמד שכדי שעם ישראל יתקיים בגלות במקומו הבלתי טבעי יש צורך ביצירת חוקים טבעיים חדשים - בשבועה.

ר' אלעזר אמר בגמרא בכתובות שאם ישראל אינם מקיימים את השבועות בשרם מותר כצבאות וכאילות השדה. המהר"ל⁸¹ הסביר זאת לא כעונש, שהרי אין כאן איסור, אלא כתיאור מצב ומציאות⁸², מה תהיה התוצאה מכך שיפעלו בניגוד לגזירה האלוקית.

לפי המהר"ל תוכן השבועות הוא: (א) "לא לעלות בחומה" - לא להיות מאוחדים. שהרי הגלות עניינה פיזור ופירוד, וכדברי המן "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד", וכדי שלא יחזור ישראל ויתקבץ כפי החוקיות הטבעית של עם מאוחד, באה השבועה "שלא יעלו בחומה" שיישאו בפירוד; (ב) "לא למרוד באומות" - לא לפרוק את עול ממשלת הגויים בגולה, כי אז תתבטל הגלות מצד המשתעבד; (ג) "שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי" - שבועה שנאמרה על האומות שלא תהיה תוספת לגלות מצד המשעבד.

79. הרב ש"צ שוייגר (ארץ הצבי, בני ברק תשנ"ו, פרק יד עמ' פו) הסביר שלפי זה מובן מדוע לפי המהר"ל השבועות נקראות גזירות, מפני שהיא גזירה מוחלטת שלא ניתנת לשינוי כמו גזר דין שיש עמו שבועה, כמבואר במסכת ראש השנה. כעין זה כתב הרב ח' חזן (ספר שנות חיים, דברים ואתחנן, עמ' קפז, ב): "שהשבועה הזאת שלא יעלו בחומה היא גזר דין עם שבועה שמבואר במסכת ראש השנה (יז, ב) שאינו נקרע".

80. פרשת ניצבים, שער צט.

81. באר הגולה שם.

82. בכיוון זה פרש גם האבני נזר (י"ד תנד מו-מז) את דברי ר' אלעזר. דוגמא לדרך זו המבארת את העונש כתוצאה ישירה מהחטא, מצויה בראשונים ובאחרונים. בדברים (כח סד) נאמר: "והפיצך ה' בכל העמים... ועבדת שם אלהים אחרים... עץ ואבן". הראשונים הקשו, האם הקב"ה מעניש את ישראל שיעבדו עבודה זרה? האברבנאל הסביר שאין זה עונש אלא תיאור מצב: "אחרי בואם בגלות יצאו רבים מכלל הדת מתוך [בגלל] הצרות והגזרות שלא יוכלו לסבלם". באחרונים, כתב הרב זיון (לעיל הערה 66): "אין כאן לא צווי ולא אזהרה אלא גזר דין, כדרך התוכחות שבתורה. וכלום נאמר שאדם חייב לקיים את התוכחות כדרך שמקיימין מצוות? וכלום נאמר שאסור לו לאדם לעשות פעולה להיחלץ מן היסורים שבתוכחות?". כדוגמא, הרי לא יעלה על הדעת לומר שאין לאדם לילך לרופא להתרפא ממחלה שבאה עליו מהתוכחות הכתובות בתורה.

השם משמואל, בנו של האבני נזר, רצה לומר שהסברי המהר"ל והאבני נזר זהים, וזה לשונו⁸³:

המעייין בספר נצח ישראל (פרק כד) למהר"ל יראה בעליל אשר גם הוא פירש כן ענין השבועות. שכתב כי על ידי השבועה את אומות העולם יש לישראל קיום בגלות. ואי אפשר לפרש דבריו רק על דרך זה. כי על ידי השבועה אין השרים נותנים רצונות להאומות לכלות את ישראל בפעם אחת חלילה.

לפי הנאמר לעיל אין דבריהם זהים. שניהם אמנם מסבירים כי השבועות אינן בעלות תוקף הלכתי פשוט אלא בעלות משמעות פנימית, אך המהר"ל הסביר שהשבועות הן גזירות ואילו האבני נזר הסביר שהשבועות הן לשרי האומות⁸⁴.

אחרונים נוספים הבינו והסבירו את השבועות באופן דומה:

רבי יעקב מליסא⁸⁵ פירש בספרו "צרור המור" על שיר השירים (ב, ז) את השבועה לאומות העולם כך:

אמר הקב"ה להאומות הנקראים בנות ירושלים, השבעתי אתכם שאל תוכלו להצר לישראל. כלומר, שגזר בגזרותיו יתברך עד שהאומות יהיו כאילו הם מושבעים, כי השבועה הוא משל לדבר שבלתי אפשר להשתנות כמו שכתב בעל העקידה בפרשת ניצבים⁸⁶.

בספר אילת אהבים⁸⁷ כתב: "וענין השבועה הוא מניעת הבחירה". בעל דברי שאול⁸⁸ על התורה הסביר את השבועה שלא ימרדו באומות כך: "השביעם ונתן להם בטבעם שיהיו נכנעים ומקבלים עול המלכות והגלות באהבה". כלומר השבועה הוא שינוי המצב הטבעי בעם ישראל.

83. שו"ת אבני נזר חו"מ סימן צה סעיף כ.

84. כך גם בספר התקופה הגדולה, עמ' רעח, שהקשה: "וצ"ע על [דבריו] ה'אבני נזר' שנדחק הרבה בענין השבועות ובפרט בשבועה לאומות העולם, ומפרש שהכוונה לשר של אומה, והשבועה לישראל לשרש נשמתם למעלה... ותימה שלא הביא ה'אבני נזר' פירושו של המהר"ל שזה ענין של גזירה". כלומר, לדעתו לפנינו שני הסברים שונים.

אכן, האבני נזר עצמו הזכיר את המהר"ל כמסייע לדבריו (יר"ד סימן תנד סעיף מד): "וכיוצא בזה הם דברי מהר"ל בספר גבורות [פרק ע"ב?] אלא שאמרה בלשון אחר". אך ה'אבני נזר' לא הפנה לדברי המהר"ל בנצח ישראל ביחס לשלוש השבועות, אלא לדבריו בגבורות, שם הסביר את דברי חז"ל שהקב"ה החזיר את התורה על כל האומות, שהכוונה שהקב"ה ראה את הכנתם הנפשית שאינה מתאימה לתורה.

85. מחבר הספרים חוות דעת ונתיבות המשפט ועוד.

86. בתוך ספר אמרי יושר, ירושלים תשל"ו, עמ' ד. וכך פירש גם בפרק ח פסוק ד: "הקב"ה מחזיר פניו כלפי האומות ואמר להם: השבעתי אתכם כלומר, כלומר מוכרחים אתם כפי גזרותי...".

87. הגאון ליבוש חריף מצינץ, שקיבל הסכמה נלהבת לספר זה מהנודע ביהודה, כתובות קיא, א.

88. הרב יוסף שאול נאטענזאהן, עמ' מה, על הפסוק "הבה נתחכמה לו".

בפירוש כנפי יונה על שיר השירים כתב⁸⁹: "וענין השבועה הוא שהשריש בטבע ישראל... שיהיו נכנעים ויקבלו את הכל באהבה". את השבועה על אומות העולם הסביר: "שנתן תוקף ועוז ביד האומות שלא יוכלו ישראל להסיע עצמן מתחת ידם עד זמן מוגבל".

לסיכום: לדעת הרבה מן האחרונים לא היה מעמד של השבעה. השבועות הן דברי אגדה המבטאים רעיון. לדעת האבני נזר השבועות היו לשורש נשמתם של ישראל. השבועה לאומות העולם כוונתה לשר של כל אומה ואומה. לדעת המהר"ל השבועות הן גזירות. מטרת השבועות לגרום לכך שישראל יישארו בגלות, והגלות תתבצע כמו שגזר הקב"ה ללא תוספת שעבוד מצד אומות העולם וללא חיסרון מצידם של ישראל.

אם כן השבועות אינן מחייבות בתוקף של שבועה, ולכאורה אין כאן כל ציווי ואזהרה. כך אכן נראה מדברי האבני נזר, אך בדברי המהר"ל מצינו שיש בשבועות הדרכה ואזהרה: "הזהירו אותנו חכמים לקבל עלינו מלכות וממשלת האומות, אחר שגזר הש"י שנהיה תחת רשותם ראוי עלינו לקבל ממשלתם ושלא לבטל הגזירה"⁹⁰. ומכל מקום אין זה תוקף של שבועה ואפילו לא גדר של איסור, אלא רק הדרכה.

עוד ניתן להסיק מדבריהם שאין צורך במעשה כלשהו כדי לבטל את תוקף השבועות. כאשר תשתנה המציאות בישראל, כגון בזמן שהתשוקה לארץ ישראל שהיתה רדומה שנים רבות תשוב ותופיע והעם ירצה לחזור לארץ ישראל, מתבטל ממילא תוקף השבועות.

כעין זה מצינו בדברי הרב יהושע מקוטנא⁹¹:

על הפסוק "פְּקֹד פְּקֻדָּתִי" (שמות ג, טז) כתב רש"י (שם, יח): "מכיון שתאמר להם לשון זה מיד ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף שבלשון זה הם נגאלין". הרמב"ן הקשה - הרי יכול לבוא רמאי שיודע או שמע סימן זה ויאמר להם "פְּקֹד פְּקֻדָּתִי"?

תירץ הרב יהושע מקוטנא:

לפי מה שכתבו בעלי הלשון, שכל מקום שנאמר המקור והפעולה ביחד, המקור מורה על המחשבה ופנימיות הדבר. כאן שנאמר המקור והפעולה, שת

89. שיר השירים רבה, פרשה ב סעיף ז ד"ה והשביעי, עמ' נו.

90. באר הגולה שם. ראה בדברי הרב ש"י זיין לעיל הערה 66, שהסביר שלמהר"ל אין כאן לא ציווי ולא אזהרה אלא גזר דין כדרך התוכחות שבתורה. וכשם שלא יעלה על הדעת שחייב אדם לקיים את התוכחות שבתורה כדרך שהוא מקיים מצוות, כך הדברים ביחס לשבועות. אלא שהוא לא הביא בדבריו שם את דברי המהר"ל בבאר הגולה.

91. שו"ת ישועות מלכו, ליקוטי תורה שמות, עמ' עד.

הפקידות הללו הם על פקודת הנפש שהיא פנימית ופקודת הגוף. פקידת הנפש היא תיכף בביאת הגואל, כי מיד בביאתו נתעוררו להתבונן על מצבם השפל... דבר שלא הרגישו עד כה כי כבר היה נכבה בליבם הרגש הנפשי הזה. וזה לא יוכל לעשות רק הגואל האמיתי הבא בכוח ה'.

כלומר, המילים "פֶּקֶד פֶּקֶדְתִּי" או "פֶּקֶד יִפְקֹד" אינן אמירת מילים בעלמא, עליהם לגרום שינוי מהותי במצבם הנפשי והרוחני של ישראל. אם לפנים לא הפריע להם שהם עבדים, לפתע ישתנו, רוח אחרת תהיה בהם וירצו להיות בני חורין.

כך יש לומר ביחס לשבועות. עם ישראל היה אלפיים שנה בגלות ודבר זה לא הפריע לו, כיוון שהשבועות הרדימו אותו וניטרלו את רצונו הטבעי לחזור לארצו. לפתע חלקים רבים בעם ישראל מתעוררים, רוצים לחזור לארץ ישראל ולהיות אומה עצמאית. עצם התעוררות הרצון שהיה רדום מאות בשנים, מורה על כך שהשבועות בטלו.⁹²

כך הבין גם בעל אם הבנים שמחה⁹³: "כשנעשה התעוררות כללית [בעם ישראל] לעלות, אות הוא כי הגיע השעה מהקב"ה".

2. הקושי לסוברים שהשבועות אגדה

מדברי חז"ל מוכח שהשבועות הן איסור, מכיוון שכשעלו בני אפרים ממצרים לארץ ישראל, נאמר שנענשו בגלל שעברו "על הקץ ועל השבועה".

להלן המקורות:

את הפסוק "פֶּן-יִנָּחַם הָעַם בְּרֵאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִם" (שמות יג, יז) דרשו במכילתא⁹⁴:

דבר אחר, 'כִּי אָמַר אֱלֹקִים פֶּן-יִנָּחַם הָעַם' - זו מלחמת בני אפרים שנאמר: 'וּבְנֵי אֶפְרַיִם שׁוֹתֵלַח וּבָרַד בָּנוּ וְהִרְגוּם אֲנָשֵׁי-גֵת' (דברי הימים א' ז, כ-כא), וכתוב: 'בְּנֵי-אֶפְרַיִם נוֹשְׁקֵי רוֹמֵי-קֶשֶׁת הִפְכוּ בְיוֹם קָרְבַּ וְגו'' (תהלים עח, ט) מפני מה, שלא שָׁמְרוּ בְרִית אֱלֹהִים וּבָתוּרְתוֹ מֵאֲנוּ לִלְכֹת (שם, י), עברו על הקץ ועל השבועה.

92. ראה עוד בשו"ת ישועות מלכו יר"ד סימן סו שכתב: "ואין ספק שהיא [מצוות ישיבת ארץ ישראל] מצוה גדולה כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה... ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה, הן באנשים פחותי ערך, הן בבינונים, הן בישרים בלבותם, קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה".

93. פרק שני סעיף כא, עמ' קלח.

94. מכילתא דרבי ישמעאל מהדורת הארויטץ-רבין, פתיחתא דפרשת בשלח, עמ' 77.

בשמות רבה⁹⁵ עניין זה מבואר יותר:

שטעו שבטו של אפרים ויצאו ממצרים עד שלא שלם הקץ, ונהרגו מהם שלושים ריבוא. ולמה נהרגו? שחשבו [את הקץ] מיום שנדבר [הקב"ה עם] אברהם בין הבתרים וטעו שלשים שנה⁹⁶, שנאמר (תהילים עח, ט) 'בְּגִי אֶפְרַיִם נוֹשְׁקֵי רוּמֵי-קֶשֶׁת' לולי שטעו לא יצאו... והרגום פלשתים⁹⁷, שנאמר (דברי הימים א ז, כא) 'וּבְנֵי אֶפְרַיִם שׁוֹתְלָח... וְהָרְגוּם אֲנָשֵׁי-גֵת'⁹⁸. והיו עצמותיהן שטוחין בדרך חמרים חמרים [ערימות ערימות] שכבר היה להם שלשים שנה שיצאו עד שלא יצאו אחיהם ממצרים. אמר הקב"ה: אם יראו ישראל עצמות בני אפרים שטוחין בדרך יחזרו למצרים⁹⁹.

95. פרשה כ סעיף י. וכן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל שמות יג, יז, ובילקוט שמעוני רמז רכז. ראה עוד: הרב מ"מ כשר, תורה שלימה, שמות בשלח פרק יג סעיפים רלז, רנז, רש"י שמות טו, יד ד"ה יושבי פלשת.

הרמב"ן (שמות יב, מ בסופו) מביא הסבר לטעותם של בני אפרים. נאמר (שם): "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה". גזירת הגלות במצרים היתה ארבע מאות שנה מברית בין הבתרים (בראשית טו, יג), התוספת של שלשים שנה על ארבע מאות שנה (430) היתה בעוון הדור ההוא, כי היו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד וביטלו את המילה ועבדו לגילולי מצרים, לכן האריך גלותם בעוד שלשים שנה. על פי זה, בני אפרים לא הסכימו לעונש, וכשהגיע הזמן יצאו, אחרי ארבע מאות שנה בדיוק.

מון הבית יוסף (מגיד מישרים על התורה, שמות בשלח ז"ה ויקח משה) מצא רמז בפסוק "ויקח משה את עצמות יוסף עמו כי השבע השביע את בני ישראל לאמר פקד יפקד... והעליתם את עצמותי... אתכם". קשה, מדוע הכפילות "השבע השביע, פקד יפקד", אלא צפה יוסף ברוח הקודש שעתידין בני אפרים לצאת קודם הקץ ושיהרגו, לכן השביעם שלא יצאו בזמן הראשון אלא בזמן השני. ולכן הכפילות "פקד יפקד... והעליתם את עצמותי... אתכם", לא בפקידה ראשונה אלא בפקידה שנייה.

96. החיד"א (ספר נחל קדומים, שמות יז, א) הביא לדרשה זו רמז בשם רבנו אפרים: "כי קרוב הוא", "כי" בגימטריא שלשים, רמז לשלשים שנה שהקדימו בני אפרים לצאת. נראה לענ"ד להוסיף גם ש"כ" בגימטריא 30, רמז לשלשים ריבוא מבני אפרים שנהרגו.

97. בפרקי דרבי אליעזר פרק מח נאמר שהרגום המצרים "ורדפו מצרים אחריהם והרגו אותם".

98. יד רמ"ה סנהדרין (צב, ב) הסביר, שבני אפרים ירדו לקחת את מקניהם של אנשי גת לפי שהיו סבורין שגאולתם הגיעה וניתנה להם רשות ליטול ממונן של הגויים לקיים מה שנאמר "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (בראשית טו, יד).

99. האם בני אפרים חטאו או טעו? מהמכילתא מבואר שחטאו כשהפרו ברית ועברו על הקץ והשבועה: "לא שמרו ברית אלהים ובתורתו מאנו ללכת, עברו על הקץ ועל השבועה" [בפרקי דרבי אליעזר (פרק מז [מח]) ובשיר השירים רבה (ב, ז) מבואר שחטאם היה במזיד והם היו מורדים ורשעים]. לעומת זאת, ממדרש שמות רבה מבואר שטעו בחשבון הקץ: "שטעו שבטו של אפרים... וטעו שלשים שנה".

גם בגמרא במסכת סנהדרין (צב, ב) מבואר שבני אפרים טעו. חז"ל אמרו שמתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל, נשאו נשים והולידו בנים. שואלת הגמרא ומי אלה? אמר רב, "אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו". פירש רש"י: ומנין שבני אפרים הן שיצאו קודם זמנן ונהרגו? שנאמר: "ובני אפרים שותלח... והרגום אנשי גת". גם הערוך לנר (סנהדרין צג, ב ד"ה א"ר תנחום) כתב שבני אפרים לא חטאו אלא טעו.

המב"ט (בית אלקים, ירושלים תשמ"ה, שער היסודות פרק נה, עמ' תקג) הסביר שדווקא את בני אפרים החיה יחזקאל, מפני שהם היו עולים לארץ ישראל ומתו בדרך מצווה, ורצה הקב"ה לזכותם שיגמרו את המצווה שהתחילו. מרגליות היס (שם) הסביר שהדבר הוא מפני שהם

כלומר, בני אפרים יצאו ממצרים שלשים שנה קודם לקץ, מפני שטעו ומנו ארבע מאות שנה מברית בין הבתרים ולא משנולד יצחק, ולכן עברו על "הקץ ועל השבועה".

בפירוש מהרז"ו (שם), ובזית רענן לבעל המגן אברהם (ילקוט שמעוני רמז רכז, אות ט) הסבירו שהשבועה שעליה עברו היא "השבועתי אתכם בנות ירושלים". מפורש כאן שיש איסור למי שעובר על השבועה, ושהשבועות נהגו כבר מזמן יציאת מצרים¹⁰⁰.

בעל ויואל משה¹⁰¹ הוסיף, שמלשון המכילתא "עברו על הקץ ועל השבועה" משמע שעברו על שני איסורים - איסור העברה על הקץ ואיסור העברה על השבועה - ואיסורים אלה אינם תלויים זה בזה וכל אחד עומד בפני עצמו.

לעומתם, ישנם אחרונים שהסבירו שאין הכוונה שם לשלוש השבועות:

לדעת המהרש"א (סנהדרין צב, ב) השבועה שבני אפרים עברו עליה היא **השבועה שבין אברהם ויצחק לאבימלך** מלך פלשתים (בראשית כא, כג-לב; כו, כח-ל). זה לשונו:

בני אפרים עברו על השבועה שבאו לקחת מקנה אנשי גת הנולדים בארץ. רוצה לומר מאותם שהיו אנשי השבועה עם בני אברהם ויצחק, ולכך הרגום, על שעברו על השבועה עמהם¹⁰².

היו שהסבירו שהכוונה ל**שבועת יוסף**. בפירושי מרכבת המשנה¹⁰³ וזה ינחמנו¹⁰⁴ על המכילתא, הסבירו את כפל הלשון "שעברו על הקץ ועל השבועה" כך: 'הקץ' - עברו על הברית שכרת ה' עם אברהם בברית בין הבתרים שנאמר בו שיהיו זמן קצוב במצרים וְעָבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אֲרָבַע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית טו, יג), וזו כוונת המכילתא "שלא שמרו ברית האלקים". 'השבועה' - עברו על שבועת יוסף שהשביעים וְהֶעֱלִיתָם

שאפו לגאולה, ואם כי טעו, היו הראשונים לתחייה. נראה לענ"ד להוסיף שהסיבה שדווקא בני שבט אפרים שאפו לגאולה יותר משאר השבטים היתה מפני שיהושע בן נון ושבטו, שבט אפרים, היו צריכים להנהיג את ישראל בזמן כיבוש הארץ, לפיכך כאשר הגיע העת, הם שאפו לגאולה יותר מכולם.

100. קשה, שהרי האיסור נלמד מפסוקים שנאמרו בתקופת שלמה ולא בזמן יציאת מצרים? יש לומר, שהפסוקים אסמכתא בלבד.

101. מאמר שלש השבועות סימנים לב, מה.

102. לכאורה לפי זה עברו רק על השבועה ולא על הקץ? אלא צריך לומר עברו על השבועה לאבימלך כתוצאה מטעות בחישוב הקץ.

103. הרב דוד משה אברהם מטררוש, ירושלים תשל"ח, פרשת בשלח עמ' לט, ב, בפירוש השני.

104. הרב אברהם מסלאנימא, ספר באר אברהם בפירוש זה ינחמנו, פרשת בשלח עמ' קעה.

אֶת-עֲצַמְתִּי מִזֶּה אֶתְּכֶם" (שמות יג, יט) והם הניחו את עצמות יוסף במצרים, וזה "שעברו על השבועה ובתורתו מאנו ללכת"¹⁰⁵.

גם אם נבין שבני אפרים עברו על שלש השבועות, הסבירו האחרונים שאין ללמוד ולהשליך מגלות מצרים לימינו - שונה גלות מצרים מגלותנו כיום:

(א) מבחינת הזמן - בגלות מצרים ובגלות בבל, הקב"ה קצב את זמנם. בגלות מצרים - "וַיַּעֲבְדוּם וַעֲנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית טו, יג). בגלות בבל - "כִּי לִפְי מְלֹאֵת לְבַבְּךָ שְׁבָעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְּכֶם" (ירמיהו כט, י), מה שאין כן בגלות האחרונה שלא נתגלה קצה, כל יום זמנו הוא¹⁰⁶.

(ב) מבחינת הגזירה על ישראל¹⁰⁷ - בגלות מצרים היתה גזירת הגלות שכל בני ישראל יהיו במצרים כשם שירדו כולם לשם בשבעים נפש. לפיכך, כשעלו בני אפרים ויצאו ממצרים, עברו על הקץ ועל השבועה. מה שאין כן בגלות דידן, בכל הדורות ובכל הזמנים מצאנו ישוב יהודי קטן ומיעוט יהודים בארץ ישראל ומעולם לא ערער על כך איש, לכן עליית רבים מותרת כל זמן שאינה עלייה של רוב ישראל.

(ג) ככלל אין ללמוד מדור יוצאי מצרים ודור באי הארץ לזמננו, כי לדור יוצאי מצרים ובאי הארץ היו הלכות ואיסורים שהיו מיוחדים דווקא להם, לדוגמא "שלא הותרו שבטים לבוא זה בזה", כדי שלא תיסוב נחלה משבט לשבט (סוף תענית; בבא בתרא קב, א), מה שאין כן בזמננו¹⁰⁸.

3. האם הפוסקים פסקו את השבועות?

יש מן האחרונים שכתבו¹⁰⁹ שמכיוון שאיסור השבועות אינו נזכר ברי"ף, ברמב"ם, ברא"ש, בטור ובשו"ע, משמע שאינו נוהג להלכה. בנוסף לכך, אף ראשונים המפרשים את מסכת כתובות וביניהם הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והמאירי, לא כתבו כלל על השבועות, לפיכך נראה שהם סוברים שהשבועות אינן להלכה. גם

105. לפי זה מתורצת קושית היואל משה, שם סימן לב. הוא הקשה, הלוא קודם מתן תורה לא קיבלו ישראל תורה ומהו הלשון "ובתורתו מאנו ללכת"? יש לומר שהכוונה לשבועת יוסף (או לשבועת אברהם לאבימלך לפי המהרש"א) שהסכימו לה ישראל וקיבלוה עליהם.

106. הרב יחזקאל אברמסקי, ארץ ישראל נחלת עם ישראל, בני ברק תש"ט, עמ' 15 הערה 21.

107. הרב שמעון אייגרמן, "השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל", אור המזרח (תשרי תשל"ח), עמ' 24-25.

108. הרב ש' וינגרטן, השבעתי אתכם, עמ' 15.

109. הרב מ"מ כשר, "דעת תורה על השבועה שלא יעלו ישראל בחומה לארץ ישראל", שנה בשנה (תשל"ז), עמ' 223; הנ"ל, התקופה הגדולה, עמ' קפז, רעט-רפ.

רש"י בפירושו לשיר השירים לא הזכיר את עניין השבועות¹¹⁰, ואם היה בזה איזה דבר שנוגע להלכה מסתבר שרש"י היה מביאו.

בביטוי החריף ביותר באשר לכך שלשבועות אין כלל תוקף הלכתי נקט השפת אמת (לרבי משה חאגיז) וזה לשונו¹¹¹: "וגם המחזיקים דברי צפצופים בא[ו]מרם... שלש השבועות השביע הקב"ה את ישראל". הרי שקרא לשימוש בג' השבועות שעושים האוסרים את העלייה לארץ ישראל - צפצופים. גם האדמו"ר רבי אברהם מרדכי מגור כתב "שאינה שבועה ממש"¹¹².

להלן נברר את שיטות הראשונים בעניין.

(א) שיטת הרמב"ם

יש בידינו מקורות אחדים בהם התייחס הרמב"ם לשבועות. התייחסות זו אינה מצויה בספריו ההלכתיים, אלא בעיקר באיגרותיו. היו שלמדו מכך שלדעת הרמב"ם השבועות אינן הלכה פסוקה, ולכן לא הביאן ביד החזקה¹¹³.

מקור שממנו ניתן ללמוד על דעת הרמב"ם הם דבריו בהלכות מלכים (פ"ה ה"ב): "כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות שנאמר: 'בְּבִלָּהּ יִוָּבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ' (ירמיהו כז, כב)". רוב האחרונים הסבירו שכוונת הרמב"ם היא שאסור לצאת רק מבבל לשאר ארצות שבחו"ל (אבל לארץ ישראל מותר)¹¹⁴.

לענ"ד, מדברים אלו של הרמב"ם ישנה ראייה ברורה שאינו פוסק להלכה את איסור השבועות. בסוגיה (כתובות קיא, א) ישנן שלש מימרות: (1) דברי רב יהודה - "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה"; (2) דברי רבי זירא - איסור שלש השבועות; (3) דברי שמואל - "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות".

110. רש"י בפירושו לשיר השירים (ב, ז; ה, ח; ג, ה; ז, ח) פירש את השבועות על אומות העולם, ולא הביא כלל את הדרשות בגמרא ובמדרשים.

111. בעניין ישוב ארץ ישראל, וילנא תרל"ו, יד, ב. נולד בירושלים, תל"ב-תק"ב (1752-1672). בנו של הרב יעקב חאגיז מחבר ספר לקט הקמח. התייתם בגיל צעיר וסבו הרב משה גלאנטי (המג"ן) ראש רבני ירושלים גידלו. ראה עוד: התקופה הגדולה, עמ' קעד, קפז, שהביא אחרונים נוספים הסוברים כך.

112. בנו של השפת אמת, בעל אמרי אמת, בספר מכתבי תורה, תל אביב תשכ"ז, מכתב ו עמ' טו.

113. שר"ת אבני נזר, יר"ד סימן תנד סעיף ג. רמ"מ כשר, דעת תורה (לעיל הערה 109) עמ' 222-232, ועוד.

114. בניגוד להסבר הכסף משנה שם שהבין שהרמב"ם פסק כרב יהודה, וכוונתו "דאסור לצאת מבבל לשאר ארצות - ואף ארץ ישראל בכלל". ראה להלן בפרק "ביאור דעת רב יהודה - כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה", סימן ט סעיף 3.

מכך שהרמב"ם פסק להלכה רק את דברי שמואל, "אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", והשמיט את דברי רב יהודה ורבי זירא, מוכח ממילא כי שלש השבועות לדעתו אינן להלכה.

כעין זה דייק גם הרב צבי הרמן¹¹⁵. בסוף מסכת כתובות הובאו מספר מימרות בשם רבי אלעזר:

- (א) "בצבאות או באילות השדה" - אמר רבי אלעזר: אמר להם הקב"ה לישראל אם אתם מקבלים את השבועה - מוטב, ואם לאו - אני מתיר את בשרכם כצבאות או כאילות השדה (קיא, א).
- (ב) רבי אלעזר כי הוי סליק לארץ ישראל אמר: פלטי לי מחדא [ניצלתי מאחת הקללות] - "ואל אדמת ישראל לא יבואר" (קיב, א).
- (ג) אמר רבי אלעזר: כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עוון שנאמר "ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עוון" (קיא, א).

שתי המימרות האחרונות הובאו על-ידי הרמב"ם בהלכות מלכים (פ"ה ה"א-ב), ואילו את הראשונה לא הזכיר. רואים אנו שהרמב"ם מביא את כל דברי רבי אלעזר בחיוב העלייה לארץ ישראל, ומשמיט את דבריו ביחס לשבועות. נראה אפוא שאין הוא פוסק את השבועות להלכה.

מאידך, באיגרת תימן התייחס הרמב"ם לשלש השבועות, וזה לשונו:

בקרוב ביאת המשיח האמיתי ירבו המתנשאים והמכניסים ספק בליבות בני אדם... וכאשר ידע שלמה ברוח הקודש שזאת האומה בהשקעה בגלות תשתדל להתעורר בזולת עתה הראויה לה, וימותו בעבור זה, ושיגום צרות - הזהיר ממנו, והשביע עליו על צד המשל, ואמר: "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו' (שיר השירים ב, ז). ואתם אחינו ואהובנו שימרו השבעתו (בתרגום הרב י' קאפח - קבלו עליכם), ולא תעירו את האהבה עד שתחפץ¹¹⁶.

הרמב"ם הסביר, ששלמה המלך השביע את ישראל מפני שחזה ברוח קדשו את הצרות שיגרמו לישראל תנועות משיחיות כגון שבתאי צבי ודומיו שיאמרו הגיע זמן הגאולה. מדיוק לשון הרמב"ם - "והשביע עליו על צד המשל" - הסיק הציץ אליעזר¹¹⁷ שאין זו שבועה בפועל, אלא אזהרה חמורה מפני העתידות אם לא יקבלו את דרכי

115. הביאו הרב י' נחשוני, הגות בפרשיות השבוע, בני ברק תשמ"א, פרשת ראה, עמ' 757.

116. הגירסה שלפנינו והמובאות להלן הן על פי אגרות הרמב"ם מהדורת הרב י' שילת, ה"א, עמ' קסו.

117. ח"י, בהשמטות עמ' רמט.

ההנהגה לגלות. וכן למד הגר"ש ישראל¹¹⁸, שלדעת הרמב"ם אין זה דין, אלא עצה והדרכה לישראל שיישאו בגלות ויקבלו את השעבוד בהכנעה מתוך צידוק הדין, ולא ינסו כלל להתמרד ולהתחכם כנגד גזירת המקום, כי זה לא יועיל אלא אדרבה יביא להגברת השעבוד.

עוד היו שכתבו¹¹⁹, שאין דבריו באיגרת תימן ראייה לכך שהרמב"ם ייחס לשבועות תוקף הלכתי, שהרי לא הזכירן בספרו ההלכתי, כאמור, ומה שהזכירן באיגרת תימן הוא משום שמטרתו של הרמב"ם באיגרת היתה להציל את העדה התימנית ממשיח השקר, ממילא כתב כל הסבר שיש בו כדי לשכנע. לכן גם פירש את השבועות רק כ"משל". כך משמע גם מלשונו וסגנונו "קבלו עליכם שבועתו" (לפי תרגום הרב קאפח).

לעומתם היו שהבינו את דברי הרמב"ם באיגרת תימן כאיסור גמור, וכן כתב בספר ויואל משה:

וזה פשוט שכל אופני הפעולות שעושין בזה הוי העברה על השבועה. וכמו שרואין שכתב הרמב"ם באיגרת תימן על אחד שאמר על עצמו שהוא משיח... כי השבועה שלא ידחקו את הקץ, היא שלא לעשות שום פעולה לדחוק את הקץ, וממילא כל פעולה שעושין בזה... עברו כבר על השבועה¹²⁰.

לדעתו, באיגרת תימן הרמב"ם עוד מרחיב את איסור דחיקת הקץ, וכולל בתוכו את קירוב זמן הגאולה בכל צורה, כגון על ידי משיח שקר.

גם בעל "עורי צפון"¹²¹ והגר"ע יוסף¹²² הבינו מדברי הרמב"ם באיגרת תימן שהשבועות הן הלכה. בספר עורי צפון הסביר שכוונתו, שכשירצו לעלות ביד חזקה כמו שבני תימן רצו לבוא לארץ ישראל - אסור, אבל עם רשיון המלכות כמו בימי

118. ארץ חמדה, שער א, פרק ד, אות ה, עמ' כז.

119. הרב שמואל וינגרטן, השבעתי אתכם - עיונים ובידורים בענין שלש השבועות, ירושלים תשל"ו, עמ' 14. להלן: "השבעתי אתכם".

120. בהקדמה עמ' ה. והנה, גם הוא מודה שלדעת הרמב"ם "אין באלו השבועות עניין של הלכה", לכן כתב הרמב"ם שהן רק "משל", ולכן גם לא הזכירן ביד החזקה. אלא שהוא סובר שאף על פי כן חומרן - "מכיון שהוא ענין חמור מאוד גם מבלעדי השבועה", "שהקפיד הקב"ה להטיל על זה עונש כמו שבועה, ובזה הוא נמשל לשבועה" "להגדיל העונש" (שם סעיף לו עמ' מז, סעיף עח עמ' צד, סעיף פ עמ' צט). הוא גם מחשיב את דברי הרמב"ם באיגרת תימן לעיקר, ומסביר שמכיון שאין סתירה לג' השבועות מספר היד החזקה, והרמב"ם לא חזר בו מדבריו באיגרת תימן, ממילא סמך על מה שכתב באיגרת. ועוד, שבתשובה לקהל מרסייל שנכתבה בזקנותו לאחר שכתב את כל חיבוריו, חזר הרמב"ם ואישר את דבריו באיגרת תימן (שם סעיף לא עמ' מג, סעיף פא עמ' קב). (כוונתו לאיגרת לחכמי מונטפזשליר, מהדורת הרב שילת עמ' תפט, ועיין במבוא של הרב שילת עמ' תעה.) דבריו דחוקים, וקשה לומר שלמרות התעלמות הרמב"ם ביד החזקה ודבריו הלא מחייבים ("על צד משל") באיגרת תימן, אפשר לטעון כטענת היואל משה שהשבועות הן איסור גדול וחמור, ואכמ"ל.

121. הרב משה שמעון הופמן, בודפסט ת"ש, שער ראשון, פ"ה עמ' יט.

122. "מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פקוח נפש", תחומין י (תשמ"ט), סעיף ז עמ' 45.

עזרא - מותר לעלות (ראה להלן סימן ג). לעומתו, הגר"ע יוסף הסביר שהשבועות שלא ידחקו את הקץ ושלא למרוד באומות העולם הן לעולם עד ביאת המשיח, וכתב שכן מוכח מדברי הרמב"ם באיגרת תימן.

כאמור, דבריהם קשים, שכן לדברי הרמב"ם עצמו השבועה היא רק "על צד המשל".

הרב יוסף קפאח¹²³ הוכיח ממספר מקומות בכתבי הרמב"ם, שהרמב"ם מפרש את שיר השירים כשירת הנפש המשכלת הנאבקת עם החומר, ולא כשירת הגלות והגאולה. לפיכך גם את שלש השבועות לא יסביר הרמב"ם שהן מעכבות את עליית ישראל לארץ ישראל.

מקור נוסף הם דברי הרמב"ם באיגרת השמד (או מאמר קדוש ה'), שם הוא דן במדרגת הנהרגים על קידוש השם. הוא הביא דוגמאות מעשרת הרוגי מלכות ומחנה ושבעת בניה והגדירים כחסידים. וכתב עוד:

ואמרו (שיר השירים רבה ב, ז) "השבועתי אתכם בנות ירושלים" וגו', 'השבועתי' - בדורות של שמד, 'בצבאות' - שעשו צביוני ועשיתי צביונם, 'באילות השדה' - שהיו שופכים דמם עלי כדם צבי ואייל, ועליהם הוא אומר 'כִּי-עֲלֶיךָ הִרְגָנוּ כָּל-הַיּוֹם' (תהלים מד, כג)¹²⁴.

מבואר שלדעת הרמב"ם, הפסוק "השבועתי אתכם" אינו נדרש לעניין איסור עלייה לארץ ישראל, אלא על יהודים שנהרגו בשעת השמד על קידוש השם.

לסיכום: הרמב"ם לא הזכיר את איסור שלש השבועות בספר היד החזקה ונראה שאינו פוסק אותן להלכה. המקור היחיד שבו הזכיר הרמב"ם את איסור שלש השבועות הוא באיגרת תימן, וגם שם רק "על צד המשל". נראה לענ"ד ששם זו אזהרה או עצה והדרכה, ולא הלכה פסוקה.

(ב) ראשונים שפסקו שהשבועות הן הלכה

(א) ר' אשתורי הפרחי, בעל "כפתור ופרח" (ה"א מ'קט"ו, 1280-1355, לערך) שעלה לארץ ישראל מספרד, כתב¹²⁵: "מיהו לא יעלו על מנת לכבוש עד שיבוא הקץ, וכדאיתא סוף כתובות (קיא, א)... 'אם תעירו ואם תעוררו', שלא יעלו כחומה". בהקדמתו

123. כתבים, ירושלים תשמ"ט, ח"ב עמ' 619-620. את דברי הרמב"ם באגרת תימן, הסביר גם הוא כנסיונות שכנוע להניא את לב ההמונים מללכת ולנטות אחרי משיח השקר.

124. במהדורת הרב י' שילת עמ' שס.

125. פרק י, מהדורת לונץ, עמ' קצז. מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות, ירושלים תשנ"ד, עמ' רכד.

לספר¹²⁶, כשהסביר מה היתה מגמתו ומטרתו בעלייתו לארץ, כתב: "להתקדש בקדושת אדמת ישראל, לעלות שם באימה לא בחומה". מבואר שלדעתו השבועות הם להלכה.

(ב) הריב"ש (ר' יצחק בר ששת)¹²⁷ ממגורשי גזירות קנ"א (1391) בספרד שגלה לצפון אפריקה, פסק כמו הרמב"ן שהעלייה לארץ ישראל מצוות עשה. זה לשונו: "אין ספק שהעליה לארץ ישראל מצווה היא". למרות זאת הוא מוסיף:

ומה שאמר הנביא לבני הגלות: 'בנו בתים' (ירמיהו כט, ה) זה היה מבני הגלות שנגזר עליהם, ומי שהגלם לא היה מניחם לשוב עד שעלו ברשות כורש. וגם עתה, אחת משלוש השבועות שהשביע הקב"ה לישראל שלא יעלו בחומה.

מבואר שסובר שהעלייה לארץ ישראל מצווה, אך ישנה הגבלה הלכתית של שלוש השבועות.

(ג) רבנו בחיי (בראשית וישלח לב, ח) הסביר, שהתורה האריכה לספר כיצד התכונן יעקב לפגישתו עם עשו, כדי ללמדנו שמה שאירע ליעקב יארע לנו תמיד עם בני עשו, וראוי לנו לאחוז דרכיו של יעקב שהכין עצמו לדורון, לתפילה ולמלחמה. וסיים:

וכן אנחנו צריכים ללכת בדרכי האבות... להקביל פניהם במנחה... ובתפילה... אבל במלחמה אי אפשר שנאמר: 'השבעתי אתכם בנות ירושלים', השביעים שלא להתגררות מלחמה עם האומות.

(ד) הרשב"ש¹²⁸ פסק כזקנו הרמב"ן שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה, ופסק שגם שלוש השבועות הן הלכה. זה לשונו:

בענין העליה לארץ ישראל... אין ספק שהדירה בארץ ישראל היא מצווה גדולה בכל זמן בין בפני הבית בין שלא בפני הבית ואבי זקני הרמב"ן מנה אותה מכלל מצוות עשה...

אמנם מצווה זו אינה מצווה כוללת לכל ישראל בגלות החל הזה אבל היא¹²⁹ נמנעת [מן ה]כלל, כמו שאמרו ז"ל בגמרא כתובות פרק האחרון, שמכלל

126. עמ' ב.

127. תלמיד הר"ן. היה רב בסאראגוסה שבולנסיה, חי ה' פ"ו-קס"ז (1326-1407), עבר לגור באלג'יר. שר"ת, סימנים קא, שפז.

128. שר"ת סימן ב. אביו התשב"ץ, היה ממגורשי ספרד בשנת קנ"א ועבר לאלג'יר.

129. הרב ישראל שציפאנסקי, (ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"א, עמ' קלג) הגיה - נמנעת מן הכלל, והוא הנוסח הנכון. הנוסח הנדפס במקור הוא: "אבל היא [המצווה] נמנעת כלל", וזה לא ייתכן שהרי היחיד חייב לקיימה, ולפי ההגהה, שאין הכלל יכול לקיימה בסיבת השבועות הדברים מבוארים. ומכל מקום, גם אם לא נגיה את הנוסח, ונשאיר את גירסת הדפוסים, הרי

השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל [ש]לא ימהרו את הקץ ושלא יעלו בחומה, צא וראה בני אפרים מה קרה להם שמיהרו את הקץ. אומנם מצווה היא על כל יחיד לעלות לדור שם. אלא שמצווה זו אם יש דברים מונעים אינו מחויב לעלות, שהרי אף הדרים שם יכולים הם לצאת לישא אישה וללמוד תורה כמו שהזכירו חז"ל.

כלומר, הציבור, כלל ישראל, אינם יכולים לעלות לארץ ישראל בגלל השבועות, אבל על היחיד יש חובה ומצווה לעלות ולדור בארץ ישראל.

בספר פאת השולחן¹³⁰ שהוא "סוף וסיומ... לשו"ע" בהלכות ארץ ישראל, הביא ופסק את דברי הרשב"ש להלכה. לפי זה, השבועות נפסקו להלכה.

(ג) מקורות נוספים בראשונים

המקורות שלפנינו נמצאו בכתבי יד ונתפרסמו. המקור הראשון הוא מתוך פירוש לתורה והשני איגרת (תעודה). אין הם פסקי הלכה.

(א) ישראל תא-שמע¹³¹ מצא כתב יד מאמצע המאה ה-13, המיוחס לרבי אליעזר הדרשן מווירצבורג¹³². עיקר כתב-היד הוא רמזים וגימטריות לתורה. בתוך כתב-היד ישנה פיסקה המתייחסת לאיסור העלייה לארץ ישראל:

ד"א [דבר אחר] 'וְהַגְבַּלְתָּ אֶת-הָעַם סְבִיב' (שמות יט, יב) - מסביב ירושלים וסביב ארץ ישראל. 'הַשְּׁמְרוּ לְכֶם עֲלוֹת בְּהָר' - רמז, השביע את ישראל שלא לדחוק את הקץ ושלא לעלות לארץ ישראל קודם הזמן, וכת' 'השבעתי אתכם...!' וזהו 'הַשְּׁמְרוּ לְכֶם עֲלוֹת בְּהָר', בהר זו ארץ ישראל והר הבית; 'וְנִגְעַ בְּקַצְהוּ' - רמז שלא יגעו לבנות בו את בית המקדש קודם זמנו.

שפאת השולחן (הלכות ארץ ישראל א, ג) פסק כרשב"ש, וכתב במפורש שעל היחיד מצווה לדור בארץ.

בספר ויואל משה הוכיח מדברי הרשב"ש שהמצווה "נמנעת כלל", שגם ברשות האומות אסור לעלות. בקונטרס הלכה ברורה (הרב יששכר דוב רומפלער, ירושלים תשס"ה, עמ' מ. להלן: קונטרס הלכה ברורה) הסביר, שכיוון שבזמנו של הרשב"ש לא היה מתקבל על הדעת שהאומות יתנו רשות לישראל לעלות לכן כתב שהיא נמנעת כלל. וכן הביין גם הגר"ח פלאגי (שו"ת נשמת כל חי, יר"ד סי' מט עמ' ר) בדעת הרשב"ש שההגבלה על העלייה היא רק על הכלל מחמת השבועה "שלא יעלו בחומה", וברשות האומות מותר אף לכלל לעלות (הובא גם להלן סימן ג).

130. הלכות ארץ ישראל סימן א סעיף ג. וכן כתב "באגרת ישוב הפרושים אל עשרת השבטים", בתוך א' יערי, אגרות ארץ ישראל, איגרת נג, עמ' 354-355. ראה להלן סימן ד סעיף 2 בהסבר הגר"א.

131. "על אודות יחסם של קדמוניי אשכנז לערך העלייה לארץ ישראל", שלם ד (תשנ"ב), עמ' 315-318. הקטע נמצא בכת"י אוקספורד בודלי 202. OPP מספר 945 ברשימת נויבאור דף 106.

132. מחסידי אשכנז, נכדו של רבי שמואל החסיד משפיירא ואחיינו של רבי יהודה החסיד.

ד"א 'וּנְגַע בְּקֶצֶהוּ' - שלא ירחקו את הקץ ולא ידחקו. וזהו 'וּנְגַע בְּקֶצֶהוּ' - בקץ. 'כָּל-הַנֶּגַע בְּהָר מוֹת יוֹמָת' - כל הממהר לעלות לארץ ישראל מות יומת. 'לֹא-תִגַּע בּוֹ יָד כִּי-סָקוֹל יִסָּקֵל' - כל הממהר לא יחיה - כל העולה קודם הקץ. שבעוד הגלות לא יצאו לחופשי. 'בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל הִמָּה יַעֲלוּ בְהָר' - רמזו, אימתי יצאו ישראל מגלותם ויעלו לארץ ישראל כשימשוך היובל [בעת הגאולה].

לפנינו אחת המחאות החריפות ביותר נגד העלייה לארץ ישראל. בדבריו מוזכרים שלשה איסורים:

(1) איסור לעלות לארץ ישראל הן על היחיד והן על הציבור, והעונש על כך חמור - "כל הממהר לעלות לארץ ישראל מות יומת".

(2) שלא לבנות את בית המקדש קודם זמנו - "ונגע בקצהו" רמז שלא יגעו לבנות בו את בית המקדש קודם זמנו". לדעתו, אחת השבועות היא שאסור לבנות את בית המקדש קודם זמנו.

(3) איסור העלייה לירושלים - הקטע בכתב היד פותח במילים "והגבלת את העם סביב, מסביב לירושלים ומסביב לארץ ישראל".

נראה לי שיש לחלק מדבריו מקור, מלבד דברי הגמרא (כתובות קיא, א), בדברי המדרש בשיר השירים זוטא (פרשה ב, ז). נאמר שם:

'השבעתי אתכם בנות ירושלם' - איזה היא האהבה, זו ירושלם. שאמר הקב"ה לישראל בנייתם את בית המקדש וחרב, לא תבנו עוד עד שתשמעו קול מן השמים, לקיים מה שנאמר: 'כָּנְשָׁא-נִס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקַע שׁוֹפָר תִּשְׁמְעוּ' (ישעיהו יח, ג).

'אם תעירו ואם תעוררו וגו'' - השביעם הקב"ה שלא לעמוד כנגד המלכות... ד"א 'בצבאות או באילות השדה' אם מרדתם על המלכויות הרי דמכם כצבי וכאייל.

מדרש זה דורש את השבועות על ירושלים ובניין בית המקדש. לדעתו איסור העלייה לירושלים הוא כדי שלא יבנו את בית המקדש. במקביל קיים גם איסור לעלות לארץ ישראל ולמרוד במלכויות, ואם ימרדו עונשם מיתה.

י' תא-שמע טען ש"ייתכן מאד שאירועים היסטוריים אשר התרחשו במפנה המאות ה"ב-ג עומדים ברקע דבריו... כוונתי לעליית שלש מאות הרבנים".

בעליית שלש מאות הרבנים עסקו חוקרים שונים, ואין כאן המקום להרחיב¹³³.
ברצוני רק להוסיף ולחזק את דבריו. בספר כפתור ופרח מובאת מסורת שאמר
מה"ר ברוך ז"ל בירושלים לרבי אשתורי הפרחי וזו לשונו:

שרבנו יחיאל דפריס... אמר לבוא לירושלים, והוא בשנת שבע עשרה לאלף
השישי, ושיקריב קורבנות בזמן הזה. ואני [= הכפתור ופרח] מטרדתי להשלים
עמו המלאכה [= הגהת ספר כפתור ופרח] לא שאלתיו מה נעשה מטומאתנו, ואנא
הכהן המיוחס.

אפשר לשער שבני ארץ ישראל, וכנראה גם בני הגולה, ייחסו לעליית רבי יחיאל
מפאריס את הרצון לחדש את עבודת הקורבנות. השקפות אלה רווחו בצרפת כנראה
כבר לאחר עליית שלש מאות הרבנים והגיעו לאשכנז. כנגדן יצא בחריפות רבי
אליעזר הדרשן, שראה בחידוש עבודת הקורבנות נסיון לבנות את בית המקדש.
לדעתו, במעשה זה עוברים על השבועה "שלא ידחקו את הקץ".

ב) במחצית השנייה של המאה ה-15, יצאה מקסטיליה שבספרד קבוצה גדולה של
אנשים נשים וטף כדי להפליג באוניות לארץ ישראל. ראשי הקהל בסרגוסה יצאו
חוצץ נגד העולים, ובאיגרתם לראשי הקהילה בקסטיליה הדגישו את הסכנה של
יציאה המונית לארץ ישראל. באיגרתם הם מביאים סיבות שונות, שאחת מהן היא
איסור דחיקת הקץ¹³⁴:

כי ברא ה' חדשה בארץ, יצאו אנשים קטני איכות¹³⁵ ורבי מספר, זרעם לפני
עמם¹³⁶ וצאצאיהם לעיניהם טפם ונשיהם, לאמר: נעבור בארץ לארכה
ולרחבה עד אשר נבוא אל הר בית ה' אל בית אלהי יעקב, כאשר יעלו בני
ישראל לראות את פני ה' בזמן שבית המקדש קיים.
לא ידענו מבטן מי יצא זה הסכלות הגדול, כי אם [עם?] היות מפורסם
באומתנו שהכל מעלין לארץ ישראל, לא אמרו ז"ל שישומו עצמם בזה
בתכלית הסכנה, כל שכן שלא ישימו נפשות אחיהם בני ישראל היושבים בין

133. ראוי לציין שעליית שלש מאות הרבנים היתה בשני שלבים. קבוצה ראשונה יצאה מדרום
צרפת בשנת ד' תתק"ע (1210), והגיעה לעכו. בראשה עמד רבי יונתן מלוניל. זמן מה אחר כך
יצאה מצרפת המרכזית קבוצה שנייה, שעברה דרך מצרים ונפגשה עם רבי אברהם בן הרמב"ם.
בקבוצה זו היו הר"ש משאנץ, רבי ברוך אליצון, אחיו רבי יוסף ועוד. בשנת ה' כ' (1260) עלה
רבי יחיאל מפאריס לארץ ישראל.

134. ב' דינור, "תנועת עליה מספרד לארץ ישראל אחרי גזירות קנ"א", ציון לב (תשכ"ז),
עמ' 161-174. אכן יש להעיר, שהם לא הביאו בדבריהם את שלש השבועות אלא את המדרש
בענין בני אפרים - שלא ימהרו את הקץ.

135. פשוטי עם, להלן הם מכונים אספסוף.

136. כלומר, הם יוצאים עם משפחותיהם הגדולות רבות הילדים.

העמים שומרי משמרת ה' בבתיהם כאשר לאל ידם, כמו שאנו רואים מזה האספסוף. שתי אלו הרעות נמשכות ממחשבותיהם וממעשיהם רחמנא לצלן. ראשונה, בעברם דרך ים כמה נפשות יהודים בספינה אחת או בשתיים, וקלא אית ליה בים וביבשה, ניסא איתעביד להון אם ינצלו מהיות גולים ונמכרים לעבדים ולשפחות, כי בעונותינו שרבו, זה כמה שנים כאשר איזה יהודי הולך בספינה בארצות האלה, צריך שלא ידעו רוב אנשי הספינה אשר הוא יהודי. ואם שמא ח"ו ימכרו ממכרת עבד, הלוא יצאו הילדים מתורת ה' לדורי דורות, ואיך תהיה שקולה מצוות עשה א' [חת] שהיא העליה לא"י, שקולה כנגד כל התורה?

שנית, כי נתעורר בכל הארצות האלו מדי עברם שנאה גדולה בין העמים, אומרים אמור: מה היהודים האומללים עושים, הלמרוד בנו הם חושבים?... סוף דבר, לא נוכל לומר הסכנה הגדולה אשר אנחנו עומדים בה...

ואם יאמר אומר: הלוא ידוע ומפורסם מימי קדם כי מבני אומתנו הולכים מכל צד ומכל פינה לא"י תמיד כל היום? האמת כן הוא, אבל הם מעט מזער בפעם אחת, ובפריוילגיו מספיק ממושלי הארצות; אבל קהל גדול כזה לא נראה ולא נשמע מכל מי שהגיע אלינו דבריהם בארץ הזאת... לכן אלופינו, באנו להתחנן לפני מל"ת [מעלת כבוד תורתכם], תשתדלו בכל מאמצי כח להשיב אחור כל ההולכים במהלך הזה, וישובו איש לאהלו לשלום, ולא ימהרו את הקץ כאשר עשו בני אפרים חלילה. ועמכם עצה וגבורה לשלוח לכל קהלות קשטלייא אשר ידעתם או שמעתם, כי יש בהם אנשים כונתם הכונה הזאת למנעם מן הדרך, כי אע"פ שכונתם רצויה מעשיהם אינו רצוי לסיבות קדם זכרונם...

ועינינו תחזנה בשוב ה' ציון... ואז נעלה כל ישראל חברים ימים רבים לראות את פני ה' אלקנו בבית הבחירה... מוקדמי ק"ק [קהילת קודש] סרקסטה.

(ד) אחרונים שהתייחסו לשבועות

גדולי האחרונים מן המאה ה-16 ואילך, שפסקו שיש מצווה לדור בא"י, ויש מהם שאף סיכנו עצמם ועלו לא"י, התייחסו לשבועות כאל הלכה. להלן מספר דוגמאות:

הרב ישעיהו הורביץ (ה' שכ"ה-ש"צ, 1565-1630), שהיה רבה של פראג ועלה לארץ ישראל, מחבר ספר "שני לוחות הברית" (השל"ה), פסק שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה דאורייתא¹³⁷. גם הוא מתייחס לשבועות כהלכה¹³⁸.

137. שער האותיות אות קדושה - קדושת המקום.

138. ראה: שני לוחות הברית, ורשה תרכ"ג (ירושלים תשכ"ג), ח"ג מה, ב. ח"א דף נו, א. שם, עה, ב.

ר' יעקב עמדין (היעב"ץ) (תנ"ח-תקל"ו, 1698-1776), כותב בהקדמה לסידורו דברים נלהבים בשבח ארץ ישראל ובחיוב העלייה אליה. הוא מתנצל שבגלל זקנותו ומצב בריאותו אינו יכול לעלות ולדור בארץ ישראל, אבל מצווה את בניו "פנו וסעו לכם לארץ הקדושה"¹³⁹. מאידך, הוא עצמו כותב בספרו תורת הקנאות שלשבעות יש תוקף הלכתי¹⁴⁰.

רבי חיים בן עטר, בעל אור החיים (תנ"ו-תק"ג, 1696-1743) עלה לארץ ישראל למרות הסכנות הגדולות שהיו בדרך, כמבואר בהקדמתו לתורה: "וסיכנתי עצמי סכנות גדולות". תיאור עלייתו והסכנות שעבר נמסרו לנו גם על ידי תלמידו שעלה עמו¹⁴¹. הוא פסק שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה¹⁴², ולמרות זאת הוא כותב שהשבעות הן להלכה¹⁴³.

139. סידור בית יעקב, בהקדמה סולם בית אל, עמ' יג-יד.

140. אמשטרדם תקי"ב (ירושלים תשל"א), עמ' 48, וזה לשונו: "צמחה כת של חסידים חדשה בפולין, היא חברה של ר' יהודה [החסיד, שכל עניינה היה בניו על יסוד נופל וטיח תפל של ש"צ שר"י [שבת צבי, שם רשעים ירקב]... שעשו דברים מתמיהים והבטיחו על הגאולה להביא משיח בזמן קרוב, ועלו כחומה לארץ ישראל". ראה עוד: שם, עמ' 132. ראוי להדגיש שהגרי"י עמדין משתמש בשבעות כנגד מגמות של משיחיות שקר, כגון שבת צבי וגרורותיו, ולא בקשר לעלייה לארץ ישראל.

בסידור בית יעקב, לעמבערג תרס"ד, בפרק שירה עמ' כ' נאמר: "חיות השדה אומרים, ברוך הטוב והמטיב. צבי אומר, ואני אשיר עזך וכו'". בפירושו השני כתב: "עוד י"ל, שהם [חיות השדה] הרוגי ביתר (החיים וקיימים בגן עדן) שהיו הפקר כחיות השדה, ועליהם תקנו הטוב והמטיב. ועל כן נקראו חיות השדה, לפי שכבר השביע הקב"ה את ישראל על זה בצבאות ובאילות השדה שלא לדחוק את הקץ, ואם לאו - הריני מתיר בשרכם וגו' [כצבאות וכאילות השדה], לכן נשפך דמם כצבי וכאייל, וזה נכון מאד. וניחא נמי דסמיק ליה שיר הצבי. ומהו אומר 'וארנן לבוקר' הידוע לה', וסובל הגלות ואינו דוחק השעה אבל מצפה לישועה. וגם מכוון הדבר מאד שהשביע בצבאות לפי מה שכתבתי, ויצפה לנחמה ליום נקם בליב". ראוי להדגיש שדבריו כאן הם פרשנות ולא הלכה.

ראוי לציין שהוא מפרש כאן רק את השבועה שלא ידחקו את הקץ ולא את שאר השבעות. החידוש בדבריו הוא, שלדעתו הרוגי ביתר בימי מרד בר כוכבא עברו על השבועה שלא ידחקו את הקץ, ועל שבועה זו אמר ר' אלעזר "הריני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה". ראה עוד בנספח 2.

בספר מטפחת ספרים (אלטונא תקנ"ח, ח"ב עמ' כט טור ב) נשאל, מדוע שלא נלמד ונדע "מידיעת עריכת מלחמה ועשיית כלי משחית"? ותשובתו: שאין אנו צריכים אותה כלל "הלוא על כרחנו נשמור את השבועה שלא לעלות כחומה, ולא ניגע עצמנו במלחמה. ואם כן, על מה זה ניגע לריק בדברים שאין בם מועיל כל מאומה". [מה שלא הזכיר את השבועה "שלא ימרדו באומות העולם", אף שהיא שייכת יותר לעניין המלחמה, היינו משום ששבועה זו שייכת רק בחו"ל ולא בארץ ישראל, כמבואר לעיל חלק א סימן א - ביאור השבועות; ובחלק ב סימן ז, סעיף צב.].

141. אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 250-259.

142. דברים כו, א, ד"ה והיה כי תבואו; דברים ל, כ, ד"ה לאהבה.

143. ויקרא כו, לג, ד"ה ואתכם אזרה.

גם מבשרי הציונות - הרב צבי הירש קאלישר¹⁴⁴ הרב יהודה אלקלעי¹⁴⁵, הרב נתן פרידלאנד¹⁴⁶, הרב שמואל מוהליבר¹⁴⁷, ואחרים¹⁴⁸ - אשר פעלו ועוררו לעלות לארץ ישראל, התייחסו בספריהם לשלש השבועות כדברי הלכה, והציעו פתרונות הלכתיים.

לסיכום: למרות כל מה שנתבאר לעיל (סעיף ב, ו-2), קשה להסתפק בהסבר שלש שבועות אין תוקף הלכתי והן דברי אגדה. אמנם נראה שהרמב"ם לא פסק את השבועות להלכה, אך מכל מקום חלק מהראשונים (הכפתור ופרח, הריב"ש והרשב"ש¹⁴⁹) וגדולי האחרונים התייחסו לשבועות כהלכה. לכן אין להסתפק בהסבר זה כדי לטעון שבימינו אין לשבועות תוקף הלכתי.

לא זו בלבד, אלא שגם לדעת המסבירים שדברי חז"ל על שלש השבועות הינם אגדה, סוף סוף עלינו להתמודד עם הדברים ולהסביר מדוע הנחיית חז"ל המופיעה מתוך האגדתא אינה שוללת בעצם את שיבת ציון של ימינו.

ג. כשיש רשות מהאומות מותר לעלות

רש"י פירש "שלא יעלו בחומה" - "יחד, ביד חזקה". האבני נזר הסיק מכך, שכאשר יש רשות מן האומות לעלות לארץ ישראל בטל איסור השבועות, וממילא יש מצווה לעלות לארץ¹⁵⁰.

האבני נזר הסתפק בטעם הדבר, וזה לשונו:

אם השיג רשות לעלות ולהתיישב שמה שוב מחוייב לעלות, דמעתה ליכא הטעם דכל דליתא בציבור ליתא ביחיד¹⁵¹, שאם יותן רשות לכל ישראל לעלות לא יחשב שעולין בחומה, כי בחומה פירש רש"י ביד חזקה. גם י"ל, כי אם יותן רשות לכולם לעלות יחשב פקודה. אף דבאופן זה, היינו בלא פקודה, ליתא בציבור, מכל מקום יש לומר בזה שנקרא איתא בציבור.

144. דרישת ציון מאמר קדישין, עמ' קלז-קלח.
145. כתבי רבי יהודה אלקלעי, ח"א, עמ' 201-202, 240, 288, 302.
146. כתבי הרב נתן פרידלאנד, ח"א, עמ' 112, 136, 240, 388, 391, 400, 412.
147. שיבת ציון, מאמרי גדולי ישראל בשבח ארץ ישראל, ח"א עמ' 9; ראה עוד: מכתבים של גדולים נוספים עמ' 41, 51, 74, 84. חלק ב עמ' 15, 53, 54.
148. ראה בספר שיבת ציון, שבהערה הקודמת. ערוך השולחן (ח"מ סימן ב סעיף א): "וכן מחוייבים להשגיח שלא ימצא חלילה בין ישראל איזה מחשבת מרד אף בלב אדונינו הקיר"ה (הקיסר ירום הודו) ושריו, שהקב"ה השביע את ישראל שלא ימרדו באומות".
149. דברי רבנו בחיי ור' אליעזר הדרשן הם מתוך פירושים לתורה ואינם הלכה.
150. שו"ת, יר"ד, סימן תנד סעיף נו.
151. על-פי פסחים ט, ב.

בתשובה נוספת הוסיף:

ואשר כתבתי שם דאפשר יחשב פקודה, היתה הכוונה דאולי זה כוונת רש"י. משום דפרק קמא דיומא (ט, ב) - 'אלמלא עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא' ושם פירש כחומה ברשות, דעליה בימי עזרא ברשות היתה, לזאת כתבתי דאפשר יחשב פקודה. מ"מ איך שיהיה כוונת רש"י, הדין מפורש ברש"י דברשות מותר¹⁵².

ביאור דבריו: יש להסתפק מדוע מותר לציבור שקיבלו רשות לעלות לארץ, האם הדבר הוא משום שהשבועות אינן אוסרות עליה ברשות, או שהרשות ביטלה את השבועות כי זמן כזה נחשב לפקידה.

האבני נזר מביא הוכחה להסבר השני: לכאורה מנין לרש"י לפרש "שעלייה בחומה" היא עלייה "ביד חזקה", דהיינו שלא ברשות, והרי מדברי ריש לקיש (יומא ט, ב) שהקפיד על אנשי בבל שלא עלו בימי עזרא מבואר שעליית כולם אפילו ברשות נקראת "עלייה בחומה"? אלא שאמנם גם עלייה ברשות נחשבת "עלייה בחומה", ומה שמשמע ברש"י שאיסור השבועות שייך רק בזמן עלייה "ביד חזקה" - שלא ברשות, הוא משום שכל שניתן רשות לכולם לעלות (כמו בימי עזרא) הרי זו "פקידה", ובזמן פקידה בטלו השבועות. שהרי אין השבועות אלא עד מועד הפקידה כמו שנאמר 'עד שתחפץ', וכשיש רשיון לעלות זוהי פקידה ופקעו השבועות.

ואף על פי שהאבני נזר לא כתב הסבר זה אלא בנוסח "אפשר", מכל מקום מסקנתו ברורה, "איך שיהיה כוונת רש"י, הדין מפורש ברש"י דברשות מותר", שהרי רש"י ביאר שהאיסור אינו אלא על עלייה ביד חזקה, שלא ברשות¹⁵³.

בספר מלך שלם¹⁵⁴ הביא ראייה נוספת לדברי רש"י שרק עלייה ביד חזקה נאסרה. במסכת מגילה (יב, א) נאמר: "קובל אני [הקב"ה] עליך כורש, אני אמרתי 'הוא יבנה עירי ויקבץ גליותי' (עפ"י ישעיהו מה, א) והוא [כורש] אמר: 'מִי-בְּכֶם מְכַל-עֲמוֹ... וַיַּעַל' (עזרא א, ג)".

הרשב"א הסביר שכוונת זה המאמר לומר:

שלכן לא היתה הגאולה שלימה ועוד גלות בבל נמשכת, שלא נתקבצו כולם רק מקצתם כמאמר כורש 'מִי-בְּכֶם מְכַל-עֲמוֹ'. ולא היה הבנין שלם ולא תהיה

152. שם, סימן תנו סעיפים א-ב.

153. ארץ חמדה, ספר א שער א סימן ו סעיף א, עמ' לד-לה.

154. הרב שמואל שלם, שאלוניקי תקכ"ט, ח"ב, ליקוטים על הש"ס כתובות פ"ג לח, ב. מחכמי שאלוניקי, למד תורה אצל ר' אברהם גאטיניו. כשנתחדש היישוב היהודי בטבריה עלה ונתיישב שם. יצא בשליחות מטעם העיר לאירופה מספר פעמים. נפטר באיזמיר בשנת תק"ך.

הגאולה שלימה עד זמן המשיח כי הוא יקבוץ הכל ויבנה הבית שלם מה שלא עשה כורש.

נמצא שרצונו של הקב"ה היה שיעלו כולם בחומה. אם כך, מדוע השביעם שלא יעלו בחומה? פירש רש"י שהכוונה ביד חזקה.

היפה קול¹⁵⁵ חלק על דברי רש"י, וכתב שעלייה שלא ברשות האומות נכללת באיסור מרידה באומות. השבועה שלא יעלו בחומה מוסיפה איסור גם בזמן שיש רשות מהאומות.

הרב חיים פלאגי¹⁵⁶ דחה את דבריו, וכתב: "כיוון דהאומות נותנים רשות לכל ישראל לעלות לארץ ישראל, והוי מצות עשה, מה בכך אם ה' פיזרנו בד' כנפות הארץ".

מצאנו אחרונים רבים שכתבו כדברי האבני נזר והגר"ח פלאגי, כשיש רשות מן האומות מותר לעלות¹⁵⁷.

(א) המהרש"א כתב: "ודאי דרשות לכל אחד מישראל לעלות לארץ ישראל, אלא שלא יעלו ביחד ביד חזקה ולבנות להם חומות ירושלים, ונחמיה שאמר 'ונבנה חומות העיר...' ברשות המלך היה כמ"ש [כמו שכתוב שם]". מבואר שאם עולים ברשות מותר (כתובות קיא, מובא גם להלן סימן ד, סעיף 2).

(ב) הרב קאלישר השיב לטענה שתעמולתו ליישוב ארץ ישראל היא בניגוד לשבועה שלא יעלו בחומה:

"וכי יעלה על הדעת שכאשר עמד נחמיה ברוע פנים לפני המלך ארתחשסתא ויתחנן לפניו לבנות חרבות ירושלים, הגם זה כעובר על השבועה הלזו? חס וחלילה! הלוא לא בחזקה הלך, רק בפעולת תחנונים נתן יתברך חינו בעיני המלך וחפץ ה' בידו הצליח, כן יסוב בעל המסיבות יתברך לנו¹⁵⁸.

155. מהר"ש יפה אשכנזי, בפירושו לשיר השירים רבה ב, ז. הביא את דבריו, היואל משה, מאמר שלוש השבועות סימן יא.

156. שר"ת נשמת כל חי, יר"ד סימן מט עמ' ר.

157. אפילו בעל מגילת אסתר, הסובר שאין בימינו מצווה לעלות לארץ, כתב: "שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש הארץ בחזקה". משמע, שגם הוא מודה שהשבועות אינן אוסרות עלייה לארץ ברשות האומות, כי רק "בחזקה" אסור! (קונטרס הלכה ברורה, "מאמר ג' השבועות", עמ' לו).

158. דרישת ציון, ירושלים תשכ"ד, מהדורת י' קלויזנר, עמ' קמז-קמח.

ג) הרב יהודה אלקלעי כתב:

מושבעים אנחנו שלא יעלו בחומה... ורשיון המלכויות הוא ראשית ביכורי כל, ולפי רוח הזמן הזה שמלכי אירופה הם מלכי חסד ורחמים יותר ממלכי הקדם מהם נשיג הרשיון בתחילה¹⁵⁹.

וכן:

ומושבעים אנו מפי נביאי אמת שלא נמרוד באומות העולם חס וחלילה, כמו שנאמר בכתובות (קיא, א). ובני ישראל הם נאמנים על השבועה... ואם עוד רבות בשנים לא יעשו עמנו מלכי הארץ חסד ורחמים, חלילה... לנו להרים יד נגד אדוני הארץ, כי אם בבקשה ובתחנונים... רצוני לומר יבקשו חנינה מאת מלכי הארץ להשים עלינו ראש אחד... והקב"ה יטה את לב מלכי הארץ לתת את שאלתם ולעשות את בקשתם¹⁶⁰.

ד) בעל אם הבנים שמחה הביא את תשובת הרשב"ש, שכתב שמצוות ישוב ארץ ישראל מוטלת כיום על היחידים ולא על הכלל מכיוון שמושבעים אנו שלא לעלות בחומה נגד רצון המלכויות. והוסיף:

נמצא שאחר שהמלכויות יתנו לנו רשות להחזיק בארץ ישראל ולעלות אליה, אז שבה מצווה זו להיות מצווה על הכלל. וחזן ממה שכל יחיד ויחיד מחויב להתאמץ בה עוד הוא חיוב כללי¹⁶¹.

ה) האדמו"ר מפילוב כתב:

העולה מכל דברינו להלכה... אם יהיה רשות מהממשלות להתקבץ, שיעלו לדור בא"י שני אלפים ושני רבבות מישראל, פשיטא שיהיה מצווה וחיוב על כל יחיד ויחיד שישתדל להשיג רשות ולעלות ולהתאחד עם אותן הדרים שמה... ואפשר שאפילו על ריבוא אחד מישראל שיתקבץ שמה ע"פ רשות המושלים, שנראה בעליל דהוי פקידה מן השמים... [ו]הוי ג"כ כמו שהיו ישראל על אדמתן לענין 'הכל מעלין'¹⁶².

159. כתבי רבי יהודה אלקלעי, ירושלים תשל"ה, ח"א, מאמר מעודד עניים, עמ' 591. נולד בסארייבו אשר בסרביה, תקנ"ח-תרל"ח (1798-1878) פעל יחד עם הרב קאלישר והיה מראשי המעוררים לשיבת ישראל לארצו.

160. הנ"ל, קול מבשר, עמ' 302. ראה עוד שם, עמ' 551.

161. פרק שלישי סעיף עז עמ' רעט. וכן כתב שם, סעיף יד עמ' קסד.

162. שלום ירושלים, פיעטרקוב תרפ"ה, סימן ז בסופו, ד"ה העולה מדברינו להלכה, עמ' כד. המחבר הוא נכדו של רבי מנחם מנדל מקוצק, והקונטרס עוסק במצות ישוב ארץ ישראל. יש לציין שהאבני נזר היה חתנו של הרבי מקוצק, דודו של האדמו"ר מפילוב.

ו) זו היתה גם דעתו של המהר"ל דיסקין שפירש את מאמר חז"ל: "זכו עם ענני שמיא' - על ידי ניסים ונפלאות, 'לא זכו, כבר אנשא' - תהיה אתחלתא דגאולה ברשיון הממשלות"¹⁶³ מבואר שברשיון הממשלות מותר לעלות.

ז) כך כתב גם הרב עקיבא יוסף שלעזינגר: "ברשות, היא מצוות עשה לדורות, ומתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות"¹⁶⁴.

ח) וכן כתב הר"י מינצברג:

ולדעתי פשוט כמו שהשבועה היתה על יחד ביד חזקה שלא יעלו, כמו כן נכלל בשבועה כל יחיד ויחיד שלא יעלה ביד חזקה בלתי רשות מהממשלה... אבל על ידי רשות מן הממשלה... יוכל לקיים מצוות כיבוש גם כעת [על ידי קניית שדה ונחלה], וכן כתב באבני נזר שם¹⁶⁵.

האדמו"ר רבי חיים ישראל מפילוב¹⁶⁶ העיר במכתב לדודו האבני נזר שבספר אהבת יונתן לרבי יונתן איבשיץ כתוב: "שאפילו ברשות אסור לעלות"¹⁶⁷. תשובת האבני נזר היתה¹⁶⁸, "דברי רבי יונתן איבשיץ 'דברי דרשה הם, ואלף כיוצא בהם לא יזיזו דברי רש"י ממקומם. והגאון מוהר"י [ר' יונתן איבשיץ] ז"ל בעצמו לדינא לא היה זז מפירוש רש"י"¹⁶⁹.

163. הפלס (תרס"ד), עמ' 435. הביאו הרב רפאל קצנלנבוגן, המעיין, תשרי תשכ"ח, עמ' 53. הפלס היה ירחון תורני שהיה מראשוני הלוחמים בציונות.

164. מחבר ספר לב עברי, בספר ברית עולם מט, ב.

165. קונטרס יישוב ארץ ישראל, סימן א עמ' ז.

166. לעיל אות ה.

167. דברים הפטרת פרשת ואתחנן, ועיין להלן סימן ז סעיף 2.

168. שו"ת, יו"ד סימן תנד סעיף נו.

169. בספר ויואל משה (מאמר שלש השבועות סימן יא עמ' לא) הביא את דברי היפה קול (מהר"ש יפה, שיר השירים רבה ב ז, על הפסוק השבעתי אתכם) שכתב "שאף ברשות המלכויות אין לעלות יחד לארץ ישראל". הרב שלמה אבינר ("בירורים בעניין שלא יעלו כחומה", נועם כרך כ, ירושלים תשל"ח, עמ' רט-רי, הערה 6) דחה את דבריו - אף אתה אמור לו את דברי האבני נזר "שאלף כיוצא בהם לא יזיזו את דברי רש"י ממקומם". אכן, בספר ויואל משה (סימן טז) האריך להקשות על דיוקו של האבני נזר ברש"י. אך כבר דחה את דבריו הרב כשר, התקופה הגדולה, עמ' קצה-קצז, ואכמ"ל.

ד. בירורים נוספים באיסור השבועות

בדברי האחרונים מצינו בירורים נוספים בסוגיית שלש השבועות. להלן נביא מספר הסברים ותירוצים מדוע אין השבועות אוסרות עליה לארץ ישראל בימינו:

1. השבועות תלויות זו בזו

שלש השבועות כוללות שתי שבועות לישראל ואחת לאומות העולם. לישראל - "שלא יעלו כחומה ושלא ימרדו באומות העולם" ולאומות העולם - "שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי". היו שהבינו שהשבועות תלויות זו בזו. כלומר, אם הגויים עוברים על שבועתם "ומשעבדים בישראל יותר מדאי", פוקע תוקפן של השבועות ביחס לישראל והם יכולים לעלות לארץ ישראל.

במדרש שיר השירים רבה (ב, ז) נאמר:

רבי יוסי בר חנינא אומר: שתי שבועות יש כאן אחת לישראל ואחת לאומות העולם. נשבע לישראל - שלא ימרדו עול המלכויות, ונשבע למלכויות - שלא יקשו עול על ישראל, שאם מקשים עול על ישראל הם גורמים לקץ לבוא שלא בעונתו.

מבואר שאם אומות העולם משתעבדים ומציקים לישראל יותר מדאי הם גורמים לקץ לבוא לפני זמנו.

השיטה מקובצת (כתובות קיא, א) הביא בשם תלמידי הרשב"א שדרשו את הפסוק (שיר השירים ה, ח) "השבעתני אתכם בנות ירושלים אם תמצאו את דודי וכו'" כך:

ההוא כנסת ישראל דקאמרי לאומות העולם, אחרי שהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישתעבדו בהם יותר מדאי. והכי קאמר: לא תשעבדו בהם יותר מדאי כדי שתגרמו לי לעורר לי אהבתם שלא בזמנה. שהקב"ה אינו יכול לראות צרה גדולה לישראל שלא יושיעם, כדאמרין בעלמא (סנהדרין צז, ב) כשיגיע זמנם ליגאל הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו כהמן ומחזירן למוטב ומיד הם נגאלין.

למדנו מתלמידי הרשב"א, שיש קשר ותלות הדדית בין השבועה שהשביע הקב"ה את האומות לשבועות שהשביע את ישראל. כאשר אומות העולם עוברים על שבועתם, יש לכך השפעה על השבועה לישראל. אמנם ביטול השבועות לישראל מותנה לדבריו בחזרה בתשובה, "הקב"ה מעמיד להם מלך שגזרותיו כהמן ומחזירן למוטב", מכל מקום לענייננו מוכח שהשבועות תלויות זו בזו.

כך הבין גם הפני יהושע שכתב: "דמה שהשביע הקב"ה את האומות שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי, נמי שייך בהא. שאם ישתעבדו בהם יותר מדאי יגרמו שהקב"ה ימהר להביא הגאולה קודם זמנו, כדאשכחן בגלות מצרים"¹⁷⁰.

גם בדברי תלמידי הגר"א¹⁷¹ מצינו שאם יעברו האומות על השבועה יקרבו בכך את הקץ:

ואם קצף הוא [הקב"ה] מעט בעד עמו, הם [הגויים] הוסיפו יותר מהעיקר כפלו כפליים עולם הקשה קושי השעבוד, ועברו על השבועה אשר השביעם ה' אלוקינו שלא ירבו קושי שעבודם על ישראל, שלא ימהרו הקץ (מדרש שיר השירים רבה ב, ז)¹⁷².

אכן, מדבריהם אין ראיה לביטול איסור השבועות, מכיוון שהלשון היא "לא תשתעבדו בהם [בישראל] יותר מידי כדי שתגרמו לי [לקב"ה] לעורר אהבתם שלא בזמנה, שהקב"ה אינו יכול לראות צרה גדולה לישראל שלא יושיעם". ולשון הפני יהושע "יגרמו שהקב"ה ימהר להביא הגאולה". כלומר, הקב"ה יגאל את ישראל, אבל לא כתוב שהשבועות המוטלות על ישראל בטלו מיד. יש כאן התייחסות מצד הקב"ה לגויים ולא ביטול השבועות ממילא ביחס לישראל.

האחרונים (ראה להלן) שטענו שבטל איסור השבועות, השוו את השבועות לדין שנפסק בשולחן ערוך (י"ד סימן רלו סעיף ו): "שנים שנשבעו לעשות דבר אחד ועבר אחד על השבועה השני פטור ואינו צריך התרה".

הש"ך (שם, ס"ק טו) הסביר שדין זה דומה "כמו כריתת ברית, כשבועת אברהם לאבימלך שנשבעו זה לזה להיות שלום ביניהם, ואחר כך עברו הפלשתים על השבועה, ונפטרו גם ישראל משבועתם ונלחם שמשון עמהם". בספרו נקודות הכסף (שם), הביא הוכחה נוספת בשם רבנו ירוחם: "מדוד [המלך] כשהלך להלחם עם הארמיים אמרו לו הסנהדרין: כיון שהם עברו על הברית שכרת יעקב עם לבן הארמי בימי בלעם, כבר היו ישראל פטורים לעוברו".

170. כתובות קיא, א ד"ה שם מיבעי.

171. אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, איגרת נג, איגרת ישוב הפרושים אל עשרת השבטים, משנת תקצ"א (1830), עמ' 352. האיגרת נכתבה על ידי הרב ישראל משקלוב מחבר ספר פאת השולחן והוא הראשון מבין ארבעה הרבנים החתומים עליה.

172. יש להעיר שבהמשך האיגרת, עמ' 354, כתב: "ורבותינו הגדולים אמרו ששיבת ארץ ישראל היא מ"ע מן התורה אפילו בזה"ז... ואם שלא נ[י]תן רשות לכולם או לרובם לעלות כחומה לארץ ישראל, ליחידים לא נאמר שהרי מצינו שהיו זמנים שהלכו מהן לארץ ישראל". הוא פסק כרשב"ש גם בספרו פאת השולחן (פ"א סעיף ג) שלשבועות יש תוקף מחייב בדורנו, אלא שאין איסור על היחיד לעלות. לפי זה, ההסבר כאן שהשבועות החדיות, אינו עיקר אלא הובא כהסבר נוסף להיתר.

הראשון שהסביר שהשבועות תלויות זו בזו והשווה את השבועות לדברי השו"ע לפני למעלה מ-220 שנה היה ספר זרע שמשון¹⁷³. בפירושו למגילת אסתר על הפסוק (ט, א) "בַּיּוֹם אֲשֶׁר שָׁבְרוּ אֹיְבֵי הַיְהוּדִים לְשָׁלוֹט בָּהֶם וְנִהְפְּךָ הוּא אֲשֶׁר יִשְׁלְטוּ הַיְהוּדִים הַמָּה בְּשָׁנָאֵיהֶם", הוא כותב:

הוצרך לומר 'וְנִהְפְּךָ הוּא אֲשֶׁר יִשְׁלְטוּ', משום דאי לאו הכי לא היה להם לישראל לשלוח יד באומות העולם, אבל עתה שהאומות בקשו להרגם, לכן הותר להם אף לישראל¹⁷⁴. דאמרינן בפ"ג דכתובות ג' שבועות הללו למה, א[חת] שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, וא[חת] שהשביע את אומות העולם שלא ישתעבדו בישראל יותר מיד. ואיתא בשו"ע (יר"ד סימן רלו סעיף ו) - 'שנים שנשבעו לעשות דבר אחד ועבר אחד על השבועה השני פטור ואינו צריך התרה'... ואף כאן מקרי שישראל והאומות נשבעו זה לזה. והשתא שעברו האומות על שבועתם ובקשו להשמיד את ישראל, שאין לך שעבוד יותר מדאי גדול מזה, גם השני פטור ואין צריך התרה. כלומר, שישראל מותרים להרגם ואינם בכלל השבועה שלא ימרדו באומות העולם.

בדבריו הוא התייחס רק לשבועה "שלא ימרדו באומות העולם" (שהרי הוא בא להסביר את הפסוק במגילת אסתר המדבר על מרד והרג בגויים). אחרונים אחרים הסבירו זאת גם על השבועה "שלא יעלו בחומה".

כך כתב גם הרב הלל ליכטנשטיין מקאלמעיא: "ואם המלך והממשלה עוברים על השבועה ורודפים את ישראל ומשעבדים בהם [יותר מדאי], אזי רשאים ישראל גם כן לעבור על שבועתם"¹⁷⁵.

173. הרב שמשון חיים נחמני, זרע שמשון על התורה וחמש מגילות (וביאור מאמרים תמוהים בחז"ל), מנטובא תקל"ח, בפירושו למגילת אסתר, עמ' קנד, ב. הוא היה מגדולי רבני איטליה בנגלה ובנסתר. חי תס"ו-תקל"ט (1706-1779). החיד"א, [שם גדולים, מערכת הספרים אות ז ("זרע שמשון"), סימן מו] מפליג בשבחו וכותב שהיה תלמיד הרב הג"מ אפרים הכהן מאוסטראה, והרביץ תורה בכמה ערים באיטליה, וחיבר גם ספר תולדות שמשון על מסכת אבות, והיה בקיא בקבלה מעשית.

174. לכאורה תמוה, מדוע לא תירץ תירוץ פשוט שמכיוון שהגויים רצו להרוג את היהודים בשושן ובשאר המדינות, במצב כזה אין האיסור שלא ימרדו באומות, שהרי אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש? יש לומר, כיוון שהיהודים הרגו גם את אלה שלא יצאו כנגדם, ובשושן קיבלו רשות להרוג [והרגו] יום נוסף, חזרה הקושיה. אפשר לתרץ את קושייתו בדרך אחרת: היות שהיהודים קיבלו רשות מהמלך אחשורוש "להשמיד ולהר[ו]ג ולאבד" את אויביהם (אסתר ח, יא) והדבר אף נכתב בטבעת המלך, זה מצב שיש רשות, ולפיכך לא עברו על השבועה (הערת הרב אברהם וייס).

175. בתוך ספר רב שלום לרב שלום אדלר, אב"ד בסערעדנא שהיה בן אחותו של הרב הלל מקולומי, ליקוטי תהלים, עמ' קמ. מובא בספר התקופה הגדולה עמ' תקע. הוא היה מגדולי תלמידי החתם סופר. ראוי לציין שבכתבי ר' הלל ליכטנשטיין מקאלמעיא, קלאמעא תרמ"ה, ח"ב, ספר אבקת רוכל, כלל ט פרט א, עמ' קיא, נאמרו הדברים הנ"ל על השבועה "שלא ירבו בתחנונים". אך אין בכך סתירה לנאמר לעיל.

בספר נצר מטעי הוסיף:

כיון שאומות העולם עברו על השבועה 'שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי', שדדו ורצחו שרפו והרגו ללא חמלה... ואין לך עם בעולם שאין ידיו מלוכלכים בדם ישראל... כולם עברו על שבועתם, ממילא אין השבועה מחייבת אותנו כבר¹⁷⁶.

וכן כתבו אחרונים נוספים¹⁷⁷.

אלא שההשוואה להלכה בשו"ע אינה מדויקת¹⁷⁸. כבר כתב הרמ"א (שם): "וכל זה לא מיירי אלא בשנים שנשבעו זה לזה" (כמו אברהם לאבימלך או יעקב ללבן הארמי). אך בעניין שלש השבועות אין שבועות הדדיות "זה לזה", אלא שבועה לגורם שלישי - הקב"ה, שהרי השבועה היתה לישראל לחוד ולאומות העולם לחוד, כמשמעות הלשון "שהשביע הקב"ה את ישראל... שהשביע הקב"ה העכו"ם..."¹⁷⁹.

176. הרב נתן פרידמן, שו"ת, סעיף י אות ה.

177. הרב טולאדנו, שו"ת ים הגדול, חו"מ סימן צז; הר"א הרצוג, תחוקה לישראל, ח"א עמ' 126-127; הרב משה יחיאל עפשטין, האדמו"ר מאוז'רוב, במכתב לרב מ"מ כשר, "דעת תורה על השבועה שלא יעלו ישראל בחומה", שנה בשנה (תשל"ז), עמ' 226; הרב מרדכי אליהו בהסכמתו לספר ויעמידה ליעקב לחק, מאת אליאב שוחטמן, תשנ"ה, עמ' 8; בספר וחי בהם למר"ד, עמ' רלא, הביא בשם רבי חיים עוזר זצ"ל שהשיב סברא ותשובה זו להלכה למעשה. וכן כתבו אחרונים נוספים.

הרב שלמה קלוגר, כתב: "כמו שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ידחקו את הקץ, השביע את האומות שלא ידחקו הצרות יותר מדאי... ואנן קי"ל אם נשבעו שנים זה נגד זה, אם אחד עובר על התנאי גם חברו פטור. לכן, אם לא היו המצרים עוברים על שבועתן להרבות... השעבוד, לא היו רשאים ישראל לדחוק על הקץ, אבל כיון שהם עברו תחילה ודחקו עליהם מאד, מכח גדול הדחק באו ישראל לעבור על שבועתן ולדחוק הקץ, א"כ פטורין [ישראל] מן הדין" (מעשה ידי יוצר על הגדה של פסח, בראד תרמ"ו, ד"ה ואת לחצנו, מד, ב).

בספר ויואל משה (מאמר שלש השבועות סימן עה, עמ' צ) כתב באופן כללי על תירוץ זה: "ויש אפיקורסים שאומרים שכיוון שהאומות לא קיימו את השבועה לכן יש לנו היתר לעבור על השבועה, וזה הבל הבלים". ושם (סימן עט עמ' צז-צח), טען כנגד ראיה זו, שדברי הגר"ש קלוגר נאמרו בדרך דרוש ולא להלכה, ואין משיבין על הדרוש. (ראה: הרב מ"מ כשר, התקופה הגדולה, עמ' קעו, תקע, כיצד דחה טענה זו).

ועוד הוסיף שם, "ועכ"פ ודאי שלא אמר אותו הדרוש אלא לנגד אותה שבועה שלא להרבות בתפילה, שלגבי תפילה יש מציאות לומר כן". לטענתו, התירוץ שהשבועות תלויות זו בזו נאמר רק על השבועה "שלא ידחקו את הקץ", שפירש רש"י "שלא ירבו בתחנונים יותר מיד", מפני שאין בריבוי תחנונים עניין של כפירה ומינות, כי כל מה שמוסיפין להתפלל מרבים אמונה ומראים שהכל מהקב"ה, וגם אין אנו עושין שום פעולה אלא רק מבקשים ממנו יתברך. וכן כתב בסוף עמ' צח: "ואם המצא תמצא באיזה אחרון שעלה על רוחו... לתלות שביעה זו בשבועת האומות, אינו אלא באותה שבועה של תפלות ותחנונים". הראיות שהביא להוכחת דבריו אינם מוכרחים ואכמ"ל. מה עוד שבדברי הזרע שמשון מפורש שלא כדבריו.

178. בספר ויואל משה (מאמר שלש השבועות סימן עה ו סימן עט) הקשה, הלוא הקב"ה לא השביע אותנו בשביל טובת האומות אלא לטובתנו, ואומות העולם כבר מזמן עברו על השבועה כידוע, אך אין לזה שייכות לשבועתנו.

179. הרב מאיר בלומנפלד, אור תורה, פרק תשיעי, שבועה על הציבור, עמ' 192.

כך משמע גם ממדרש שיר השירים (ב, ז), שכן נאמר שם "שתי שבועות יש כאן... נשבע לישראל... ונשבע למלכויות...". מבואר שלפנינו שבועה לישראל לחוד ולאומות העולם לחוד, ולא "שנים שנשבעו זה לזה".

אמנם הט"ז (שם ס"ק יג) רצה לומר שהראיה לדין "שנים שנשבעו" אינה מהדוגמאות שהביא הש"ך, אלא ממסכת סוטה (י, ב), משבועה אחרת, שאמר משה ליוסף: "הגיע השבועה שנשבע הקב"ה שאני גואל אתכם, והגיע השבועה שהשבעת את ישראל, אם אתה מראה את עצמך - מוטב, ואם לאו - הרינו מנוקין משבועתך". לפי זה, הקב"ה נשבע לישראל וישראל נשבעו ליוסף, ולמרות שאין כאן שבועה זה לזה בכל זאת הן תלויות זו בזו (עיין שם בגיליון מהרש"א שדקדק כעין זה מדברי הט"ז).

אלא שהאחרונים דחו את דברי הט"ז. בנקודות הכסף ובחידושי הגרשוני (שם) הביאו בשם המרדכי (שבועות סימן תש"ט) שכתב בפירוש, שההוכחה ממסכת סוטה היא מאבימלך ולא מיוסף, וכמו שכתב הש"ך.

2. הסוברים שרק עלייה לירושלים ובניין בית המקדש נאסרו

(א) הסבר השיטה מקובצת והמהרש"א

בשיטה מקובצת פירש: "ואם תעוררו - משמע שלא יעוררו עצמן לילך לירושלים". כלומר, האיסור הוא רק לעלות לירושלים.

גם המהרש"א פירש את השבועה "שלא יעלו בחומה" על בניין חומות ירושלים:

ודאי דרשות לכל אחד מישראל לעלות לארץ ישראל, אלא שלא יעלו ביחד ביד חזקה ולבנות להם חומות ירושלים, ונחמיה שאמר 'ונבנה חומות העיר ולא נהיה עוד חרפה וגו'', ברשות המלך היה כמ"ש... וטוביה שאל לנחמיה על בנין החומה, 'העל המלך אתם מורדים' לא היו יודעים שברשות המלך היה. ומיהו בשמעתין צריך לומר דאחת 'שלא ימרדו' לאו היינו בנין החומה אלא בדברים אחרים שהם בגלות.¹⁸⁰

הרב רפאל קצנלנבוגן הסביר שדברי המהרש"א "ודאי שרשות ביד כל אחז מישראל לעלות לארץ ישראל" כוונתם, אפילו שלא ברשות הממשלה השולטת שם, שהרי ברשות הממשלה גם לכל ישראל ביחד מותר לעלות. אלא ההבדל בין עליית היחיד לעליית כל ישראל יחד הוא כאשר העלייה לארץ ישראל היא שלא ברשות הממשלה, שאז ליחיד - מותר, ולכל ישראל יחד - אסור, שזו נקראת עלייה בחומה.

180. כתובות קיא, ב ד"ה שלא יעלו ישראל בחומה. גם הרב צ"ה קאלישר, ספר דרישת ציון, מאמר קדישין, עמ' קמז, הסביר שהשבועה שלא יעלו בחומה היא "לבל נעלה ביד חזקה לחומות ירושלים".

חידושו של המהרש"א הוא, שלא עצם העלייה שלא ברשות הממשלה אסור, אלא עיקר האיסור הוא "בחומה", כלומר לבנות את חומות ירושלים שלא ברשות, ועל זה היתה השבועה¹⁸¹.

לפי זה יש הבדל בין הסבר המהרש"א לשיטה מקובצת. לדעת המהרש"א מותר לעלות לירושלים אפילו ללא רשות האומות אם לא בונים את חומת ירושלים (וכשיש רשות לא רק שמותר לעלות, אלא מותר אפילו לבנות את חומת ירושלים), ולפי ההסבר בשיטה מקובצת אסור לעלות לירושלים ללא רשות מהאומות. אבל שניהם מסכימים שמותר לעלות לארץ ישראל.

[בקונטרס דרך החיים¹⁸² טען שמדברי המהרש"א "ברשות המלך היה" אפשר ללמוד שגם לאחר בניית החומה ההיתר לציבור לעלות הוא רק בתנאי שישראל יהיו תחת רשות האומות (או המלך), כמו המצב שהיה בזמן נחמיה שהיו תחת שלטון פרס ולא היה להם שלטון עצמאי בארץ ישראל¹⁸³. אבל אין ראייה שמותר לציבור לעלות כשמקימים מדינה יהודית עצמאית, ולדעתו העולים עוברים איסור.]

בספר ויואל משה הקשה:

(א) לפי הסבר המהרש"א העיקר חסר מן הספר, כי בניין החומה לא הוזכר כלל, ולא אמרו בגמרא בניין חומה אלא עלייה בחומה?

(ב) במסכת יומא (ט, ב) דרש ריש לקיש: "אם חומה היא - אם עשיתם עצמכם כחומה ועלייתם כולכם בימי עזרא וכו'", הרי שקרא לעלייה מרובה בלשון חומה!¹⁸⁴

נראה לענ"ד לתרץ:

1) בגמרא נאמר "שלא יעלו בחומה". המהרש"א פירש את המילה "חומה" כפשוטה ולא כמשל, לדעתו פירוש השבועה הוא שלא יעלו לארץ ישראל על מנת לבנות את חומות ירושלים.

בספר חידושי בתרא¹⁸⁵ הסביר שהמהרש"א דקדק בלשון הגמרא שכתבה "בחומה" ולא "כחומה" (כגירסת הכפתור ופרח, היעב"ץ והרש"ש) כמו ביומא (ט, ב). ולכן פירש בלשון

181. "שינוי במקומו עומד", המעיין (תשרי תשכ"ח), עמ' 52.

182. הרב דוד סמיט, לונדון תשמ"ו, סימנים לג-לד, עמ' לה-לח.

183. וכן כששלטון ישראל יהיה בחסות ממשלה גדולה אחרת, גם אם היא מדינה, אינו בכלל האיסור. שהרי כך היתה מלכות ישראל תחת שלטון הפרסים והיוונים כמאתיים שנה. הגר"א הנקין, תשובות איברא, ח"ב, עמ' ריא.

184. מאמר שלש השבועות סימן י, עמ' ל-לא.

185. ירושלים תשל"ג, סימן תרנ, עמ' רצה.

עלייה "בחומה" היא עלייה שמטרתה לכבוש את ארץ ישראל, להתיישב ולהתבצר מאחורי חומה מפני סכנת הגויים.

2) מדברי המהרש"א בפירושו למסכת יומא (שם) מתורצת שאלת היואל משה. המהרש"א הסביר את דברי ריש לקיש כשיטתו במסכת כתובות. להלן דבריו:

נראה לפרש לפי מה שמפורש בקרא שהיו צריכין חומה בירושלים בימי עזרא, מפני שלא עלו כולם והיו בה אנשים מעט להשמר מפני אויבים בלי חומה כדכתיב: 'ונבנה חומת ירושלים וגו'' וכתיב: 'הבונים בחומה וגו' באחת ידו עשה במלאכה וגו'. וזה שאמר: 'אם עשיתם עצמכם כחומה' - דהינו שהייתם עולים כולכם אז, לא היתם צריכים חומה... עכשיו שלא עליתם כולכם - וצריכים חומה להשמר מפני האויבים, ומיעוט שעלו 'עשיתם עצמכם כדלתות' - דהיינו לשמור פתחי העיר...¹⁸⁶

לפי זה, המילה "כחומה" משמעותה בניין חומה, וזו משמעות דברי ריש לקיש.

אמנם בספר ויואל משה (שם) הביא מקורות מחז"ל שמבואר מהם שהמילה "חומה" משמעותה אסיפת אנשים רבים ביחד, אך אין בכך לערער ולדחות את שיטת המהרש"א¹⁸⁷.

(ב) הסבר הגר"א

המקורות בכתבי הגר"א שבידינו אשר מהם יכולים אנו ללמוד על שיטתו, הם פירושו לפסוקים בשיר השירים במקומות שונים בכתביו. ממקורות אלה עולה שלדעתו השבועות אינן אוסרות על היחיד או על הציבור לעלות לארץ ישראל.

בפירושו על דרך הפשט לשיר השירים מבאר הגר"א את השבועה הראשונה (ב, ז): "השביע הקב"ה שלא יקרבו את הקץ בענותם את ישראל"¹⁸⁸. מבואר ששבועה זו

186. כך הסביר גם את הגמרא בברכות (ד, ב) ובסנהדרין (צח, ב) "שהיו ראויים ישראל לעשות להם נס בימי עזרא אלא שגרם החטא. היינו נס שהיו נשמרים בלא חומה, אלא שגרם החטא - שלא עלו כולם".

187. דיון בראיותיו של היואל משה ראה: הרב אברהם זייס, המחנה החרדי (בעלז), גליון 386 ("ד תמוז תשמ"ח), עמ' 12; הנ"ל, שם, גליון 392 (כז אב תשמ"ח), "דיון במשמעות הלשון 'שלא יעלו ישראל בחומה'", עמ' 22-23 (ודיון במשמעות "חומה" בדברי ריש לקיש ורבי יוחנן); הנ"ל, שם, גליון 393 (ד' אלול תשמ"ח), "דיון בדברי היואל משה' במשמעות לשון בחומה", עמ' 14. הנ"ל, שם, גליון 403 (כ"ג חשוון תשל"ט), "שלא יעלו ישראל בחומה, עיון במשמעות הלשון בחומה", עמ' 9.

188. על פי מהדורת ורשה תרמ"ז.

נאמרה על אומות העולם¹⁸⁹. את השבועה השנייה (ג, ה) פירש: "השביע את המסטינים שלא יערערו עוד". את השבועה השלישית (ה, ה) פירש: "משביע אני עליכם בנות ירושלים המה הי"ב מלאכים הסובבים ירושלים שלמעלה כמשרז"ל [כמו שאמרו רבותינו ז"ל]."

לפי פירושו על דרך הפשט, אין בשבועות איסור על ישראל.

בתיקוני זהר עם ביאור הגר"א ובלקוטים על דרך הנסתר נאמר:

אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ... שמוזהרין שלא ידחקו את הקץ... שמושבעין שלא יצאו מאליהם לבנות בית המקדש שושנא דלעילא עד שיבוא¹⁹⁰.

כאן מזכרת אמנם שבועה המתייחסת לישראל, אך היא אוסרת עליהם בניית בית המקדש בלבד.

לפי הגר"א הסבר הסוגיה הוא: רבי זירא דחה את דברי רב יהודה ואמר שמהפסוק "בְּבִלְהָ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" לומדים שאסור להעלות את כלי המקדש לארץ ישראל, ומשלש השבועות לומדים שאסור לבנות את בית המקדש קודם זמנו. לפי זה, מותר הן ליחיד והן לציבור לעלות לארץ ישראל.

הרב שרגא פייבל פרנק¹⁹¹ הסביר, שלפי הגר"א מובן מדוע נאמרו השבועות דווקא על ידי שלמה, שהרי שלמה לא כבש את ארץ ישראל ואת ירושלים ומדוע נאמרו השבועות על ידו? אלא כיוון שהשבועות מתייחסות לבניין בית המקדש ושלמה זכה

189. בפירוש הגר"א לשיר השירים כת"י י' לוי, אוטבה מס' 863, ט, ב, נכתב במפורש "ג' שבועות השביע הקב"ה את האומות". בדפוסים המילים "את האומות" חסרות, אך מכל מקום הכוונה דומה.

190. בביאורו לתיקוני זהר, וילנא תרכ"ז, תיקון כו עמ' עט; סידור הגר"א, ב, ירושלים תרנ"א, מח, ב. קיימת לכאורה סתירה בדברי הגר"א: ר' ישראל משקלוב כותב באיגרתו אל עשרת השבטים (א' יערי, אגרות ארץ ישראל, תל אביב תש"ג, עמ' 355): "קבלה היא מרבנותינו בעלי התלמוד הירושלמי שבהמ"ק עתיד להבנות קודם מלכות בית דוד". כוונתו לירושלמי במסכת מעשר שני ה, ב (נו, א) - "אמר רבי אחא זאת אומרת שבית המקדש עתיד להבנות קודם בית דוד". מאידך, לפי פירוש הגר"א בדרך הסוד בשיר השירים משמע שקיים איסור לבנות את בית המקדש! המקובל הרב יוסף זוסמן הסביר, שבפירוש לשיר השירים לא נאמר שהאיסור קיים עד שיבוא המשיח, אלא עד שיבוא הזמן לבניין בית המקדש. בכל מקרה, לדעת הגר"א בניין בית המקדש צריך להיות מעשה ידי אדם. לסוגיה זו ראה: אריה מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע, ירושלים תשנ"ז, פרק י: "הדיון בשאלת חידוש הקרבנות ובנין המקדש", עמ' 195-197.

191. תולדות זאב, סעיף כ, עמ' עג.

לבנותו, לכן נאמרו השבועות על ידו, "שלא יצאו מאליהם לבנות את בית המקדש" אלא רק על פי ציווי ה'¹⁹².

יש לברר לאיזו שבועה התכוון הגר"א בדבריו אלה.

מלשונו משמע שדיבר על השבועה של "דחיקת הקץ" ולא על השבועה "שלא יעלו כחומה", אם כן אפשר היה לומר שמהשבועה של "דחיקת הקץ" אנו לומדים איסור לבנות את בית המקדש, אבל מהשבועה "שלא יעלו כחומה" לומדים שאסור לעלות לארץ ישראל.

אך נראה שאין זה נכון, שכן לפנינו שש שבועות שמתוכן רק שלש קשורות לעשייה מצד ישראל: שלא יעלו בחומה, שלא ימרדו באומות העולם, ושלא ירחקו את הקץ, או כגירסה השנייה ברש"י - שלא ידחקו את הקץ. משלש האפשרויות, אין לפרש את דברי הגר"א על השבועה השלישית 'שלא ידחקו את הקץ', כיוון שבפירושו על דרך הפשט לשיר השירים הכריע הגר"א כגירסה השנייה ברש"י ופירשה על אומות העולם שלא יענו את ישראל יותר מדאי. ממילא דבריו לגבי האיסור לבנות את בית המקדש יכולים להתייחס לשבועה "שלא יעלו בחומה" או לשבועה "שלא ימרדו באומות". לעיל הראינו, שהשבועה "שלא ימרדו באומות" משמעותה שבארץ גלותם יהיו נאמנים למלכות, שלא ישתתפו עם מורדים במרד כנגד המלכות ושישלמו מיסים וארנונות. לפיכך אין איסור העלייה כדי לבנות את בית המקדש משמע משבועה זו.

עוד יש לומר, כפי שראינו לעיל שהשיטה מקובצת והמהרש"א הסבירו את השבועה "שלא יעלו כחומה" - שלא יעלו יחד לבנות חומות ירושלים. לפי זה סביר להניח שגם כוונת הגר"א לאותה שבועה, שהרי בניין חומות ירושלים ובניין בית המקדש עניינם קרוב זה לזה.

העולה מכל הנזכר לעיל הוא שכוונת הגר"א היא על השבועה "שלא יעלו בחומה".

עוד יש להוסיף, שדברי הגר"א נאמרו על הפסוק המובא בתיקוני זוהר. הפסוק המובא שם הוא "השבעתי אתכם בנות ירושלים" שנאמר בכל השבועות. לכן נראה שדעת הגר"א היא שלפי התיקוני זוהר לא נאסר אלא בניין בית המקדש.

192. להסבר המקובל שהשבועות אוסרות עליה לארץ ישראל, יש לומר שנאמרו על ידי שלמה משום שבימיו הגיעו גבולות ארץ ישראל לשיא התפשטותם עד הפרת (מלכים א' ה, א-ה). גבולות אלו מקבילים לגבולות ההבטחה בתורה (בראשית טו, יח ועוד). וכיוון שקיימא לן ש"אין המלאכה נקראת אלא על שם גומרה", ובימי שלמה התקיימה מצוות ישיבת ארץ ישראל בשלטון ועצמאות מלאה, לפיכך נאמרו השבועות על ידו.

מקור נוסף לתפיסתו של הגר"א בעניין השבועות ובנין בית המקדש נמסרה מפי ר' משה בן נחום קצנלנבויגן. הוא מביא בספרו מעייני הישועה מסורות שאביו שמע מפי הגר"א¹⁹³:

וקבלתי מאבי המנוח נ"ע [נשמתי עדן], שקבל מהגאון החסיד גדול מרבן שמו רבנו הקדוש אליהו מווילנא זצוק"ל, שאם נשוב בתשובה טרם יבוא קבוץ גלויות, יקוים נבואת ישעיה (נד, ז) 'וּבְרַחֲמִים גְדֹלִים אֶקְבָּצֶנָּה...' ואם לא, יקוים נבואת יחזקאל (כ, לג-לד) 'וּבְחֶמָה שְׂפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם', 'וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִן-הָעַמִּים וּגְו' וּבְחֶמָה שְׂפוּכָה...!'

ודע שאין אנו רשאים להתקבץ ולבא לירושלים לבנות הבית בלי רשיון ממלכי האומות. שאנחנו מושבעים בשתי שבועות, אחת שלא נעלה מהגולה בלי רשות. ב' שלא נמרוד במלכויות. ע' [אין] כתובות קיא, א. ב' פעמים כתיב השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ (שיר השירים ב, ז; ג, ה). ושם בתלמוד, א"ר [אמר רבי] אלעזר: אמר הקב"ה לישראל אם אתם מקיימים את השבועה - מוטב, ואם לאו - אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. וכן הוא ברבה שם ע"פ [על פסוק] השבעתי אתכם. ואמרו שם שהשביע ה' אותנו בשמים ובארץ, בצבא מעלה ובצבא מטה ע"ש [עיינין שם].

נאמר בדבריו שאיסור השבועות (שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו באומות) הוא לעלות לירושלים ולבנות את בית המקדש בלי רשיון ממלכי האומות.

גם העץ יוסף פירש:

שלא יעלו ישראל בחומה - שלא ילכו כולם כאחד... בואו ונלכה לירושלים ביד חזקה ולבנות בית המקדש ונקריב קרבנות. אבל חלילה לנו זאת, עד יערה רוח ממרום, רוח חסד, וישלח ישועה על ידי משיחו ובהרשאה מן יושב מרום¹⁹⁴.

3. האם השבועות מחייבות גם את יושבי ארץ ישראל?

(א) השבועה שלא יעלו בחומה

יש לדון - האם האיסור לעלות בחומה מתייחס גם לאלה שדרים כבר בארץ ישראל, או רק לבני חוץ לארץ, המתכוונים לעלות לארץ.

193. משה בן נחום קאצינעלין בויגן, ספר מעייני הישועה, כולל מנחמות הנביאים באחרית הימים עם ביאור על פי קבלת המחבר מאביו המנוח נ"ע, שקיבל מהגאון החסיד וקדוש רבנו אליהו מווילנא זצ"ל על עת קץ, פרנקפורט תר"ט, עמ' 15.

194. עין יעקב כתובות קיא, א ד"ה שלא יעלו בחומה. וכן כתב הגר"ח גריינמן, חידושים וביאורים בכתובות סימן י, ד"ה שלא יעלו: "ועיקר הענין שלא ישוּבו לבנות בית המקדש עד שיפקדו".

האבני נזר¹⁹⁵ כתב: "אם כבר היו כל ישראל בא"י, לא יהיה עוד שום שבועה עליהם. דאין איסור רק על עלייתם בחומה, לא שכבר הם בא"י"¹⁹⁶. מלשונו "דאין איסור רק על עלייתם בחומה" מבואר שהשבועה ("שלא יעלו בחומה") היא רק על העלייה, ולאחר שישאל נמצאים בארץ ישראל אין איסור ("לא שכבר הם בארץ ישראל"). מדבריו משמע שגם השבועה "שלא למרוד באומות" בטלה - "אין שום שבועה עליהם". נראה שלדעתו שבועה זו נאמרה כשישראל בגולה, ותוכנה הוא שבארץ גלותם יהיו נאמנים למלכות (וראה עוד להלן), אבל לאחר שישאל נמצאים כבר בארץ יש להם זכות הגנה על עצמם ועל ישיבתם כאן¹⁹⁷.

הגר"ח צימרמן¹⁹⁸ הוכיח מלשון חז"ל, שהשבועה "שלא יעלו בחומה" חלה רק על אנשי חוץ לארץ, שרק לגביהם שייכת לשון "עלייה". ישנן דוגמאות רבות מהן אנו רואים שחכמינו דייקו בלשונם - לשון "עלייה" היא דווקא מחוץ לארץ ישראל, ולשון "ירידה" היא יציאה מהארץ.

דוגמא לכך אנו מוצאים בלשון המשנה והגמרא (קידושין סט, ב). לשון המשנה היא: "עשרה יוחסין עלו מבבל". שואלת הגמרא: "מאי איריא דתנו עלו מבבל, ניתני הלכו לא"י?", מתרצת הגמרא: "מילתא אגב אורחא קמ"ל, כדתניא - 'קַמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר' - מלמד שביהמ"ק גבוה מכל א"י - וארץ ישראל גבוה מכל הארצות". כאן אנו מוצאים במפורש שהגמרא מדייקת מהמשנה שלשון עלייה היא דווקא מחוץ לארץ ישראל.

וכן מביאה הגמרא מלשון הנביא: "וְלֹא יֵאמַר עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי אִם חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צִפּוֹן וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדְיָחֵם שְׁמָה" (ירמיהו טז, יד-טו).

מאיידך, את היציאה מהארץ הגדירו בלשון "ירידה". דוגמא לכך: "כשירד חנינא בן אחי רבי יהושע לגולה היה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל" (ברכות סג, א). או "אמר רבי עקיבא כשירדתי לנהרדעא" (יבמות קטו, א).

לפי זה יוצא שאיסור השבועה "שלא יעלו בחומה", שפירש רש"י "יחד, ביד חזקה", נאמר רק לבני חוץ לארץ שלא יעלו לארץ ישראל כדי לכבוש אותה, אבל על בני

195. סימן תנד, סעיף מד.

196. יש להעיר שמלשונו "אם כבר היו כל ישראל בארץ ישראל" לא ברור האם עלו בהיתר או באיסור. עוד יש לעיין, האם כוונתו שדוקא כאשר כל ישראל (או רוב ישראל) בארץ בטלו השבועות, שהרי כך דקדוק לשונו: "אם היו כל ישראל בארץ ישראל!"

197. ראה עוד: ארץ חמדה, ספר א, שער א, פ"ו סעיפים ה-ו, עמ' לו.

198. תורה לישראל, ירושלים תשל"ח, "בענין שלש השבועות", עמ' 13-17. הוא הביא הוכחה נוספת מהזהר (שמות וארא לב, א), ואכמ"ל.

ארץ ישראל מעולם לא חלה השבועה, אדרבה ישנה מצווה של יישוב הארץ וכיבושה מיד זרים.

הוכחה נוספת הביא הגר"ח צימרמן מדברי המדרש (שיר השירים רבה ב, ז):

רבי חלבו אומר ד' שבועות יש כאן: השביע לישראל שלא ימרדו עול המלכויות, ושלא ידחקו את הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם לאומות העולם, ושלא יעלו חומה מן הגולה.

בדברי המדרש מבואר שהשבועה "שלא יעלו בחומה" פירושה "שלא יעלו חומה מן הגולה", משמע שכל האיסור שלא לעלות בחומה נאמר דווקא ליושבי חוץ לארץ ולא לבני ארץ ישראל, ומדויקת אם כן לשון הגמרא "שלא יעלו בחומה".

(ג) שלא ימרדו באומות

לעיל (חלק א סימן א' 1 - ביאור השבועות) הבאנו בשם כמה ממפרשי המדרש שהשבועה "שלא ימרדו באומות העולם" נאמרה לישראל הנמצאים בגולה. תוכנה הוא שבארץ גלותם יהיו נאמנים למלכות. נאמנות זו באה לידי ביטוי בכך שלא ימרדו בחוקי המלכות, כגון ישלמו מיסים וארנונות ולא ישתתפו עם מורדים במרד כנגד המלכות. כך כתב המהרש"א בכתובות (הובאו דבריו לעיל סעיף ד' 2) - "דאחת שלא ימרדו לאו היינו בניין החומה, אלא בדברים אחרים שהם בגלות"¹⁹⁹. בספר באר ראי²⁰⁰ הביא לכך הוכחות מדברי חז"ל:

(א) בירושלמי תענית (פ"ד ה"ה) ובמדרש איכה רבה (פרשה ב, ד) מסופר על בר כוכבא, בר כוזיבא, שרבי עקיבא חשבו למשיח ותמך בו, ואילו חכמים אחרים חלקו עליו ולא חשבוהו למשיח.

חז"ל מספרים שהיו לבר-כוכבא מאתיים אלף לוחמים קטועי אצבע. זה היה תנאי הקבלה שנקבע על ידו כדי להתקבל לצבאו. מטרת הבדיקה היתה לבדוק אם הלוחם הוא אמיץ עד כדי כך שהוא מסוגל לחתוך אצבע בשיניו. שלחו לו חכמים: עד מתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין? אמר להן: וכי היאך אפשר לבדקן? אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוס ועוקר ארז מן הלבנון לא יהיה נכתב בצבא שלך, עד כאן לשון המדרש.

מה שעשה בר כוכבא נגד הרומאים היה מרד, מרידה ברומאים. חכמים קבעו שאין הוא המשיח. ובכל זאת היה משא ומתן בינו לבין החכמים. הדין היה על מעשים

199. בהסבר דברי המהרש"א עיין עוד קונטרס הלכה ברורה, "מאמר ג' השבועות", עמ' לב-לד.

200. הרב רפאל אליהו יצחק קצנלנבוגן, סימן לד, "דין מרד באומות".

ופעולות שלא ישרו בעיני החכמים, החכמים נתנו לו עצה מה יהיו תנאי הקבלה לצבאו מבלי לעשות את ישראל בעלי מומין, והוא קיבל את העצה. נשאלת השאלה - הייתכן? הרי לפנינו מרד באומות, ואיך יעצו לו לבדוק את גבורתם של אנשי הצבא שילכו להילחם ולעבור על השבועה²⁰¹?

אלא ההסבר הוא, שהשבועה היתה רק לבני הגולה הגרים בחוץ לארץ, ולא לבני ארץ ישראל, וכדלעיל. ביאור הדבר: כשאנו גולים מארצנו ונמצאים בחוץ לארץ, כל המקומות שאנו גרים בהם אינם שלנו, ויש לאומות זכות לגרש אותנו משם. אבל לא כן בארצנו, כאן הגויים הם היושבים בגזל ובחמס במקומות שאינם שלהם, ופעולות ומעשים לסילוקם מהארץ אינם נחשבים מרד אלא השבת הגזילה, שהרי מצד הדין אין רשות לשום אומה לגרשנו מארצנו.

(ב) במדרש בראשית רבה (פרשה סד סעיף י) מסופר, שבימי רבי יהושע בן חנניה (שחי לאחר החורבן) נתקבלה רשות מהקיסר לבנות את בית המקדש. היהודים החלו לאסוף כסף לבנייתו. הכותים שהתנגדו לבניה שלחו משלחת לקיסר, ואמרו לו שכשיבנה בית המקדש ימרדו בו היהודים ויפסיקו לשלם לו מיסים. אמר להם הקיסר: מה אעשה, והלוא כבר גזרתי? אמרו לו, תאמר ליהודים שישנו את מקום המקדש למקום אחר, או שיוסיפו למידות בית המקדש חמש אמות, או שיגרעו ממנו חמש אמות, והם מעצמם יחזרו מבנייתו. כשהגיעו הכתבים, בכו היהודים ורצו למרוד בקיסר. בא רבי יהושע בן חנניה ודרש להם: אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר, כל מי שיוציאו אני אתן לו שכרו. בא עוף שצוארו ארוך, הכניס את צוארו והוציא את העצם. אמר לאריה, תן לי שכרי. אמר לו האריה, תספר לכולם ותשתבח שנכנסת לפה האריה ויצאת בשלום. כך הנמשל, דינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום.

מדברי המדרש נראה שהשיקול של רבי יהושע היה שיקול צבאי. כלומר, אין סיכוי לנצח את הרומאים ולכן לא כדאי למרוד בהם. לכאורה קשה, מדוע לא אמר להם שאסור למרוד בגלל האיסור "שלא נמרוד באומות"? אלא כדלעיל, השבועה נאמרה רק לבני הגולה שגרים בחוץ לארץ. בארץ ישראל מותר למרוד, כי האומות יושבות כאן בגזל ובחמס ואין זה נקרא מרד אלא השבת הגזילה - החזרת הארץ לישראל²⁰².

201. עיין בנספח 1.

202. הרב משה מונק (שערים, ד' תמוז תשכ"ט, מאמר "שלשת השבועות", עמ' ג) טען כנגד ראייה זו שהשיקול הצבאי שאין סיכוי לנצח את הרומאים ולבנות את בית המקדש היה בגלל שהשבועות עדיין בתוקפן, ובמיוחד השבועה שלא "למרוד באומות". הקושי בדבריו הוא שלפי זה העיקר חסר מן הספר, מדוע לא הוזכרו השבועות במפורש במדרש!

כך כתב מסברה גם בספר השב"ט:

השבועה שלא ימרדו באומות אינו עולה על האומות שהם בארץ ישראל, כי אם ישנם אומות בארץ ישראל... יש לנו מצווה [לפי הרמב"ן] ללחום בהם ולהחזיר לנו [את] ארץ ישראל, והשבועה לא נאמרה אלא על האומות בגולה.²⁰³

4. דעת המקובלים - השבועות הוגבלו בזמן ואינן נוהגות כיום

דעת המקובלים היא שהשבועות הוגבלו לפרק זמן של אלף שנה בלבד ולא יותר. כך כתב הרב חיים ויטאל תלמיד האר"י בהקדמתו לספר "עץ חיים":

אמר עוד במדרש הנ"ל: ובגין דא השבעתי אתכם בנות ירושלים וכו' - פירוש הדברים, כי הנה היתה השבועה הגדולה לאלוקים, שלא יעוררו את הגאולה, עד שאותה אהבה תהיה בחפץ ורצון טוב כמו שכתוב עד שתחפץ... וכבר אמרו חז"ל כי זמן השבועה היא אלף שנים כמ"ש ז"ל בבריתא דרבי ישמעאל בפרקי היכלות על פי דניאל... וכן בזהר פרשת וירא (דף קיז, א)... דאיהו יומא חד גלותא דכנסת ישראל, ולא יתיר, דכתיב 'נתנני שוממה כל היום דזה...' (איכה א, יג)²⁰⁴.

כלומר, יומו של הקב"ה הוא אלף שנה²⁰⁵, והשבועות נהגו רק באלף הראשון שלאחר חורבן בית שני ולא יותר²⁰⁶. ממילא, השבועות אינן נוהגות בימינו.

החיד"א²⁰⁷ הסביר, שההבדל בין הזמן של אלף השנים לבין הזמן שלאחר אלף השנים הוא שבמהלך אלף השנים רק אם כל ישראל יחזרו בתשובה יבוא המשיח, ולא די בכך שיהיו בישראל קדושי עליון, כי הקב"ה נשבע שייגאלו בתנאי שישבו רובם או כולם. לעומת זאת, לאחר אלף שנה, אפילו יעשו תשובה רק "רישי כנישתא או חדא כנישתא - בזכותה יתכנש כל גלותא" (זהר חדש פרשת נח, דפוס ליוורנו דף לא).

203. הרב שמואל טוביה שטרן, ירושלים תשל"א, ח"ד עמ' קנד.

204. ירושלים תשמ"ח, ח"א, "הקדמות מוהרר"ו זיע"א על שער ההקדמות", עמ' ח' ד"ה אמר עוד.

205. החיד"א (שם הגדולים מערכת גדולים, אות א סימן ריט, ערך רבי אלעזר בעל ספר רוקח, עמ' 23) הביא מקורות נוספים מהם עולה שיומו של הקב"ה הוא אלף שנה. ראה עוד: הרב מ"מ כשר, שנה בשנה (תשל"ז) עמ' 222; הנ"ל, ספר מלחמת יום הכיפורים, עמ' ער, א - שהביא שני מדרשים שחרון אפו של הקב"ה הוא רק יום אחד.

206. מאימתי עלינו להתחיל במניין אלף השנים? ראה: הרב שמואל וינגרטן, חוברת השבעתי אתכם, עמ' 37-38.

207. שם הגדולים, שם.

מבואר מדבריו, שבזמננו, שהוא אחרי אלף שנים, אפילו אם יש רק בית כנסת אחד שחוזר בתשובה, יש בכך כדי להחיש את הגאולה. ואותו בית כנסת יכול להרבות בתחנונים ולהחיש את הקץ, ואין כאן חשש מהפרת השבועה "שלא ידחקו את הקץ"²⁰⁸.

אמנם האדמו"ר מסאטמר טען²⁰⁹, שמדברי רבנו חיים ויטאל אין כלל הוכחה שהשבועות בטלו, וכל כוונתו שבאותן אלף שנים גזירת הגלות מוכרחת, עיין שם בדבריו. והוסיף, שהמסביר כך את דברי רבנו חיים ויטאל "זה זיוף גמור, כיון שאינו מדבר שם כלל מאותה השבועה שלא לדחות את הקץ"! הוא גם דן בדברי החיד"א (שם, סעיף עד), הקשה עליו ודחה את דבריו. מכל מקום דעת החיד"א, כמו שנתבארה לעיל, היא להיפך ממסקנתו.

יש להעיר על דבריו, שגדולי הרבנים המקובלים הבינו והסבירו את דברי רבנו חיים ויטאל בצורה אחרת ממנו.

הרב עובדיה הדאיה, שהיה ראש ישיבת המקובלים "בית אל" וחבר בית הדין הרבני הגדול בירושלים, כתב²¹⁰: "נדרשתי לחוות דעה בדבר הקמת המדינה בלכתחילה אם יש לה איזה יסוד בתורת הקבלה?" והשיב, "לא יכולתי להתחמק ולהשתמט לכן אמרתי לבוא... כפי מה שיורני מהשמים". בתשובתו הוא מביא את דברי רבנו חיים ויטאל וכותב: "מפורש, כי ענין השבועות הוא רק באלף שנה הראשון שאחר החורבן ולא יותר".

הרי"א הרצוג כתב²¹¹, שבעל שבט מוסר, תלמידו של הרב חיים ויטאל, מסר שהשבועות הוגבלו בזמן עד לתחילת האלף השישי. וכן הביא הרב כשר בספרו התקופה הגדולה²¹².

בעל אם הבנים שמחה²¹³ הביא את דברי רבנו חיים ויטאל, והסביר שלדעת האר"י התחיל זמן הגאולה של "בעתה" בשנת של"ה כמבואר בזוהר; לדעת אור החיים²¹⁴

208. הרב עובדיה הדאיה, שר"ת ישכיל עבדי, ח"ה, בהקדמה השנייה, סעיף ג. ועיין עוד מכתבו מהחודש האחרון לחייו, הובא בסוף כרך ח של שר"ת ישכיל עבדי, עמ' קצט. וצריך לומר כי אריכות הגלות לאחר אלף שנה היא מפני שאין ישראל רוצים לשוב אל ה'.

209. ויואל משה, סימנים ע-עד, עמ' פה-צ.

210. שר"ת ישכיל עבדי, שם.

211. תחוקה לישראל, ח"א, עמ' 127.

212. עמ' קפז, תקעא.

213. פרק שני סעיף ז, עמ' קג.

214. ויקרא ו, ב; במדבר כו, יט.

התחיל זמן הגאולה בשנת ת"ק, ולדעת החתם סופר²¹⁵ בשנת תק"נ מתחיל זמן המשיח. לפיכך מסקנתו: "לכל הדעות, לנו שכבר עברו עלינו שני שלישי מהאלף השישי בודאי הוא כבר בעתה".

החכם דון יוסף יחיא הספרדי, בפירושו על ספר דניאל, חזה בקירוב את תאריך הקמת מדינת ישראל. אלו דבריו:

אמר ׳ יחיי"א: הנה הפקודה אשר פקד ה' את עמו בימי כורש... באופן כי בסוף החמשת אלפים ושבע מאות שנה לבריאת העולם, בקירוב, אם מעט קודם או מעט אח"כ יבוא קיצנו בעזרת ה', למען יוכלו לשבת בני ישראל בטח על אדמתם כשלוש מאות שנה מהאלף השישי, למען יתראה לעין כל היות האמת אתם, ויהנו בגוף ובנפש מן העולם הזה, תחת אשר נענשו בעול גלות האומות בגוף ונפש²¹⁶.

מסקנת הדברים: השבועות הוגבלו לפרק זמן של אלף שנה, עד תחילת האלף השישי או עד אמצעו. זמנים אלו עברו והשבועות אינן נוהגות בימינו.

ה. איסור השבועות בימינו

1. הצהרת בלפור

בשנת תרע"ח (2 בנובמבר 1917), פרסמה אנגליה, שבאותו זמן היתה ארץ ישראל תחת רשותה וחסותה, כרוז, וזה לשונו:

ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על יסוד בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל, ובמיטב כוחותיה תתאמץ להקל על השגת המטרה הזאת, אך בתנאי ברור ומפורש שלא יעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי יהודיות אשר בארץ ישראל, או בזכויותיהם ובמעמדם של היהודים בכל ארץ אחרת.

הצהרה זו עשתה רושם גדול בעולם היהודי וגרמה למפנה בעלייה לארץ ישראל. לראשונה ישנה הכרה בינלאומית בקשר ההיסטורי של העם היהודי לארץ ישראל, ובזכותו להקים בו בית לאומי, היינו מדינה. אמנם הצמצומים שבהצהרה בולטים וצורמים. כך לדוגמא, לא פורטו גבולות הבית הלאומי שיועד להקמתה של המדינה

215. שו"ת, ח"ו סוף סימן סא. דרשות חתם סופר, דרוש לפסח תקס.

216. מובא על ידי הרב שלמה זלמן שרגאי, פעמי גאולה, ירושלים תשכ"ג, עמ' 11. ספרו פירוש חמש מגילות: תהלים, משלי, איוב, דניאל, עזרא ודברי הימים, בולונייאר רפ"ח. מפירושו על דניאל בדף קו, א טור א מובא הקטע דלעיל. הרב שלמה אלקבץ מחבר "לכה דודי" מכנה אותו "החכם האלוקי רבי דון יוסף".

היהודית לכשיתגבש בארץ ישראל רוב יהודי, אבל העולם היהודי ראה בהצהרת בלפור מעין חזרה על הצהרת כורש מתקופת בית שני.

רוב גדולי ישראל התייחסו בחיוב להצהרה זו, ביניהם התפץ חיים, השם משמואל (בנו של האבני נזר), הרב מאיר יחיאל הלוי האדמו"ר מאוסטרובצא, הדבר אברהם, הרב חיים זוננפלד, הראי"ה קוק²¹⁷ ועוד. בספר התקופה הגדולה מצויות חוות הדעת של גדולי ישראל להצהרת בלפור²¹⁸, ומובאים שם שמות של רבנים נוספים שתמכו בהצהרה זו²¹⁹.

בשנת תר"פ (1920), לאחר מלחמת העולם הראשונה, התכנסה בסאן-רמו ועידת שלום של המדינות שניצחו במלחמה (ארצות ההסכמה). הנושא המרכזי בוועידה היה גורלן של המדינות שנכבשו מידי האימפריה הטורקית וממדינות אחרות שנוצחו במלחמה. כשהצהרת בלפור בידם, פנו מנהיגי התנועה הציונית אל נציגי הוועידה ותבעו מהם לממש את הצהרת בלפור ולתת לה תוקף מעשי. תביעת ההנהגה הציונית נתקבלה, והצהרת בלפור אושרה על ידי חבר הלאומים (המוסד שהקדים את האומות המאוחדות של ימינו) שבסאן-רמו. להלן נוסח המנדט על ארץ ישראל שניתן לבריטניה:

ממשלת המנדט תהיה אחראית לקיום ההכרזה שניתנה ביום 2 בנובמבר 1917 ואושרה על ידי שאר ארצות ההסכמה, בדבר יסוד בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל... על ידי כך הוכרה מציאות קשר הסטורי בין העם היהודי ובין

217. להלן המקורות על תגובתו של מרן הראי"ה קוק, להצהרת בלפור ולהחלטה בסאן-רמו: אגרות הראי"ה ח"ד, איגרת א' [לף], עמ' נו-נח; מאמרי הראי"ה, ירושלים תשד"מ, "לזכר לורד בלפור", ח"א, עמ' 248-251; חזון הגאולה, ניו-יורק תשל"ד, "לקראת העתיד", עמ' מז; הרב י"ל מימון, למען ציון לא אחשה, ירושלים תשי"ד, עמ' 12-13. ראה עוד בדברי בנו הרצ"ה קוק: לנתיבות ישראל, ח"א, תשכ"ז, "אל משמר העם הישראלי", עמ' 106; "למצות הארץ", עמ' 118; מתוך התורה הגואלת, ירושלים תשנ"א, ח"ד עמ' ל.

218. עמ' קעד-קעה, קצז-ר, תקנג-תקנד.

219. בספר תיקון עולם, מונקאטש תרצ"ו, שנכתב "נגד שיטת המתחדשים שהם ציונים, מזרחים, אגודים ועוד" מובאים מכתבים של גדולי הרבנים נגד הציונות ויישוב ארץ ישראל (ראוי לציין שרוב המכתבים הם מרבני הונגריה). שני הרבנים שהיו הדמויות המרכזיות ונושאי הדגל במלחמה בכל החוגים שדגלו ברעיון של ישוב הארץ היו: הראשון ברוסיה - האדמו"ר מליובאוויטש, ר' שלום דובער שניאורסון (הרש"ב) מחב"ד, שהתנגד לעלייה לארץ ישראל ולהחלטות אגודת ישראל ביחס לארץ ישראל; השני בהונגריה - האדמו"ר ממונקאטש, ר' חיים אלעזר שפירא, שעמד בראש המתנגדים לציונות בשנים שביין שתי מלחמות העולם. הוא אף כינה את הצהרת בלפור בשם "צרת בעל פעור" (שו"ת מנחת אלעזר, ח"ה סימן יב). [בעל פעור הוא כינוי לעבודה זרה שעבדו אנשי מדין. בספר במדבר (פרק כה, א-ג) מסופר, שבלעם יעץ לבלק לפתות את ישראל בזנות על ידי בנות מדין, ועל ידי כך גם להכשילם בחטא עבודה זרה - "מפני שאלוקיהן שונא זימה" ויענישם, והתוצאה תהיה שיאבדו רבים מישראל. לדעתו, הצהרת בלפור היא פיתוי כדי להכשיל את ישראל.] ראה עוד: ר' יצחק אלפסי, החסידות ושיבת ציון, תל אביב תשמ"ו, בפרק "החסידות ויחסה לארץ ישראל לאחר הצהרת בלפור", עמ' 49-60.

ארץ ישראל, קשר המשמש יסוד לבנות מחדש את ביתו הלאומי בארץ הזאת.²²⁰

בסאן-רמו הפכה הצהרת בלפור מחלום אוטופי למציאות מעשית שיש לה משמעות מדינית.

הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק בעל אור שמח (תר"ג - תרפ"ג, 1843-1923), כתב על החלטה זו²²¹:

אולם זה במאה הזאת, זרחו קוי אור על ידי גדולי המעש כמו מונטיפיורי וכי"ב [וכיצא בזה] בהתעוררות רבה, ומהרבנים רבי הירש מטאהרן [קאלישר] ורבי אליהו מגריידיץ [גוטמכר], לבנות ולשכלל ירושלים ולהסיר שוממותיה כמעט עד כי נתרחב הדבר על ידי הנלהבים. ורבנים הרבה עמדו מנגד, ואף אותם שהיה בידם לקרב את הדבר שמו יד לפה, מפני כי חרדו מן הנלהבים שלא יגדישו את הסאה, ומהג' שבועות שהשביע לבנות ירושלים (כתובות קיא, א)... אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באסיפת הממלכות הנאורות בסאן-רימו ניתן צו אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, וכיון שסר פחד השבועות, וברשיון המלכים קמה מצוות ישוב ארץ ישראל ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה (ספרי פ' ראה) - למקומה. ומצווה על כל איש לסייע בכל יכולתו לקיים מצווה זו. ואולי על זה נאמר "עד מתי תתחמקי" (ירמיהו לא).

ה"אור שמח" פסק אפוא להלכה, שבהחלטת סאן-רמו פג תוקפן של השבועות, "סר פחד השבועות, וברשיון המלכים קמה מצוות ישוב ארץ ישראל".

רבנו הרצי"ה קוק העיר²²² שהלשון "סר פחד השבועות" משונה. שהרי מה לשון "פחד" שייך כאן, היה צריך להיות כתוב "סרו השבועות"? לדעתו, רמז לנו האור שמח בלשון זה כי "אין בשבועות ענין של אמיתיות הלכה, אלא פחדנות... ואין בזה סתירה לבירורה של ההלכה והמצווה מדאורייתא". כלומר, השבועות אינן הלכה ואין בהן איסור. האור שמח רצה לומר לאנשים שחששו ופחדו שמא השבועות הן הלכה,

220. ראה: ל' שטיין, מסד למדינת ישראל - תולדותיה של הצהרת בלפור, ירושלים תל-אביב 1962, עמ' 540.

221. פורסם בהתור תרפ"ב גליון ג. הובא בספרים: התקופה הגדולה, עמ' קעד-קעה; לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, ח"ב, עמ' קסז-קסח; הרב י' שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"ג עמ' עב. ראה עוד מה שהוסיף זאב רבינר, בספר רבנו מאיר שמחה, עמ' קס.

222. לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, ח"ב, עמ' קטז. להעיר, שהמשך חכמה על הפסוק "פקד פקד" (בראשית נ, כד) כתב: "למדם כי לא יעלו כחומה עד בוא נביא מהש"ת ויאמר 'פקד וכו'". וזה למוד לדורות שלא יעלו מעצמן, ולא כמו שעשו בני אפרים שהקדימו את הקץ. וצ"ע!

למרות שהדבר אינו כך, שיש לכולי עלמא מצווה לעלות ולדור בארץ ישראל לאחר הצהרת סאן-רמו.

מאידך, אפשר להסביר אחרת. הביטוי "פחד השבועות" בא ללמד על חומרת השבועות והעונש לעובר עליהם, כדברי רבי אלעזר "הריני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה". לפיכך השתמש בלשון "סר פחד השבועות" כי השבועות עונשן חמור ומעורר פחד. לפי זה היה לשבועות תוקף הלכתי מחייב²²³.

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא התייחס לדברי האבני נזר והאור שמח וטען כי "בענין ג' השבועות... יש לנו הלכה פסוקה של גאוני הדור הקודם. אין כיום גדולי תורה שישתנו לבעל האבני נזר והאור שמח שכתבו פסקם בספר, ולפי דבריהם אין ענין זה [השבועות] שייך בימינו"²²⁴.

זו היתה גם מסקנתו של הציץ אליעזר שכתב בהסתמך על דברי האבני נזר: "לפי"ז יוצא, דמאז שניתן לנו רשות כזאת פגו תוקפם של שלשת השבועות ואזהרותיהם, בהיות וכבר אז היתה פקודה לעליה והתנחלות"²²⁵.

2. התנגדות הערבים

היו שטענו שמכיוון שהערבים תושבי הארץ ועמי ערב השכנים התנגדו להחלטת האומות המאוחדות ופתחו במלחמה נגדנו, החלטה זו אינה תקפה ואיסור השבועות קיים²²⁶.

בעל ארץ חמדה הסביר שהתנגדותם לא נחשבת:

שהרי אדוני הארץ נחשבים אלה שקנוה בקנין של כיבוש מלחמה, ואלה היו האנגלים שכבשו את הארץ והמשיכו למשול בה על ידי יפוי כוח של העמים האחרים, שלהם מסרה את זכות קניינה ובשמם קיבלה את המנדט בשעתו. אם כן החלטת האומות הללו אשר להם היתה הארץ היא בעלת תוקף, ועמי ערב אין להם שום זכות על הארץ. וכן גרי הארץ אין להם זכות זו, כי קניין

223. בספר ויואל משה (מאמר שלש השבועות, סימן 19) טען שגם בהסכמת האומות יש איסור לעלות. הרב כשר דחה את דבריו, ראה התקופה הגדולה, עמ' קעו.

224. מורשה ט (תשל"ה), עמ' 18.

225. שר"ת, כרך ה"י, במלואים עמ' רנט-רט.

226. אליאב שוחטמן, ויעמידה ליעקב לחק, תשנ"ה, עמ' 49, מוכיח שלמעשה גם העולם הערבי הכיר בזכותו של עם ישראל לשוב לארצו. האמיר פייסל, נציג דרישות הערבים, חתם על הסכם ברוח זו עם חיים וייצמן, עיין שם.

כיבוש מלחמה עושה את הכובש לאדון הארץ. ומה שהתנגדו אומות אלה באר"ם להקמת המדינה בטלה דעתם על פי התקנון של האר"ם²²⁷.

כך הסביר גם הר"א הרצוג:

הערבים היושבים בארץ ישראל, כבר אבדו את שלטונם בארץ, ובמלחמת העולם הראשונה נכבשה הארץ לא מידם, שלא היתה להם זכות מלכות עליה אלא מטורקיה, ואין לנו עסק עמהם, ומלחמה כנגדם ברשות המעצמות הגדולות והקטנות גם יחד, איננה בשום אופן בכלל מרד²²⁸.

הוכחה לנאמר לעיל מצאנו בספר נחמיה. נחמיה קיבל רשות מארתחשסתא מלך פרס לבנות את ירושלים וחומתה (פרק ב). העמים שהיו אז בארץ (העמונים, השומרונים והערבים) התנגדו והפריעו לבניין חומת ירושלים (פרק ג), ואף קשרו קשר "לְבֹא לְהַלְחִים בְּירוּשָׁלַם" (ד, ג-ג). ועולי הגולה הוצרכו להעמיד "מִשְׁמֵר עֲלֵיהֶם יוֹמָם וְלַיְלָה מִפְּגִיעֵהֶם", והבונים מחציתם החזיקו ברמחים בקשתות ובמגינים, ומחציתם בונים. למרות ההפרעות והקשיים, נבנתה החומה והיהודים התיישבו בירושלים. למדנו מכאן שהתנגדותם של העמים תושבי הארץ אינה משנה כלל, והקובע הוא מי שכבש את הארץ ומשל בה, באותם הימים היה זה מלך פרס²²⁹.

3. האם יכולות אומות העולם לחזור בהן מהחלטתן?

הגר"ש ישראלי הסביר מדוע אין אומות העולם יכולות לחזור בהן מהחלטתן:

אומות העולם החליטו בדין על הקמת המדינה על ידי ישראל, כשעם ישראל מחזיק במקום זה יש בזה משום קנין בהסכמת וברצון הבעלים על הארץ, ממילא המדינה היא חוקית מהשקפת התורה. ומעכשיו אפילו אילו היו האומות חוזרות בהן שוב לא היה להן כוח לעשות זאת, כי כבר זכינו במקום, ושמירה על זכויותינו שוב אין זו עלייה בחומה, שאין כאן אלא שמירה על הזכות שבידינו. וכן כתב האבני נזר (תנד, נד), שאין איסור זה של השבועה

227. ספר א, שער א, פרק ו, סעיף ג, עמ' לה.

228. תחוקה לישראל על פי ההלכה, ירושלים תשמ"ט, ח"א עמ' 127.

229. לשמחתי כוונתי לדברי הרב מ"ל זק"ש, (מילי דמרדכי על הרמב"ם, ירושלים תשנ"ד, הלכות שבת פ"ו ה"א, עמ' מז) שכתב: "מלחמת השחרור... לא היתה מרידה, שהרי היתה בהסכמת האומות. ואף על פי שהערבים לא הסכימו, אין לשים לב עליהם, שהרי גם בזמן בית שני לא הסכימו וגם אז לא שמו לב עליהם". ראה עוד: הנ"ל, אגרות מרדכי, ירושלים תשנ"ד, סימן טז "ישוב ארץ ישראל", עמ' תמה. אמנם היה מקום לחלק ולומר שבתקופה ההיא המדינות היו בבעלות המלוכה, והאר"ם אינו הבעלים. אך מכל מקום נראה שכאשר כבשה אנגליה את ארץ ישראל מידי התורכים בשנת תרע"ז (1917), היתה ארץ ישראל ברשותה ובעלותה. רק בשנת תרפ"א (1921) כפה עליה חבר הלאומים שתקבל מנדט על הארץ, ועדיין התייחסו האנגלים לעצמם כשליטי הארץ.

כולל אלא את העלייה לארץ שלא ברצון הבעלים, אבל אלה שכבר נמצאים בארץ יש להם זכות הגנה על עצמם ועל ישיבתם כאן כי זו לאו עלייה בחומה היא. ואם כן את המדינה שוב אין בכוחם לבטל, וממילא גם, העולה לכאן בהתאם לחוקי המדינה, אינו עולה בחומה²³⁰.

בתחומין הוסיף:

פשוט הדבר, משניתנה הרשות מטעם השולט במקום, ונוצל הדבר בפועל עם הכרזת המדינה, שוב אין בכוח מי מהאומות, ואפילו כולן יחד, לחזור בהן ולבטל החלטתן. כדרך שלאחר חלות קנין בין מוכר לקונה ובין נותן למקבל, אין ביד המוכר והנותן לחזור בהם, כך בנידון דידן.

...הכרזה זו [של האומות המאוחדות] אישרה את זכות עם ישראל על כל חלקי הארץ, ועלית יהודים לארץ מיד אחר הכרזה זו היתה בגדר קנין חזקה של כל מה שכלול היה אז במיצרי ארץ ישראל, כלשון ההלכה: 'מכר לו עשר שדות בעשר מדינות - כיון שהחזיק באחת מהן, קנה כולן' (בבא קמא יב, א). ואין בכוח מי מהאומות, ואף כולן יחד לחזור בהם. ואשר על כן, קריעת עבר הירדן מעל חלקי ארץ ישראל בשעתה על ידי ממשלת המנדט נעשתה שלא כדין. ודבר שאין צריך לומר, שהחלטת החלוקה הנוספת של עבר הירדן המערבי, שלפיה באה ההבחנה בין מה שבתוך ה'קו הירוק' לבין מה שמעבר לו, נעשה בגזל ממש, וחמסנותא דמלכא אין לה תוקף דין²³¹.

דבריו אלה מכוונים כנגד דברי הגר"ע יוסף, הסובר שאיסור השבועות קיים גם כיום ואין למרוד באומות העולם²³². לדעתו "גם לרמב"ן אין שום מצווה בזמנינו לצאת למלחמה ולהיכנס בסכנת נפשות כדי להגן על החזקת השטחים הכבושים על ידינו בניגוד לדעת אומות העולם". והוסיף שם כי "מסתימת הש"ס נראה שהשבועה שלא ידחקו את הקץ ושלא למרוד באומות העולם היא לעולם עד ביאת המשיח".

בדבריו של הגר"ע יוסף ישנה הבחנה בין המקומות שנכבשו על ידי ישראל במלחמת העצמאות עד מלחמת ששת הימים ("הקו הירוק"), שעליהם הסכימו האומות ואין בהם כל איסור, לבין המקומות שנכבשו לאחר מלחמת ששת הימים ("השטחים הכבושים"), שלגביהם ישנה התנגדות מצד האומות לשלטון ישראלי, ובהם קיים איסור מרידה באומות.

230. ארץ חמדה, שם, עמ' לו.

231. י (תשמ"ט), מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פיקוח נפש, עמ' 51-53.

232. תחומין שם, סעיף ז, עמ' 44-45.

הגר"ש ישראל²³³ טען, שאם לדעת הגר"ע יוסף הקריטריון הוא התנגדות אומות העולם, הרי גם חלקי ירושלים - ירושלים שבין החומות כולל הכותל המערבי, וכן מה שקרוי ירושלים המזרחית - גם הם בכלל התנגדות זו, ועלינו לסגת מהם. ולא זו בלבד אלא גם ירושלים ה"חדשה" (המערבית), שהוכרזה כבירת ישראל, היא בניגוד לדעתם, ולדעת ארצות הברית ירושלים היא עיר בינלאומית (ומסיבה זו שגרירותה בתל אביב)!

מכל מקום שיטתו העקרונית של הגר"ע יוסף היא שהשבועות נוהגות בימינו.

כנגד דבריו טוען הגר"ש ישראלי שבהצהרת בלפור ובוועידת סאן-רמו הוכרה זכותו של עם ישראל על כל מרחבי ארץ ישראל, וחלוקת הארץ אחר כך היא חזרה מצד אומות העולם, וכאמור לעיל, לחזרתם אין תוקף²³⁴.

ניתן להוסיף שכיבוש יהודה ושומרון במלחמת ששת הימים בוודאי אינו עבירה על השבועות, שכן הוא נעשה אך ורק מתוך התגוננות במלחמה שנכפתה עלינו - מלחמת עזרת ישראל מיד צר. מכאן ואילך, ההחזקה בשטחים שנכבשו היא לאחר מעשה ואין בה איסור (עיין לקמן סעיף 5 בשם הסטייפלר והגר"א הנקין). ועוד, על פי האמור לעיל (סימן ד סעיף 3), מבואר בדברי האחרונים שבארץ לא קיים האיסור למרוד באומות, שכן סילוק הגויים מארץ ישראל אינו מרד אלא השבת גזילה.

4. המחתרות והמעפילים

על פי הנאמר לעיל, מוסבר עניין ה"מחטרות" (האצ"ל והלח"י, ובתקופה מסוימת גם ההגנה) שנלחמו בתקופת המנדט נגד השלטון הבריטי בארץ ישראל. כאמור, במלחמתם כנגד האנגלים לא עברו על איסור השבועות, כי השבועות לא יועדו ליושבי ארץ ישראל. אדרבה, במלחמתם נגדם קיימו מצווה. כשאנו מתקוממים נגד גויים שהשתלטו על ארץ ישראל ומציקים לנו אין זו "מרידה באומות", כי אין אנו מורדים אלא מתגוננים נגד הרוצים להוציא מאתנו מה ששייך לנו.

גם ה"מעפילים" היהודים, שעלו לארץ ישראל ממחנות ההשמדה באניות רעועות ובדרכים לא חוקיות בניגוד למדיניות ה"ספר הלבן" של הבריטים, לא עברו על השבועה "שלא יעלו בחומה". שהרי בהצהרת סאן-רמו "סר פחד השבועות" (כדברי ה"אור שמח"), ומכיוון שבטלו השבועות אין איסור לעלות. (הסבר זה הוא נימוק נוסף מדוע המחטרות לא עברו איסור במלחמתם כנגד הבריטים).

233. תחומין שם, סעיף ד, 1, עמ' 52.

234. אליאב שוחטמן ביאר עניין זה בהרחבה, ויעמידה ליעקב לחק, עמ' 47-50.

הגרצ"ה קוק הוסיף²³⁵ שהמחתרות לא עברו על השבועה ("שלא ימרדו באומות") בגלל שהאנגלים היו שליטים זמניים ומעלו בתפקידם, ואלו דבריו:

כאשר הוכרחנו לסלק את שלטון האנגלים מכאן, לא היה זה מרידה בהם, כי הם לא היו שולטים חוקיים בארצנו אלא מנדטוריים זמניים כדי להכין את שלטון עם ישראל בארצנו, כפי החלטת חבר הלאומים כדבר ה' בתנ"ך. וכאשר מעלו בשליחותם זאת הגיע זמנם להסתלק מכאן.

עוד יש לומר, כי המעפילים שנותרו ממחנות ההשמדה לאחר מלחמת העולם השנייה, היו במצב של סכנת נפשות, ולכן היה מותר להם לעלות אפילו כנגד רצונם של הבריטים.

אמנם האדמו"ר מסאטמר²³⁶ רצה לומר על פי הבנתו במהר"ל (נצח ישראל פרק כד) שאסור לעבור על השבועות בכל מצב, אפילו במצב של סכנת נפשות, כי דין השבועות יהרג ואל יעבור. אבל כבר דחו את דבריו גדולי האחרונים מכל וכל, וכתבו שאין זו כוונת המהר"ל, ולהלכה אין בשבועות דין של יהרג ואל יעבור.

235. לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, ח"ב, עמ' קטו. בספרו להלכות צבור (סימן עג עמ' עד) הוסיף: "[וכ]אשר מעל ובגד בשעתו בתפקיד שליחותו ההיסטורית... [ו]התגלגל להיות מיצר לישראל, לפיכך התמוטט והסתלק בסידור ההנהגה האלוקית של קורא הדורות, מכל עמדותיו שנראו כמבוצרות ברחבי ארצה ואפריקה".

הסבר זה הביא גם הגר"א הרצוג, תחוקה לישראל, ח"א עמ' 127. אלא שהוא לא התייחס למחתרות כי אם לשאלה האם בהקמת מדינה יהודית קודם ביאת המשיח אין איסור של מרידה באומות. להלן דבריו: כיוון שאומות העולם נתנו לנו רשות להקים מדינה יהודית, אין כאן לא מרד ולא עלייה בחומה, מפני "שממשלת המנדט (אנגליה) כבשה את הארץ לא בשביל עצמה אלא בשבילנו, ולא רכשה לה זכות מלכות סובריניטי בעל"ז (sovereignty), והיא נכנסה רק בתוקף השליחות שקיבלה מחבר העמים. ועכשיו שנוסד האיחוד של האומות, וגם היא בתוכן, הרי חזרה הסמכות של חבר העמים לאיחוד של העמים, ואם בריטניה בוגדת בנו, לא על ידי כך זכתה במלכות על ארץ ישראל. ועוד, שהרי היא עצמה לא הצהירה שאוסרת עלינו מלחמה, אלא הכריזה על עצמה שהיא נטראלית, ואף על פי שידענו מה היא עושה אחרי גבנו, וצביעותה גלויה לנו, הרי אנו עסוקים בחקירה זו רק מהצד החוקי הבינלאומי, ואין לנו עסק בשקריות וצביעותה".

236. ויואל משה, מאמר שלש השבועות, סימן כ, עה-עט. ראוי לציין שישנם הבדלים משמעותיים בין המהדורות השונות. במהדורה הראשונה, תש"ך, עמ' נג-נד ובמהדורה השנייה עם הוספות, תל אביב (ללא ציון שנה), סעיף כ עמ' לח הלשון היא: "כתב המהר"ל מפראג... מה שאמרו שהשביען בדורו של שמד וז"ל: שר"ל אף אם יהיו רוצים להמית אותם בעינים קשים לא יהיו יוצאים ולא יהיו משנים בזה, וכן פי' כל שבועה ושבועה משבועות הללו, ויש להבין זה". במהדורה חמישית אלול תשל"ח, סעיף כ עמ' לח, ובמהדורה השישית ירושלים תשמ"ג, סעיף כ עמ' לח, הלשון היא: "וכן הפי' אצל כל אחד ואחד משבועות הללו, ויש להבין זה". כנראה שסיבת השינוי היא דברי הרב מ"מ כשר, התקופה הגדולה עמ' רעג, שטען כנגדו שהוסיף מדעתו חמש מילים והכניסן לדברי המהר"ל. במהר"ל עצמו לא מפורש שמדבר על השבועות. מסיבה זו במהדורות החמישית והשישית שינו את הנוסח, ועדיין אין זה הנוסח הכתוב במהר"ל. המהר"ל כתב: "וכן הפירוש אצל כל אחד ואחד והם הוסיפו: 'משבועות הללו'. במהדורות שנדפסו אחר כך, יש שהגירסה כמו בנוסח הראשון ויש שהגירסה כמו הנוסח המתוקן (הערת הרב אברהם וייס).

ראה דיון בדברי המהר"ל והאדמו"ר מסאטמר בהרחבה, בספר התקופה הגדולה²³⁷, בספר תולדות זאב²³⁸, בספר ישועת משה²³⁹ ובקונטרס הלכה ברורה²⁴⁰. בגלל אריכות הדברים ולתועלת הקיצור לא הבאתי את דבריהם, אך ברצוני להעיר שעצם העובדה שהיואל משה מחדש ופוסק הלכה של יהרג ואל יעבור, לא על פי ראשונים ופוסקים, אלא על יסוד דברי המהר"ל שהסביר ופירש מדרש, הוא דבר תמוה ביותר!

5. הקמת מדינת ישראל

בט"ז כסלו שנת תש"ח קיבלו האומות המאוחדות (האו"ם) החלטה ברוב קולות שזכותו של עם ישראל להקים מדינה בארץ ישראל. בה' באייר תש"ח הוקמה המדינה.

בספר ויואל משה טען²⁴¹ שגם לאחר הקמת המדינה נוהגות השבועות "שלא יעלו בחומה" "ושלא ימרדו באומות העולם". לדעתו, השבועה "שלא יעלו בחומה" כוונתה לעלייה מרובה אפילו ברשות האומות, והשבועה "שלא ימרדו באומות" כוונתה לכל מרידה בין בארץ בין בחוץ לארץ. לפיכך הוא שלל את הקמת המדינה מכל וכל. הוא אף הורה לחסידיו להימנע מלהיכנס לאזורים שנכבשו במלחמת ששת הימים כגון הכותל המערבי, כדי שלא לסייע לעבור על השבועה "שלא ימרדו באומות".

כאמור לעיל, יש לפקפק על דבריו ולומר שהשבועות אינן חלות על יושבי הארץ. אך מעבר לכך, היואל משה סובר שגם מה שהוסכם על ידי אומות העולם ממשיך להיות אסור מחמת השבועה "שלא יעלו בחומה". בדברי גדולי האחרונים מבואר אחרת. לעיל (סימן ד) הבאנו מגדולי האחרונים כמו המהרש"א, הגר"ח פלאגי ועוד, שכאשר יש רשות מהאומות מותר לעלות.

אם על הצהרת בלפור (שאושרה בוועידת סאן-רמו) אמר האור שמח "סר פחד השבועות", קל וחומר שבהחלטת ועידת האומות המאוחדות על הקמת מדינה עצמאית וריבונית שאינה תלויה בדעת אחרים, בוודאי בטלו השבועות.

על החלטת האומות המאוחדות כתב הגר"ש ישראלי:

יוצא שהקמת המדינה בימינו, שהיתה על פי הכרזת העמים על מתן רשות על זה, הוא השלב הזה שעליו נאמר 'עד שתחפץ' והוא שלב ראשון בדרך הגאולה,

237. הרב מ"מ כשר, שו"ת בפירוש המהר"ל, עמ' רעב-רפא.

238. הרב ש"פ פרנק, שם, סעיף כח, עמ' עט.

239. הרב משה אהרונוסון, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן כו, עמ' קלד-קלה.

240. הרב י"ד רומפלער, פ"א, עמ' ה-כח.

241. מאמר שלש השבועות, סימן כג, עמ' לט.

שעל ידי זה מתכוונן ציבור בעל כוח שלטון עצמאי בארץ ישראל שהוא הקדמה למלכות מלך המשיח וכפי שנתבאר לעיל. אך גם אם לא נקבל את כל זה ולא נראה זאת כשלב ראשון בתהליך הגאולה, למרות שהדברים לעניות דעתנו נראים נכוחים וברורים, על כל פנים יש לראות את הקמת המדינה כמפנה בקורות ימינו. כי תוכן השבועה 'שלא יעלו בחומה'... היתה תלויה עלינו ועומדת בכל אימתה, וגזרה עלינו, נוסף על עובדת היותנו בגלות, גם גזירת שעבוד מבלי יכולת להמיש צוארינו הימנו, וכן סגרה עלינו את מבוא הארץ... במנעולים אשר לא יפתחו. ועליית כולם יחד, שלא היתה מצויירת אלא 'ביד חזקה' היתה נמנעת מאתנו בתוקף השבועה והאזהרה שבה. והנה אימת שבועה זו וחריפותה... בטלו מעלינו, וניתנה הרשות לעלות לכל ישראל לארץ שלא על ידי 'יד חזקה', באופן שעיקר העונש שבדברי ה'תוכחה' שהוא 'זאתכם אזרה בגויים', עונש זה, שבצירוף לשבועה 'שלא יעלו בחומה'... פג תוקפו עם הקמת המדינה ברשיון העמים. מעתה בידינו לשוב לארץ ולכונן בה מדינה כרצוננו, להקים בה צבא שישמור עלינו מאויב ומשחית ולא יתן את דם ישראל ניגר ללא יד נוקמת. דבר גדול זה בא לנו בהקמת המדינה, ניצלנו על כל פנים מאימת השבועה ומאירתה, והרי ענין זה חשוב הוא לאין ערוך מצד עצמו. אפילו אם לא נראה זאת כשלב לגאולה השלימה בדין הוא שנעריכו כראוי, כגילוי חסד אלוקי שרק דורנו זכה לו²⁴².

קדם לו הרצ"ה קוק שטען (באייר תש"ח) שמאחר שבטלו השבועות (כבר בהצהרת בלפור) ישנה מצוה לעלות ולהתיישב בארץ ישראל כמבואר ברמב"ן (השמטות לספר המצות מ"ע ד) "שנצטינו לרשת את הארץ". והוסיף: "ולא אנחנו דוחקים אלא בעל הבית אדון העולם הוא הדוחק את כל העולם ואומותיו, והמזרז שלא להיות עצלים"²⁴³.

בדבריו מצאנו מונח חדש - "הקץ הדוחק בנו" במשמעות הפוכה, לא כאיסור - "שלא ידחקו את הקץ" (השבועה הרביעית, ראה חלק א סעיף 1), אלא כחיוב - הקב"ה דוחק בישראל לעשות מעשים, לעלות ולהתיישב בארץ ולבנות מדינה ריבונית. ביטוי כזה מצאנו גם בדברי האדמו"ר ר' יעקב פרידמן מהוסיאטין²⁴⁴ - "אין אנו דוחקים את הקץ, אבל הקץ דוחק אותנו".

242. ארץ חמדה, ספר א, שער א, פרק ו, סעיף ג, עמ' לה.

243. לנתיבות ישראל, "למצות הארץ", ח"א עמ' 119.

244. אהלי יעקב, ירושלים תשד"מ, ח"א, פרשת אמור תש"ח, עמ' רעד.

הבחנה נוספת מוזכרת בדברי האחרונים - בין לכתחילה לדיעבד. אף שלכתחילה אסור לעלות בחומה ולמרוד באומות, מכל מקום לאחר שישראל עברו בפועל על השבועות - עלו בחומה, מרדו באומות והקימו שלטון יהודי בארץ ישראל²⁴⁵ - לא ברור שהאיסור ממשיך להתקיים. להלן דבריהם:

הגר"י קנייבסקי (הסטייפלער)²⁴⁶ נשאל האם יש בהשתתפות בבחירות המתקיימות בארץ ישראל איסור מצד שלוש השבועות. תשובתו:

עיקר טענת הרב הקדוש מסאטמר שליט"א מחמת שלוש השבועות אינו מובן לענ"ד. בדאי בתחילה היה שלא כדין, אבל עכשיו שאין שלטון אחר לכאורה ליכא איסור מצד הג' שבועות.

מבואר בדבריו שכשקמה מדינת ישראל והשלטון בה הוא יהודי, אין איסור מצד שלוש השבועות²⁴⁷.

זו היתה גם דעתו של הגר"א הענקין, מגדולי הפוסקים בארה"ב וראש "עזרת תורה" שם. הוא סבר שלאחר הקמת המדינה בטלו השבועות. להלן ציטוטים נבחרים מדבריו:

חז"ל הזהירו שלא למרוד באומה שכבר כבושים תחת ידיהם משום סכנה. אבל לאחר שפרקו עול המלוכה, אף שעברו על האזהרה, צריך לעזרם במסירות נפש. וכן היה קודם חורבן בית שני, שחכמי ישראל הזהירו שלא לפרוק עול רומי... ובכל זאת כשפרץ המרד... עזרו חכמי ישראל למורדים. וכל הרבנים שהיו נגד הציונות ויסוד המלוכה, היה זה קודם הקמתה. אבל אחר שכבר קמה ונהיתה, המשתדל לספות ביד אומות העולם... הריהו מוסר ורודף כלל ישראל.

245. אפשר לחקור באופן למדני - האם מאחר שעברו על השבועה נגמר האיסור או שעוברים על השבועה בכל רגע והרי זה בבחינת איסור מתמשך.

246. קריינא דאגרתא, בני ברק תשמ"ו, סימן רה עמ' רכג.

247. זו היתה גם דעתו של הגר"ר גרוזובסקי, חתנו של הגר"ר ברוך דוב ליבוביץ, שהיה ראש מועצת גדולי התורה בארה"ב לפני הגאון רבי אהרון קוטלר. הוא כתב ביחס לאותה שאלה, בספר בעיות הזמן, בני ברק תשל"ח, סח, ב: "בהסברת ההתנגדות לציונות היה נימוק שבזה היו מסייעים לעבור על השבועה שלא יעלו ישראל בחומה... והנה לא אדבר אם היתה בכאן העברה על השבועה, לפי המצב המציאותי שהיה, אבל ודאי הוא שהשתתפות בבחירות וגם השתתפות בממשלה אין בהם משום העברה על השבועה". שם (מח, ב) גם כתב: "המדינה היא מציאות, וישוּב יהודים שם היא מציאות, ואין מטרטנו עכשיו להתווכח אם לומר הלל או סליחות, אם זה שייך להתחלת ניצוצי הגאולה או רק חבלי משיח וגלות חדשה... כי אין זה נפקא מינא... למעשה".

...המאמרים שכתבתי קודם הקמת המדינה וגם אח"כ, יעידו שאיני מחסידי הממשלה ושהתנגדתי בכל עוז להקמת המדינה, אבל עתה חובה על כולנו לעזור את המדינה כנגד רודפיה מבחוץ, ולהדריכה בדרך התורה.

והוסיף:

למרוד במדינה שהוכרה בכל עמי תבל [חוץ מהערבים]... גם אם תחת ממשלה של חופשים - מרד הוא, ורק בדברים שגוזרים נגד הדת אין לשמוע להם... וכל החרדים [חוץ מבעלי 'חומותינו'] הולכים בדרך זה.

אף שרבים מכובשי הארץ עברו על השבועה שלא ימרדו... בכל זאת אחרי שנוסדה הממשלה ומליוני יהודים נתיישבו שם עלינו לעזרם בכל - בממון ובהשתדלות היותר הגונה. עלינו להכנס בממשלה ישראלית ולהשפיע עליה.

עד כאן דבריו²⁴⁸.

זו גם דעת האדמו"ר ר' מנחם מנדל שניאורסון מליובוביץ²⁴⁹, שלאחר שקיבוץ יהודים כבר גר בארץ הקדש, אין בכך איסור של שלוש השבועות. הוא הוסיף וחידש, כי גם הכיבוש במלחמת ששת הימים אינו עבירה על השבועות, כיון שלא נעשה מתוך כוונה של מרידה באומות או דחיקת הקץ, אלא רק למטרת בטחון והגנה על תושבי הארץ.

אפשר לדמות זאת למי שקנה בארץ ישראל שדה מנוכרי בשבת, וכתב וחתם על השטר בשבת. למרות שבזמן שקנה עבר על איסור חילול שבת, מכל מקום פשוט הדבר שאין כאן איסור שנמשך אחר הקניין. כיוון שאם יחזיר היהודי את השדה לנוכרי, לא זו בלבד שלא יתקן בכך את איסור חילול השבת שעבר מקודם, אלא יעבור על איסור נוסף - איסור "לא תחנם". כך גם בנידון דיחן, אם אדם יצא לחוץ לארץ בגלל שעבר על השבועה ועלה לארץ ישראל, הוא עובר איסור²⁵⁰.

248. תשובות איברא, ניו-יורק תשמ"ט, ח"ב, פרק ט, מדינת ישראל, עמ' ריא-רכו.

249. דעת תורה בענייני המצב בארץ הקדש, הרב שלום דב וולפא, קרית גת תשמ"ב, פרק יג הערה 2 עמ' 144.

250. הערת הרב אברהם וייס, דברים בעל פה.

6. סימנים שתקופתנו היא תקופת הפקידה

היו שהביאו ראיות ממאורעות זמננו שהזמן הוא זמן פקידה והגיעה העת שעליה אמר שלמה המלך "עד שתחפץ", וממילא אין איסור השבועות נוהג עוד. ואף שקשה לדון בדבריהם בגדרים הלכתיים, מכל מקום לא נימנע מלהביא את דבריהם. ריכז את דבריהם והביא לכך מקורות רבים, הרב שלמה אבינר²⁵¹.

1. הצרות והגזירות שבגלות הן פקידה - בעל אם הבנים שמחה²⁵² הסביר, שהשבועות נהגו בעבר כשעם ישראל חי בשלום ובמנוחה בגולה. אבל בזמננו, כשישנן גזירות ושמדות, ונתקיימו בנו דברי הנביא "וְהָיָה שְׁאֵרִית יַעֲקֹב בְּגוֹיִם... קְאָרְיָה בְּבִהְמוֹת יַעַר, כְּכַפִּיר בְּעֵדְרֵי צֹאן, אֲשֶׁר אִם עֶבֶר וְרַמֶּס וְטָרֶף וְאִין מְצִיל" (מיכה ה, ז), המאורעות הם "אצבע אלוקים" ה"מורה לנו לעלות מן הגולה לירושת אבותינו", ולדעת הכל בטלו השבועות.

כסיוע לדבריו הביא את גדולי ישראל שכתבו²⁵³ שמטרת ייסורי הגלות היא לעורר אותנו לעלות לארץ ישראל. והיו שהוסיפו²⁵⁴ שאם עם ישראל לא יעלה לארץ ישראל, יסבול ייסורים קשים של גירושים ושמדות בארצות גלותם, ייסורים שיכריחו אותם לעלות לארץ ישראל.

2. התעוררות האומה לשוב לארץ ישראל היא פקידה שמבטלת את החומה - בעל אם הבנים שמחה טען²⁵⁵ שכאשר ישנה התעוררות כללית בישראל לשוב לארץ ישראל, סימן הוא שהקב"ה חפץ שיחזרו, ואין כאן שבועה. שהרי השבועה היא "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה (לעלות לארץ ישראל) עד שתחפץ", כלומר עד שיעלה רצון מהקב"ה. וכשיש התעוררות כללית לעלות, אות היא כי הגיעה השעה הרצויה מהקב"ה, "ואם כן אין ספק שרק הקב"ה... הכניס החשק הזה בלבבות אחינו בני ישראל... שיחשקו ויכספו דוקא לארץ אבותינו".

251. נדפס בתוך נועם, כרך כ ירושלים תשל"ח, "בירורים בעניין שלא יעלו כחומה", עמ' רח-רלא. בכלל, כל עניין השבועות נידון שם בהרחבה בתוספות מקורות רבים.

252. פרק שלישי פתיחה סעיף ו, עמ' קמז-קמט. השמטה לפרק שלישי עמ' רצט.

253. ראה: אם הבנים שמחה, עמ' צה, קמד, ריא, רכב, רכט, רלג.

254. סדור בית יעקב בהקדמה עמ' יג; סדר הדורות בשם הסמ"ע, ח"א, אלף השישי, ערך ה"א שנת ש"פ, עמ' 251; אם הבנים שמחה, עמ' עט; הגר"א, קול התור, פרק ד סעיף ג, סוף פרק ה.

255. פרק שני סעיף כא, עמ' קלז-קלח.

כך הסביר גם הנצי"ב, וזה לשונו:

כי אחרי שנתעורר הרעיון החזרה לארץ ישראל בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אנו מפוזרים, וקול המון כקול שדי... על כן עלינו להמשך אחרי כל דבריו זה ולבטוח בו יתברך שיגמור אחרינו.²⁵⁶

כך הסביר גם ישועות מלכו:

ואין ספק שהוא מצווה גדולה כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה... ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה הן באנשים פחותי ערך הן בבינונים הן בישרים בליבותם, קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הקודש.²⁵⁷

עיקרון דומה שלפיו כשמתגלה תקיפות ואומץ בעם ישראל סימן הוא כי בטלה השבועה, הובא גם על ידי האדמו"ר מאיזביצ'א בספר מי השילוח. הוא פירש את הפסוק **וַיִּסְעוּ מֵהַר-שֵׁפָר וַיַּחֲנוּ בְּחַרְדָּה** (במדבר לג, כד) -

היינו, בכל דבר שאדם יהיה היאך רצון ה' נוטה, אז העצה היעוצה שיגדיר [שימנע] את עצמו מהמעשה וזה 'ויחנו בחרדה', כי על ידי החרדה שיהיה לאדם טוב לו לחנות ולהיות בשב ואל תעשה, כמו עתה שנשבעו 'שלא ידחקו את הקץ'. 'ויסעו מחרדה ויחנו במקלות' (שם, כה) היינו בעת שהשם יתברך יחפץ לקבץ אותנו, אז יתן תקיפות בליבם שלא יחרדו, הלואי שיהיה בקרוב בימינו.²⁵⁸

מבואר שכשעם ישראל אינו מפחד, ויש בליבו די תקיפות לעלות לארץ ישראל בטל האיסור.

7. סיכום: מדוע אין השבועות נוהגות כיום

א) השבועות דברי אגדה - יש בהן מסר רעיוני ולא הלכתי, לכן אין ללמוד מהן איסור.

דעת הרמב"ם - השבועות "משל", אזהרה או עצה טובה, ולכן אין בהן איסור.

הסבר זה אינו מספיק, שכן מקצת מן הראשונים ואחרונים רבים התייחסו לשבועות כהלכה.

256. שיבת ציון, ח"ב, עמ' 7.

257. שו"ת, יו"ד סימן סו.

258. פרשת מסעי דף קח ד"ה ויסעו. הובא בספר התקופה הגדולה, עמ' קא.

(ב) השבועות הן הלכה אבל חלותן למעשה תלויה - בתנאים, במעשה, במקום ובזמן.

1) תלות בתנאים:

השבועות תלויות זו בזו - אם אומות העולם אינן מקיימות את שבועתן מתבטלות ממילא השבועות שהושבעו בהן ישראל, בדומה לדין בשר"ע - "שנים שנשבעו זה לזה לעשות דבר אחד ועבר אחד על השבועה השני פטור".

הקושי בהסבר זה: אומות העולם וישראל לא נשבעו "זה לזה", אלא הקב"ה השביע כל אחד בפני עצמו.

כשיש רשות מותר לעלות - רש"י פירש את השבועה "שלא יעלו בחומה: יחד, ביד חזקה". מדבריו למדו הפוסקים שברשות - מותר. כלומר, אם יש רשות מאומות העולם לעלות לארץ ישראל, אין איסור "שלא יעלו בחומה". בהחלטת חבר הלאומים בסאן-רמו בשנת תרפ"א, אושרה הצהרת בלפור שתוכנה היה הקמת בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל. על החלטה זו כתב האור שמח "סר פחד השבועות", כלומר, בטלו השבועות. בשנת תש"ח החליטו האומות המאוחדות ברוב קולות על זכותו של עם ישראל להקים מדינה עצמאית בארץ ישראל. בהחלטה זו, לדעת רובם המוחלט של הפוסקים בטלו השבועות.

2) תלות במעשה ובמקום - דעת המהרש"א שהשבועות מתייחסות רק לבניין חומות ירושלים. דעת הגר"א שהשבועות מתייחסות רק להקמת בית המקדש. לפיכך, אין איסור הן על יחיד והן על הציבור לעלות לארץ ישראל.

3) תלות בזמן - דעת המקובלים היא שהשבועות היו מוגבלות לפרק זמן של אלף שנה או עד תחילת האלף השישי. לאחר זמן זה בטלו השבועות. לפיכך אין השבועות נוהגות בימינו.

ו. "שלא ירחקו את הקץ" או "שלא ידחקו את הקץ"?

כפי שראינו כבר (לעיל סימן א סעיף ו), בשבועה החמישית ישנן שתי גירסאות - "שלא ירחקו את הקץ" (ברי"ש) או "שלא ידחקו את הקץ" (בדל"ת). בבבלי כתובות (קיא, א) הגירסה היא "שלא ירחקו את הקץ" ובמדרשים הגירסה - "שלא ידחקו"²⁵⁹,

259. "שלא ידחקו" - שיר השירים רבה (ב, ז); מדרש תנחומא (דברים ד); מדרש הגדול (ויקרא בהר כה, לח); בהגדות חז"ל כת"י פאריס 307; הגדות התלמוד דפוס קושטא רע"א, כת"י פארמא 3010, ובכת"י בספריה הבריטית 406. "שלא ירחקו" - בכת"י רומי 112 על מסכת כתובות. ראה עוד: דקדוקי סופרים השלם על מסכת כתובות, לעיל הערה 1.

הגירסה ברשב"ש²⁶⁰ היא: "שלא ימהרו את הקץ".

ההבדל בין הגירסאות הוא שלגירסה "שלא ידחקו את הקץ" אסור לעלות לארץ ישראל, ואילו לגירסה "שלא ירחקו את הקץ" אין אסור לעלות לארץ ישראל מחמת שבועה זו.

השבועה "שלא ידחקו את הקץ" היתה מוקד לדיונים ולוויכוחים בדורות האחרונים וכדלהלן.

(א) טענת הרפורמים

ראשוני הרפורמים פרסמו ספרים בשם נגה צדק ואור נגה, שבאמצעותם רצו לשכנע את עמך בית ישראל שהרפורמה היא על פי מקורות התלמוד. הם הוציאו מסידור התפילה את כל התפילות המדברות על הגאולה ושיבת ציון, שהרי "ברלין זאת ירושלים" ואנחנו "גרמנים בני דת משה". הם טענו שכך פירש רש"י את השבועה "שלא ידחקו את הקץ - שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי". ומסקנתם: "מבואר שלפי דעת רש"י אסור בגלות להתפלל ולהתחנן על הגאולה וחזרה לארץ ישראל".

הרפורמים טענו טיעונים נוספים כנגד חובבי ציון שדיברו על לאומיות ישראל. הם השתמשו בשבועות כהסבר מדוע אסור לעשות פעולה כלשהי כדי להחיש ולזרז את הגאולה או להקים ממלכה ושלטון יהודי, מפני שאסור למרוד באומות ולדחוק את הקץ²⁶¹.

בספר צרור החיים מאמר קץ הימין²⁶² דחה את דבריהם, וביאר שאין סתירה בין התפילות על הגאולה לבין השבועה "שלא ידחקו את הקץ".

260. ש"ת, סימנים ב-ג.

261. משה מנדלסון, ספר ירושלים, רמת גן (ללא תאריך), עמ' 174, השתמש בהסברים הנ"ל כשפנה אליו בשנת תק"ל (1770) איש "רם מעמד" לא יהודי, והציע בפניו בכתב תכנית להקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. מנדלסון דחה את ההצעה. באיגרת תשובתו הוא מונה שורה של גורמים שיכשילו תוכנית זו. אחת הסיבות שהזכיר היו השבועות: "חכמינו שנגנו לנו לעתים קרובות את האיסור לדחוק את הקץ, ולא עוד שאסרו לעשות מעשה כל שהוא המכוון לשיבת האומה ותקומתה בחזק יד, בלי הניסים והנפלאות הגדולים והאותות והמופתים המובטחים בכתבי הקודש. את האיסור הביעו... בפסוקים שבשיר השירים 'השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ'". ראה עוד: ש' וינגרטן, השבעתי אתכם, עמ' 21-22 שהביא מקורות נוספים מא"ה וייס במאמרו "הרעיון הלאומי בארץ ישראל", האסיף תרנ"ד, עמ' 95 ואילך, ואכמ"ל.

262. דבריו הובאו לעיל סימן א, בהסבר השבועה "שלא ידחקו את הקץ".

בנוסף כתב שם:

"הם עצמו את עיניהם מהגירסה המפורסמת והדחיקו עצמם במקום צר... גירסת כל הספרים 'שלא ירחקו את הקץ' וכן גירסת רש"י... ולא הביאו המפרשים ולא המהרש"א ולא שום מפרש גירסה אחרת, זולתי רש"י שכתב לישנא אחרינא 'שלא ידחקו את הקץ'. ומזה הלשון 'שלא ידחקו' רצה המחבר [נגה צדק] להעזר על דעתו!?"

מבואר בדבריו שהגירסה המדויקת שצריך להתחשב בה היא "שלא ירחקו את הקץ".

(ב) טענות המתנגדים לעלייה וליישוב הארץ

למרבה האירוניה, המתנגדים והשוללים את תנועת חיבת ציון ואת הציונות העלו טענות דומות לטענות הרפורמים. אחד הנימוקים המרכזיים של הרבנים שהתנגדו לכל פעולה מעשית של ישוב ארץ ישראל היתה השבועה "שלא ידחקו את הקץ".

האדמו"ר הרב שלום דובער שניאורסון (הרש"ב) מחב"ד, פירסם מכתב התנגדות חריף כנגד התנועה הציונית ונגד אגודת ישראל. במכתבו הוא כותב:

גם אם היו האנשים האלה [הציונים] שלמים עם ה' ותורתו, וגם היה מקום לחשוב כי ישיגו את מטרותם, אין לנו לשמוע לדבר הזה לעשות גאולתנו בכוח עצמנו, והלוא אין רשאים "לדחוק את הקץ" להרבות בתחנונים ע"ז [על זה] (רש"י כתובות קיא, א ד"ה שלא לדחוק את הקץ)... וכל שכן בכוחות ותחבולות גשמיים, דהיינו לצאת מהגלות בזרוע אין אנו רשאים... כל ציפיותינו ותקותנו שיביא הקב"ה לנו משיח צדקנו... ותהא גאולתנו ע"י הקב"ה בעצמו²⁶³.

האדמו"ר הרב חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, שהיה המוביל במאבק נגד הציונות ואגודת ישראל ביחד עם הרש"ב, כתב גם הוא דברים ברוח זו, אלא שהוא לא הזכיר את השבועה "שלא ידחקו את הקץ" כי אם את השבועות האחרות. דבריו התפרסמו בספר תיקון עולם²⁶⁴.

לאחר הקמת המדינה, ובמיוחד לאחר מלחמת ששת הימים, טען האדמו"ר מסאטמר, ממשיך דרכם של הרש"ב והאדמו"ר ממונקאטש, שגם אם אומות העולם יסכימו להקמת מדינה, וכוח השלטון יהיה מסור בידי היהדות שומרת התורה וממילא כל מוסדות המדינה יתנהלו לפי דיני התורה והמדינה תהיה מדינת הלכה -

263. אור לישרים, ורשה תר"ס, עמ' 57.

264. מונקאטש תרצ"ו, עמ' ג-ה, כח-קנג.

גם אז תהיה המדינה פסולה. זאת משום שכל שלטון יהודי לפני ביאת המשיח עובר על השבועה "שלא ידחקו את הקץ". לכן, לדעתו, כל הניסים במהלך הקמת המדינה וכינונה אינם ניסים אלא מעשה שטן.

להלן דבריו:

והנה מה שאמר ה'אבני נזר' על השבועה שלא יעלו בחומה... לא אמר זה אלא על השבועה שלא יעלו בחומה, אבל על השבועה השלישית שלא ידחקו את הקץ, אדרבא כתב רש"י דקאי על המרבה בתחנונים אף שאינו עושה שום פעולה, לא בדרך מלחמה ולא שום פעולה אחרת בעולם אלא מרבה בתחנונים בלבד. כי על עצם הענין של מהירות הגאולה חלה השבועה ואין נפקא מינה בזה כלל דעת האומות אם הוא ברשות אם לאו...

ובפרט השבועה השלישית של 'דחיקת הקץ' לא אמר אדם מעולם שהוא תלוי ברשות האומות. וכשיבוא משיח צדקנו לא ישאל את פי האומות... ליקח מעצמנו חרות וממשלה באיזה אופן שהוא, הוא איסור איום ונורא²⁶⁵.

יש לדון על דבריהם, שהרי גם לפי הגירסה "שלא ידחקו את הקץ", שפירש רש"י "שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי", האיסור הוא, כמו שנתבאר לעיל, להביא את המשיח באמצעות "שבועות והשבועות", או על ידי תפילת הציבור, או תפילת צדיקים כרבי חייא ובניו - אבל אין איסור לעשות פעולה מעשית לצורך יישוב ארץ ישראל.

אכן, האדמו"ר מסאטמר²⁶⁶ הסתמך על דברי הרמב"ם באיגרת תימן (הובאו לעיל בסימן ב בביאור דעת הרמב"ם), שמהם הוכיח שנאסרה כל פעולה לקירוב הגאולה. אך כבר הראינו לעיל שדברי הרמב"ם שם אינם להלכה. לפיכך, מותר לעלות ולהתיישב בארץ, וברשות האומות מותר להקים שלטון ומדינה, כמו שנתבאר לעיל בסימן ג.

הרב רפאל קצנלנבוגן הוכיח, כנגד הטענות הנזכרות לעיל, שלא כל שלטון יהודי בארץ ישראל נקרא "דחיקת הקץ"²⁶⁷.

במסכת סנהדרין (צז, ב) נאמר: "ולא כרבי עקיבא שהיה דורש 'עוד אַחַת מְעַט הִיא וְאֲנִי מְרַעֵשׂ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ' (חגי ב, ו), אלא מלכות ראשון שבעים שנה,

265. מאמר שלש השבועות, סימנים עה, פז. הציטוט מסימן פו עמ' קג-קד. הרב זבולון באריט (מתומכי מבשרי הציונות ברוסיה, היה רב בפיליפובה ובפלונגיאן), שדבריו הובאו בספר שיבת ציון (עורך "סלוצקי, ח"א עמ' 51), טען: איזו דחיקת קץ יש בעלייה לארץ ישראל? הלוא מאמינים אנו שאם ישראל יעשו רצונו של מקום ויחזרו בתשובה מיד נגאלין, האם נאמר שגם החוזר בתשובה ועושה רצונו של מקום נקרא חוטא לפי "שדוחק הוא את הקץ"?!
266. ויואל משה, מאמר שלש השבועות, סימן כד.
267. "שינוי במקומו עומד", המעיין (תשרי תשכ"ח), במאמר עמ' 52-53.

מלכות שניה חמישים ושתיים, ומלכות בר כוזיבא שתי שנים ומחצה". המהרש"א פירש:

שהיה רבי עקיבא דורש את כל הפרשה על הגאולה העתידה... ואמר שאינו כן, דהקרא לא מתפרש כך, אלא שהנביא עמד בגלות וחורבן בית ראשון ואמר עוד גדולה וכבוד יהיה לישראל, ומעט כבוד יהיה לנו, אלא מלכות ראשון שבעים שנה, ומלכות הורדוס נ"ב שנה, ומלכות בר כוזיבא רק ב' שנים ומחצה, ולא יהיה משיח.

כלומר, החכמים שחלקו על רבי עקיבא וסברו שבר כוכבא אינו משיח פירשו את נבואת חגי על מלכות בר כוכבא, רק מעט כבוד יהיה לנו ממנו, וממילא מובן שהוא אינו משיח.

אך אם בר כוכבא אינו משיח, יוצא שבכל המלחמות שנלחם ברומאים, הוא עבר על השבועות "שלא ידחקו את הקץ" ו"שלא ימרדו באומות". איך יכולים לקרוא למלוכה כזו "כבוד לישראל"? האם אפשר להתפאר על ממשלה ושלטון שהוקמו באמצעות העברה על השבועות שזה כבוד?²⁶⁸

אלא מוכרחים לומר, שדחיקת הקץ היא קירוב המשיח, כלומר קץ המשיח, ומכיוון שנתברר שבר כוכבא אינו משיח, אין זו "דחיקת הקץ" אלא סתם שלטון יהודי בארץ ישראל, ושלטון יהודי בארץ ישראל אין בו "דחיקת הקץ".

ומוסיף הרב קצנלנבוגן, שאולי זה מרומז בפירוש רש"י (כתובות קיא, א) שביאר ש"דחיקת הקץ" היא "שלא ירבו בתחנונים יותר מדאי". ומדוע לא פירש רש"י שמדובר בדחיקת קץ על ידי מלחמה? אלא שרש"י סובר שאי אפשר לקרב את ביאת מלך המשיח על ידי מלחמות שישראל תעשה, אפשר לקרבו רק בתפילה. לכן על כרחנו כוונת הגמרא היא לדחיקת הקץ על ידי תפילות ותחנונים רבים.

(ג) הגירסה "שלא ירחקו את הקץ" היא המדויקת יותר בגמרא

מעבר לכך, טענת המתנגדים לציונות אינה נכונה, משום שהם הסתמכו בעיקר על השבועה "שלא ידחקו את הקץ", בעוד שהגירסה "שלא ירחקו את הקץ" מדויקת יותר.

למעשה, כך היתה דעתו אפילו של האדמ"ר ממונקאטש, שכתב²⁶⁹:

הגירסה "שלא ידחק" ופירוש רש"י שם - הוא באמת לשון דוחק מאד... הלא עינינו רואות כי גם אחרי התפילות ג' פעמים בכל יום תיקנו אח"כ רבותינו סליחות ופיוטים המתחננים ומבקשים על הגאולה הקרובה וכן תיקון חצות!

מסקנתו: "העיקר כגירסת הש"ס דילן בלא שום נ"א [נוסחאות אחרות] כנ"ל, היינו שלא לרחק את הקץ, וז"פ [וזה פשוט]". במקום נוסף כתב²⁷⁰ שגירסה זו "אינו להלכה ואינו עיקר כלל".

בהגהות יעב"ץ (כתובות שם) הביא ראייה לגירסה "שלא ירחק": במסכת סנהדרין (צז, א) מסופר על רבי זירא, כשהיה מוצא חכמים שעוסקים בענין קץ המשיח אמר להם: "במטותא בעינא מנייכו לא תרחקוניה" (מבקש אני מכם אל תרחקוהו על ידי חישובי הקיצים), מפני שמשיח הוא אחד משלשה דברים הבאים בהיסח הדעת. מבואר שרבי זירא בעל ה"שבועות" סבר כגירסת "שלא ירחקו את הקץ"²⁷¹.

הרב יצחק ניסנבוים²⁷² הוסיף נימוק - יש לפנינו שתי נוסחאות, "שלא ירחק" ו"שלא ידחק", ואיננו יודעים מהו הנוסח האמיתי. כדי שנדע מה לעשות, עלינו לחקור איזה איסור חמור יותר. בהיסטוריה היו לנו אנשים ש"דחקו את הקץ" - כבני אפרים במצרים, ואנשים ש"רחקו את הקץ" - כמרגלים בשעתם. עונשם של בני אפרים היה שנהרגו בעצמם, אבל לא הביאו שום אסון על האחרים, ועליהם אמרו במדרש (שמות רבה פרשה כ סעיף יא): "טבל הקב"ה כביכול, את כליו בדמם של בני אפרים ואמר: נשבע אני שאיננו מתנחם עד שאנקום את נקמתם", והם היו אותם מתים שהחיה יחזקאל ועלו לארץ ישראל (סנהדרין צא, ב). לעומתם, המרגלים המיטו שואה על כלל ישראל לדורי דורות ואין להם חלק לעולם הבא. לפיכך, איסור "הרחקת" הקץ חמור מאיסור "דחיקת הקץ", ומוטב לנו להיות דוחקים מאשר להיות מרחיקים.

269. דברי תורה, ירושלים תשל"ד, ח"ו, סימן קי עמ' עג.

270. שער יששכר על המועדים, מונקאטש תרצ"ח, מאמרי חדשי תמוז-אב סימן לב, עמ' קכג, כתב: "ומ"ש ברש"י כתובות לחד גירסה 'שלא לדחוק את הקץ בתפילתו יותר מדאי' אינו להלכה ולא עיקר כלל, ורק העיקר... עפ"י גירסתינו שלא להרחיק את הקץ בעונ[ו]תינו".

271. וכן כתב הרב בנימין זאב וואלף, עיר בנימין, פרנקפורט, מסכת כתובות, סימן קלב, כג, ב.

272. עלי חלדי, ורשה תרפ"ט, עמ' 160.

(ד) שתי הגירסאות נכונות

הרב חרל"פ הסביר, ששתי הגירסאות נכונות, "ואלו ואלו דברי אלוקים חיים". אמנם אסור לדחוק את הקץ, אך:

אם רואים פקידה שמימית לא ירחקו את הקץ, כי עוז וכוח לנו להטות הכל לכפי מה שמאמינים ולכפי מה שמסתכלים על הדבר. ואם בעת שעוד היו עלינו השבועות שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו באומות, היתה יותר בדוקה הגירסה שלא ידחוק את הקץ, הנה בעת שהאומות מרשים לבוא, ואין עוד משום מרידה בהם בתור עמים... ודאי שמעתה הגירסה שלא ירחקו את הקץ - היא יותר בדוקה²⁷³.

מאוחר יותר, בתש"ח, אחרי שארגון האומות המאוחדות החליט על הקמת מדינת ישראל, אמר הרב חרל"פ: "הנה בעת שהאומות מרשים לבוא ואין עוד משום מרידה בהם... הלוא ודאי שמעתה הגירסה 'שלא ירחקו את הקץ' היא יותר בדוקה"²⁷⁴.

בספר אם הבנים שמחה הביא ראייה לכך מהפיוט לשחרית של יום א' דפסח (ד"ה אור ישע): "רחוק דחוק השבעתי אתכם"²⁷⁵. נראה שהפייטן נקט ששתי הגירסאות אמת: הגירסה "שלא ירחקו" - "רחוק", והגירסה "שלא ידחקו" - "דחוק".

ז. בירורים בדברי גדולי ישראל

המתנגדים ליישוב ארץ ישראל ולתנועת חיבת ציון הסתמכו על דיוקים בדברי גדולי ישראל. להלן נדון בדבריהם.

1. בירור דברי הרמב"ן

(א) ספר הגאולה

להלן דברי הרמב"ן בספר הגאולה:

ויתכן אצלי, כי רשיון כורש לא היה אלא למלכות יהודה שהם 'עם ירושלים', רק צוה עליהם, בכל מקום שהם ממלכותו, לשוב לארצם... ואם תאמר שהיה רשיונו על הכל כאשר אמר 'בכל מלכותו' (עזרא א, א), לא רצו שאר השבטים לעלות שלא אבו לדחוק את הקץ, שידוע היה אצלם כי פקידת שבעים שנה לבבל נאמרה ולא עליהם".

273. אמרות טהורות, ירושלים תשכ"ט, ח"ב, "לעת דודים", עמ' 57.

274. סיני כב (טבת-שבט תש"ח), עמ' קלד.

275. פרק שלישי סעיף יד, עמ' קסה.

כלומר, פקידה זו היא מה שניבאו הנביאים שתהיה לאחר שבעים שנה של גלות, ולמרות שכורש הרשה לגולי כל הארצות לעלות (לפי ה"ואם תאמר" ברמב"ן), לא רצו שאר השבטים לעלות כיוון שידעו שהפקידה היתה אך ורק לגולי בבל²⁷⁶.

בעל ויואל משה²⁷⁷ הביא את דברי הרמב"ן בספר הגאולה כהוכחה לשיטתו שיש איסור לעלות גם ברשות המלכות, וזה לשונו:

והרמב"ן במאמר הגאולה סוף שער ראשון כתב וזלה"ק: '...ואם תאמר שהיה רשיונו על הכל, כאשר אמר: [ויעבר קול] בכל מלכותו' (עזרא א, א) - לא רצו שאר השבטים לעלות, שלא אבו לדחוק את הקץ, שידוע היה אצלם כי פקידת שבעים שנה לבבל נאמר ולא עליהם' עד כאן לשונו. והרי לך מבואר להדיא שאף שהיה אז ברשות המלכות והיתה פקידה מן השמים לעלות לארץ ישראל... והיה אחר זמן הקץ המבואר בקרא 'שבעים שנה', וגם התנבאו הנביאים שהיא פקידה לעלות... אעפ"כ פחדו בכל המדינות לעלות מחשש דחיקת הקץ, יען שלא עליהם נאמרה הפקידה כי אם על בבל.

ומה שאמר [הרמב"ן] שלא אבו לדחוק את הקץ, אף שזו שבועה אחרת לבד השבועה של העליה לארץ ישראל בחומה [כלומר, והרי הרמב"ן, לפי הויואל משה, מדבר על השבועה "שלא יעלו בחומה"], מכל מקום כיוון שעל כל אלו השבועות הזהיר הכתוב בלשון אחד 'אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ', שפירשו חז"ל שזה קאי על עת הקץ. אלא שהוצרך על שלשה ענינים אלו שלש שבועות [שלא יעלו בחומה, שלא ימרדו באומות ושלא ידחקו את הקץ], שכל אחד מהם הוא ענין אחר שלא היינו למדין אחד מחברו. אבל אחר שגילה לנו הכתוב ג' השבועות על כל אלו הענינים, שוב ידעינן שהכל הוא מטעם אחד שלא לדחוק את הקץ, שכל אלו המקראות המה בלשון אחד²⁷⁸.

מסקנתו (שם, סוף סימן יג): "מבואר בדברי הרמב"ן שהשבועה [שלא יעלו בחומה] קיימת אב עולין בכנופיא אף ברשות". בסימן יז (בסופו) חלק על שיטת האבני נזר

276. כתבי הרמב"ן, ירושלים תשכ"ד, ח"א, ספר הגאולה בסוף השער הראשון, עמ' רעד. כעין זה מצאנו בספר אבן פינה (לרבי אליהו הרץ, פיעטרקוב תרס"ז, סימן כט עמ' ג) שכתב שעולי בבל לא עלו עם עזרא, כיוון שסברו שהפקידה צריכה להיות על ידי הקב"ה בעצמו - "עד יום פקדי אתם", ולא על ידי כורש מלך פרס. לדעתו, אכן הגולים שנשארו בבבל לא עברו על דברי תורה, ומכל מקום היתה עליהם הקפדה משום שבגללם לא חזרה השכינה לשרות בבית שני.

277. מאמר שלש השבועות, סימן יב.

278. ממחזור ב ואילך, הוסיף בסימן עט עמ' צה-צו: "הנה כבר הבאתי מה שכתב הרמב"ן... ונתקשתי למה אמר שלא אבו לדחוק את הקץ, הלוא זו שבועה אחרת מלבד השבועה שלא יעלו בחומה. ונדחקתי לתרץ בשביל שכל אלו השבועות הם מטעם אחד שלא לדחוק את הקץ. אבל עדין צ"ע דכיון דבגמרא חלקו בתרתי... שני שבועות... למה שינה הרמב"ן לשון הגמרא דקראו שבועה זו עליה בחומה ועל דחיקת הקץ יש שבועה אחרת?" ועיין שם מה שתירץ.

מכח דברי הרמב"ן: "וכבר העתקתי לעיל לשון הרמב"ן... שדעתו ברור כן שאסור אף ברשות, וכמו שכתב בה'אהבת יונתן'... ועוד כמה גדולים".

במאמר "ישוב ארץ ישראל" (סימן ב) הסביר, שדברי הרמב"ן בספר המצוות (השמטות מ"ע ד), שיש מצוות עשה בישיבת ארץ ישראל אף בזמן הגלות, כוונתם, על פי דבריו בספר הגאולה - "על יחידים ולא ח"ו בחומה".

ויואל משה הבין שכוונת הרמב"ן במילים "שלא אבו לדחוק את הקץ" היא לשבועה "שלא ידחקו את הקץ", לכן גם הקשה מדוע לא כתב הרמב"ן "שלא יעלו בחומה". אך אם אכן כדבריו היה הרמב"ן צריך לכתוב 'שלא אבו לעבור על השבועה שלא לדחוק את הקץ', אולם ברמב"ן לא נאמרה המילה שבועה כלל. לפיכך נראה שאין הרמב"ן מדבר כלל על השבועות, וכוונתו היא שמאחר שגולי שאר הארצות חשבו או הבינו שרצון ה' הוא שלא יעלו, אם היו עולים היה בכך משום דחיקת הקץ.

את דברי הרמב"ן "שידוע היה אצלם כי פקידת שבעים שנה לבבל נאמרה ולא עליהם" אפשר לפרש בכמה דרכים:

א. הנביאים הודיעו לגולים במפורש שהפקידה היא לעולי בבל ולא לגולי שאר הארצות.

ב. הנביאים הודיעו שהפקידה היא רק לעולי בבל, וגולי שאר הארצות הבינו מעצמם או פירשו את משמעות דברי הנביאים, שמכיוון שהנבואה נאמרה רק על גולי בבל ולא על גולי שאר הארצות, רצון הקב"ה הוא שלא יעלו.

ג. הם פירשו שנבואת ירמיהו (כט, י) "כִּי לִפִּי מְלֵאֵת לְבַבְךָ שְׁבָעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְכֶם" נאמרה על בבל בלבד ולא על שאר הארצות.

מכל מקום, הסיבה שלא עלו היא כיוון שחשבו (או שהבינו או שנאמר להם בנבואה) שבאותו זמן אין רצון ה' שיעלו, אבל לא היתה להם מניעה מצד השבועה שלא יעלו בחומה, שהרי קיבלו רשיון מכורש לעלות.

ממילא אין מכאן סתירה לדברי האבני נזר שטען שבימינו (כשאינו לנו נביאים ונבואה), ברשות האומות - מותר לנו לעלות, שהרי מה שנאמר בחז"ל ובראשונים הוא הקובע עבורנו.

עוד יש לומר, אף על פי שלא היתה פקידה לגולי שאר הארצות כמו שהיתה לגולי בבל, מכל מקום לא היה עליהם איסור מצד ההלכה לעלות, ולא עלו מפני שהבינו שאין ראוי להם לעלות. וזה על דרך מה שאמרו חז"ל (ברכות סד, א) "כל הדוחק את השעה, השעה דוחקתו", שאין בכך איסור ממש מצד ההלכה, אלא שאין ראוי לעשות

כן. לכך נוטה לשון הרמב"ן שכתב: "לא רצו שאר השבטים לעלות שלא אבו לדחוק את הקץ". מלשון זו ("רצר", "אבר") משמע שאין כאן איסור²⁷⁹.

בעל תולדות זאב²⁸⁰ דן בדברי הרמב"ן הללו, והקשה: הרמב"ן סותר את דבריו, שהרי בספר המצוות (שם) כתב שיש מצוות עשה לדורות "לרשת את הארץ ולשבת בה... [ו] היא מ"ע לדורות מתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות". אם כן מדוע לא עלו השבטים משאר הארצות, ומה בכך שפקידת שבעים שנה של בבל לא נאמרה עליהם, והלוא ודאי בזמן פקידה וברשות האומות חלה עליהם המצווה. ועוד, מדוע אמר ריש לקיש לרבה בר חנה (יומא ט, ב), אלוקים שונא אתכם שלא עליתם בימי עזרא - והרי חששו לשבועה "שלא לדחוק את הקץ"²⁸¹?

אלא "נראה פשוט דמה שרצה הרמב"ן במאמר הגאולה אינו אלא ללמד סנגוריא על גולי בבל שלא עלו, ולתת טעם כל שהוא על מהלך מחשבתם שלא במעל ובזדון עשו זאת [שלא עלו], ודימו שהצדק איתם", אבל לבני ארץ ישראל ולעזרא הסופר היו כל הטעמים הללו טעם לפגם וכעסו עליהם כי הם עכבו את הגאולה והשראת השכינה.

נראה לי להוסיף, ספר הגאולה נכתב כתוצאה מויכוחי דת בין כמרים נוצרים ותלמידיהם לבין רבנים יהודים. בוויכוחים אלה סילפו הנוצרים פסוקים, והעלילו והסיתו כנגד היהודים. הרב ח"ד שעוועל משער בהקדמתו לספר הגאולה שספר זה נכתב בערך בשנת ה"א כ"ג (1263 למניינם), כשהרמב"ן הכין את עצמו לויכוח פומבי עם המומר הנבל פאבלא כריסטיאני, מפני שעניינים רבים הנזכרים בספר זה נשנים בספר מלחמת חובה בוויכוח עם המומר הנזכר לעיל, ובמיוחד בענייני הקץ והגאולה. הרמב"ן שהכיר את נושאי הויכוחים וטענות הכמרים בסילוף המקראות לשיטתם, ביקש לברר את פירושי המקראות תחילה, ובירור זה הוא ספר הגאולה שלפנינו.

279. הרב אברהם וייס, המחנה החרדי, גליון 336 (ט"ו שבט תשמ"ח), עמ' 22. עוד תירץ, שהרמב"ן נקט את לשונו של רב אוניא במדרש שיר השירים רבה (פרשה ב סעיף יח) שדרש את הפסוקים באופן אחר מהגמרא בכתובות קיא, א, וזה לשונו: "רב אוניא אמר: ארבע שבועות השביעין כנגד ד' דורות שדחקו את הקץ ונכשלו, אלו הן: אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיני, ואחד בימי כוזיבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים". מדרש זה חולק על הגמרא, שהרי הוא מחלק את השבועות לארבע, ועוד נראה שהמדרש סובר שכל העניינים שיש בהם משום דחיקת הקץ נכללים בשבועה של דחיקת הקץ, שלא כגמרא. ייתכן מאוד שלפי רב אוניא היו עוברים באמת על השבועה שלא ידחקו את הקץ אילו היו עולים גולי שאר ארצות, אך לפי הגמרא לא היו עוברים. לענ"ד הקושי בהסבר זה הוא, שדרכו של הרמב"ן בספריו כשהוא מביא מדרש, ובמיוחד מדרש המפרש באופן שונה מהפירוש המקובל בחז"ל בבבלי, הוא כותב ומציין שדברים אלה הם מהמדרש.

280. קונטרס יישוב ארץ ישראל, סעיף כז, עמ' עה-עט.

281. את שאלתו זאת ניתן ליישב באופן אחר - הסנגוריה של הרמב"ן אינה לבני בבל אלא לשאר ארצות, שהרי להם היתה פקידה. לפיכך מובן מדוע הקפיד ריש לקיש על רבה בר חנה שהיה מבבל, כי הוא היה צריך לעלות לארץ ישראל (הרב יוסף יוסיפון).

לפיכך נראה שספר זה אינו שווה במעמדו לפירוש הרמב"ן לתורה שממנו לומדים הלכות, מפני שמטרתו היתה תשובות לצוררי עמנו, וחלק מהתשובות אינן אמיתיות, אלא באו רק לשכנע את המלך, שהיה הפוסק בוויכוח. לכן אין לדייק בו ממילה או ממשפט מסוים כדרך שאנו מדייקים ומדקדקים בדברי הרמב"ן בספריו האחרים.

זאת, במיוחד כאשר עניין השבועות לא נזכר כלל בספריו ההלכתיים, בפירושו וחידושו לש"ס, או בפירושו לתורה. מה עוד שהוא סותר הלכה במצוות עשה של ישיבת ארץ ישראל שחידש הרמב"ן בספר המצוות (השמטות מ"ע ד) ובפירושו לתורה (במדבר לג, גג). אם היה מקום לדיוק זה של ויואל משה, שברשות אסור לציבור לעלות, היה על הרמב"ן לכתוב זאת במפורש בספרים הנ"ל, ובמיוחד בספר המצוות שבו בירר באריכות גדולה הלכה זו, ולא להניח שידייקו זאת מדבריו בספר הגאולה, ספר שלומדי התורה ורוב הציבור אינם מכירים (ושנדפס פעם אחת בלבד בשנת תרס"ט). לפיכך אין לענ"ד מקום לדיוק זה ולהלכה שרצה היואל משה להעמיס בדברי הרמב"ן.

(ב) פירושו לשיר השירים

הרמב"ן כתב בפירושו לשיר השירים (ה, יג):

ואחר כן יבואו הנפוצות המפוזרים בין העמים ושמו להם ראש אחד והוא משיח בן דוד שהיה עמהם בגלות, וברשיון מלכי האומות ובעזרתם ילכו לא"י, כדכתיב: 'וְהִבִּיאוּ אֶת-בְּלִ-אֲחֵיכֶם [מִכָּל-הַגּוֹיִם] וְגו' (ישעיהו סו, כ), ויהי המלכות ההיא נמשך ואינו פוסק לעולם. וזהו 'נָאֵם אֶ-דָּנִי ה' מְקַבֵּץ נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל' (שם נו, ה) - אלו עשרת השבטים. עוד אקבץ על הנקבצים ההם קובץ אחד, הם נפוצות יהודה. וזהו, 'וְיָשֵׁב ה' אֶלְקֵינוּ אֶת-שְׁבוּתֵנוּ וְרַחֲמָנוּ וְשָׁב וְקִבְּצָנוּ מִכָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצַנָּה' (דברים ל, ג).

האחרונים הבינו, שהרמב"ן אשר חידש את מצוות ישיבת ארץ ישראל, אפילו הוא סובר שהשבועות נוהגות להלכה, ולכן רק בהסכמת האומות מותר לעלות. כך כתב הגר"ע יוסף: "הרי שגם הרמב"ן מסכים, שאפילו משיח בן דוד בתחילת התגלותו יבוא אך ורק ברשיון האומות, בלי לעלות בחומה, ובלי להתגרות באומות"²⁸².

יש לפקפק על דיוקו בדעת הרמב"ן. הרב ח"ד שעוועל הוכיח במבוא לפירוש שיר השירים²⁸³ מראשונים (בני דורו של הרמב"ן ואילך) ומגדולי האחרונים (הרד"ל) שמחבר הפירוש אינו הרמב"ן אלא ר' עזריאל (או ר' עזרא) תלמיד רבי יצחק בן הראב"ד.

282. "מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פקוח נפש", תחומין י (תשמ"ט), עמ' 44.

283. כתבי הרמב"ן, ח"ב, עמ' תעג-תעה.

ואם כן אין מכאן כל ראיה מהי דעת הרמב"ן בנושא, שהרי דעתו של ר' עזרא בעניין ארץ ישראל שונה לגמרי מדעת הרמב"ן, שכך מצינו בכתביו: "...בזמן הזה כבר נפטרו ישראל מחיוב ארץ ישראל..."²⁸⁴.

לפי זה, הרמב"ן לא התייחס כלל לשלש השבועות בספריו להלכה ולא בפירושו או כתביו.

היואל משה כתב: "והנה המהרסים לקחו גאולה מעצמם ע"י השתדלות מגונה אצל האומות... [ו]תולין עצמם באילן גדול הרמב"ן בשיר השירים, שברשיון אומות העולם ובעזרתם ילכו לארץ ישראל"²⁸⁵. הוא טען שאין ראיה מדברי הרמב"ן, משום שהפסוקים בישיעיהו מדברים על מלך המשיח ולא על ימינו. כפי שהבאנו בהרחבה בסימן ג, רוב גדולי ישראל חולקים על דבריו וסוברים שברשות האומות מותר לעלות.

2. בירור דברי הגר"י אייבשיץ

דברי רבי יונתן אייבשיץ בספרו "אהבת יונתן" (בהפטרות ואתחנן) הינם אחת הטענות המרכזיות שעליה הסתמכו המתנגדים ליישוב ארץ ישראל בזמננו. זה לשונו:

ויובן גם מאי דכתיב 'השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ' (שיר השירים ב, ז), ו'תחפץ' הוא כינוי לנקיבה בת"ו המשמשת כנודע. וזהו פירושו: דכנסת ישראל [שהיא לשון נקיבה] צווחה באלה ובשבועה - 'אם תעירו ואם תעוררו את האהבה' - נגד קיבוץ ישראלי, באם שהכל נועדו יחדיו לילך לירושלים, וכל האומות מסכימים, אפילו הכי צווחה שחלילה שתלך שמה, כי הקץ סתום, ואולי אין עתה הזמן האמיתי, והיום או מחר יחטאו ומוכרחים לגלות פעם שנית ח"ו, ואחרון קשה מן הראשון, ולכן ביקשה כנסת ישראל - 'עד שתחפץ', רצונו לומר: עד שיגיע הזמן וימלא כל הארץ דעה²⁸⁶.

מבואר לכאורה בדבריו שגם אם האומות מסכימים שישראל יעלו לארץ ישראל אסור לעלות, אלא רק כשיגיע זמן הגאולה השלימה.

בתרס"ד נתפרסם ב"הפלס" מאמר נגד הציונות. הכותב מביא את דברי הגר"י אייבשיץ וטוען: "על פי כללי ההוראה שבידינו, שבמקום שלא ראה האחרון את דברי

284. ג' שלום, "תעודה חדשה לתולדות ראשית הקבלה", ספר ביאליק, תל אביב תרצ"ד, עמ' 161-162.

285. מאמר שלש השבועות, סימן סח, עמ' פד.

286. אהבת יונתן על הפטרות השנה, ורשה תרל"ב, פרשת ואתחנן ד"ה על הר גבוה עלי לך, דף ע, ב.

הראשון אז הלכה כדברי הראשון, ממילא בטלה דעת הרב צבי הירש קאלישער נגד דעת הגאון רבי יהונתן מפראג²⁸⁷.

גם בעל שו"ת שאול אשאל²⁸⁸ יצא בחריפות נגד העולים לארץ ישראל, שהיו פורקי עול תורה ומצוות, ושחשבו שהם אלה שיצילו את עם ישראל מעול הגלות. לביטוס דבריו הביא את דברי הגר"י אייבשיץ, ומסיים שדבריו הם "כדמות נבואה למי שרואה את המעמד היום".

האדמו"ר ממונקאטש, ר' חיים אלעזר שפירא, יצא בחריפות כנגד כל פעולה מעשית של יישוב ארץ ישראל, וכתב: "להזהיר מיישוב א"י הגשמי והרוחני... ושגם אם כל האומות יסכימו ליישבה אין לשמוע להם עד ביאת הגואל". הוא מביא את דברי הגר"י אייבשיץ שהובאו לעיל, ומכנהו "גדול האחרונים": "רוח הקודש הופיע בבית מדרשו בזה... ואין לנו להשען על משענת קנה רצוץ של האומות, גם אם יסכימו עתה בתחבולותם"²⁸⁹.

ממשיך דרכו ושיטתו לאחר השואה היה האדמו"ר ר' יואל טייטלבוים מסאטמר. גם הוא מביא את דברי הגר"י אייבשיץ להוכחת שיטתו²⁹⁰.

וכך ניסח זאת בעל אם הבנים שמחה²⁹¹: "על דברי 'אהבת יונתן'... בנו וסמכו כל המתנגדים את דברי התנגדותם לרעיון... של בנין הארץ".

האם זו היתה אכן דעתו של הגר"י אייבשיץ, שספריו ודרשותיו ספוגים ברעיונות אהבת ציון ושיבת בנים לגבולם? ועוד, האם דבריו בפרשת ואתחנן יש להם תוקף לזמננו?!

להלן ההסברים:

א) האבני נזר כתב שדברי הגר"י אייבשיץ "דברי דרשה הם"²⁹² ואין ללמוד מהם הלכה.

287. ירחון תורני שהיה מראשוני הלוחמים בציונות, עמ' 204, במאמר "משפט נבחרה", חתום "הישראלי". הכותב הוא כנראה העורך עצמו.

288. הגר"ש בראך, אב"ד בקראלי שבהונגריה, בהקדמתו לשו"ת.

289. שו"ת מנחת אלעזר ח"ה סימן יב; תיקון עולם עמ' ד, קלו.

290. שלש השבועות, סימן טז עמ' לה; יישוב ארץ ישראל, סימן קט עמ' שיד. דברים דומים כתב גם הרב מרדכי וינקלר, שו"ת לבושי מרדכי, מהדורא תליתאי, יו"ד סימן מט, עיין שם.

291. פרק שלישי סעיף ו, עמ' קמז.

292. שו"ת יו"ד, סימן תנד סעיף נו, סימן תנו סעיפים א-ב. יש להעיר שברור שהאבני נזר והרב השואל לא ראו את דברי אהבת יונתן בהפסרת שופטים (שיובאו להלן), שמהם יוצא שברשות מותר לעלות.

(ב) הגר"ש ישראלי התייחס לדרשה זו של ה"אהבת יונתן" כשיטה הלכתית. אך הוא הסביר ש"דבריו הם בשיטת רב יהודה, ולדעתו בכלל השבועה גם עליה ברשיון", ושיטת רב יהודה אינה להלכה²⁹³.

(ג) בספר גאולת ישראל²⁹⁴ הביא מהחיד"א בספר שם הגדולים שכתב²⁹⁵ שאת ספר אהבת יונתן "לא כתבו הר"י אייבשיץ בעצמו רק תלמיד ששמע מפיו. ואמר לי גדול אחד דהרב רבי יונתן הכריז שלא יסמכו על מה שתלמידיו כתבו בשמו שלפעמים טועים בדבריו".

יתירה מזו, אין זה ברור שמשמעות דבריו בהפטרות ואתחנן היא שיש איסור לעלות לארץ אפילו ברשות האומות. בדבריו בפרשת עקב נראה שאין בכך איסור. אלו דבריו:

או יאמר, דלעתיד כשיגיע עת דודים, יגזור מלכות גזירות על ישראל, ויתנדבו לבם לילך ולדור בארץ ישראל, ובעת ההיא נהיתה עת צרה ליעקב, וישמע ה' את צעקתם וירחם עליהם וישלח להם משיחו הולך תמים וישיב את שבות ציון כבתחילה²⁹⁶.

מהי אם כן דעתו של הגר"י אייבשיץ בעניין השבועות?

(א) האחרונים הסבירו²⁹⁷ שבדבריו בפרשת עקב חזר בו הגר"י אייבשיץ מדבריו בפרשת ואתחנן.

(ב) בספר אם הבנים שמחה חילק בין זמנים שעם ישראל חי בשלום ובשלוה בגולה, לבין זמננו כשצרות גזירות ושמדות מוטלות על ישראל. אלו דבריו²⁹⁸:

דברי האהבת יונתן צדקו כשאין אות משמים שרצונו יתברך הוא שנעזוב את ארצות הגלות, והיינו כששלוה ומנוחה שוררת בעולם הישראלי והבטחת הגלות... עודנה מתקיימת אצלם, ויכלו לשבת פה במנוחה ובפרנסה כמו שהיה בימיו בשנות הקדם. אז באמת צדקו דבריו שלא לשוב, אפילו אם האומות יתנו לנו רשות, מטעם שכתב שם.

293. ארץ חמדה, שער א סימן ו סעיף ב, עמ' לה.

294. אברהם יעלין, ארץ ישראל תשכ"ט, בהקדמה סעיף ג, עמ' 12.

295. מערכת הספרים, אות א סעיף לב.

296. ורשה תרל"ה, ד"ה כי חורבותיך ושוממתיך, עמ' 144. ואמנם במקור זה מוזכר המשיח, ובביאת המשיח בוודאי לכולי עלמא יש לעלות לארץ, אך בדברי הגר"י אייבשיץ כאן משמע שקודם יעלו לארץ, ורק אחר כך "ירחם עליהם וישלח להם משיחו".

297. ספר גאולת ישראל שם. הרב ישראל שציפאנסקי, "גאולת מצרים, גאולת בבל והגאולה העתידה", אור המזרח כב חוברות עט-פ (תשל"ג), עמ' 218.

298. בסוף ההקדמה לפרק שלישי, עמ' קמז-קמט, רחץ-רצט.

אבל לא כן בזמנינו שנתקיימו בנו דברי הנביא 'וְהָיָה שְׂאֵרֵי יַעֲקֹב בְּגוֹיִם...
 כְּאֲרִיָּה בְּבִהְמוֹת יַעַר, כְּכַפִּיר בְּעֵדְרֵי-צֹאן, אֲשֶׁר אִם-עֶבֶר וְרָמַס וְטָרַף וְאִין מִצִּיל'
 (מיכה ה, ז), ולעומת זה המלכויות נתנו לנו רשות לשוב לארצנו הקדושה, הכי
 יש עוד ספק שזה רצון ה' יתברך שנשוב לארץ ישראל. ובטוח אני שאלמלי
 רבנו בעל 'אהבת יונתן' היה חי עמנו בגלות, וראה מעמדנו היום בגלות המר
 שעבר עלינו, שגם הוא בעצמו היה אומר לנו: אחינו בני ישראל הגיע השעה
 שנעלה לציון לארץ אבותינו שזה רצון ה', שלא במקרה נעשה לנו מה שנעשה
 פה בגלות, אלא אצבע אלוקים היא המורה לנו לעלות מן הגולה לירושת
 אבותינו...

כה אמרתי וחלקתי מעצמי בין הזמנים של רבינו בעל אהבת יונתן... שהיתה
 אז מנוחה לישראל בגולה, ובין זמנינו שתכפו עלינו הצרות והגזירות. ועתה
 נתעוררתי לראות כי כן כתב רבינו 'אהבת יונתן' בעצמו בהפטרות עקב (ד"ה
 כי חרבותיך), וזה לשונו: 'או יאמר דלעתיד כשיגיע עת דודים יגזור מלכות
 גזירות על ישראל ויתנדבו ליבם לילך לדור בארץ ישראל, ובעת ההיא נהייתה
 עת צרה ליעקב וישמע ה' את צעקתם וירחם עליהם, וישלח לפניו משיחו
 הולך תמים, וישוב את שבות ציון כבתחילה' עד כאן דבריו.

ולכאורה הוא סתירה גלויה למה שכתב בהפטרות ואתחנן, דאפילו אם יתנו
 האומות רשות לילך לא"י - לא ילכו, וכאן כתב דמחמת גזירות יתנדבו לילך
 ולדור? ועל כרחך - דעתות גזירות שאני.

ג) היה אפשר לומר, שהגר"י אייבשיץ דיבר רק על עלייה ברשות לירושלים שהיא
 האסורה - "באם שהכל נועדו לילך לירושלים וכל האומות מסכימים... חלילה שתלך
 שמה". רצונו לומר, גם אם אומות העולם מסכימים שישראל יעלו לירושלים
 ולהתיישב בה, אסור לעלות מפני שבניין ירושלים אינו ביד האומות, אבל על עלייה
 לארץ ישראל ברשות כלל לא דיבר ומודה שמותר לעלות.

דעה כזו הובאה לעיל (סימן ד"ו) מדברי תלמיד הרשב"א²⁹⁹ והמהרש"א, אלא שלדעת
 המהרש"א כשיש רשות מותר לבנות את חומות ירושלים. ולעומתו, הגר"י אייבשיץ
 סובר, לפי הסבר זה, שאפילו ברשות אסור לעלות ולבנות את ירושלים כיוון שבנין
 ירושלים הוא רק בזמן שמלאה הארץ דעת את ה'.

אך דעתי אינה נוחה מתירוץ זה, מפני שבמקומות אחרים בספר אהבת יונתן
 משמע שכוונתו על עלייה לארץ ישראל ולא רק לירושלים. כדוגמא, בפרשת שופטים
 (ד"ה כי מי נח זאת לי), הלשון - "יאמרו ישראל איך נשוב אל ארצנו"?

299. בשיטה מקובצת כתובות קי, ב.

ד) בספר עורי צפון³⁰⁰ הסביר שר"י אייבשיץ התכוון למצב שבו אומות העולם מסכימות לעליית ישראל, אבל הגויים היושבים ושולטים בארץ מתנגדים לעליית ישראל, כפי שאכן קרה: אומות העולם נתנו רשות אבל יושבי הארץ הערבים, ובתקופות מסוימות שליטי הארץ הבריטים, התנגדו לעליית ישראל. במצב כזה למרות רשות האומות, העלייה היא ביד חזקה, ואת זה אסר הר"י אייבשיץ.

ה) הרב אברהם וייס³⁰¹ הביא את דברי האהבת יונתן בפירושו להפטרות שופטים, שם הוא מזכיר פעמיים את האיסור שלא יעלו כחומה, ומדבריו מבואר שברשות האומות מותר לעלות. להלן דבריו בהפטרות שופטים:

על פי מה דאיתא במדרש: 'השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ' - השביע הקב"ה לכנסת ישראל שלא יעלו כחומה. פירוש, שלא יתאספו ישראל להלחם בחזקה...³⁰².

וכן כתב (שם) בד"ה ואין מנהל לה:

פירוש, מפרש השני דברים אשר השביע הקב"ה לכנסת ישראל שתשמור עצמה. ומבאר, 'אין-מנהל לה מכל-בנים וְלָדָה' - הכוונה בנים אשר ילדה, לא עלו כחומה להלחם נגד אויב...³⁰³.

מבואר לפנינו שהאהבת יונתן פירש שהשבועה שלא יעלו כחומה פירושה על ידי מלחמה ("להלחם בחזקה"), כשיטת ה"אבני נזר" (לעיל סימן ג), לפיכך ברשות האומות מותר.

הרב אברהם וייס טוען שיש לשים לב לשינוי בלשונו בשני המקומות. בהפטרות שופטים הזכיר בפירוש את השבועה שלא יעלו כחומה: "השביע הקב"ה לכנסת ישראל שלא יעלו כחומה וכו'", ואילו בהפטרות ואתחנן כתב: "דכנסת ישראל צוחה באלה ובשבועה וכו'", "ולכן ביקשה כנסת ישראל - עד שתחפץ". מלשון זו משמע

300. הרב משה שמעון הופמן, בודפסט ת"ש, עמ' יט.

301. שיטת האהבת יונתן בהשבועה שלא יעלו כחומה, המחנה החרדי, גליון 345 (א' אלול תשמ"ז), עמ' 11.

302. ד"ה התעוררי התעוררי קומי ירושלים אשר שתית מיד ה' וכו', עמ' עה. להלן המשך דבריו: "וגם שלא ירבו בתפילה יותר מדאי כדאיתא בגמרא דבבא מציעא (פה, ב) שאליהו הנביא ז"ל אמר: אילו אוקימנהו לאבות בהדי הדדי הוי מיייתי למשיח בלא זמניה. והטעם הוא דהשביע הקב"ה, מפני שגאולה שלישית תהיה שלימה ולא יוסיפו עוד בני עולה לענותו וכל זמן שיש שורש פורה ראש ולענה אין ישראל נגאלין עד שיתלבנו כל הכתמים וישראל בגולה צריכין לתקן חטא חוה... וזה שאמר הנביא 'התעוררי התעוררי' שתי פעמים, על שהשביעם בשני דברים הנזכרים לעיל, שלא יעלו כחומה ולא ירבו בתפילה".

303. "ואין מחזיק בידה מכל בנים גדלה" - הכוונה הבנים אשר הם גדולים, לא הרבו בתפילה ולא החזיקו בכח עד שאמר להם הקב"ה צאו, וק"ל [וקל להבין].

שאינן כאן איסור אלא בקשה, ומעולם לא היתה כוונת הגר"י אייבשיץ לומר, אפילו בדברי דרוש, שעלייה בחומה ברשות אסורה.

העניין מתבאר יותר מדברי הגר"י אייבשיץ במקומות אחרים. בספרו יערות דבש כתב:

אבל ידוע מ"ש במדרש הנעלם 'אם תעוררו את האהבה עד שתחפץ', 'עד שיחפץ' לא כתיב אלא 'עד שתחפץ', והיינו כי הקב"ה ביקש לרחם על בניו, אבל כנסת ישראל אינה רוצה עד שיהיה כ"כ מובטח שלא יהיו חוזרים ונגלים, כי אם יהיו חוזרים להגלות א"כ יהיה קשה מקודם, לכן כתיב 'עד שתחפץ'...³⁰⁴.

כשאנו משווים את דבריו בהפטרות ואתחנן בשלימותם לדבריו ביערות דבש רואים אנו שעניינם אחד, והם אינם מדברים כלל על האיסור (השבועה) שהטיל הקב"ה עלינו, אלא על החשש של כנסת ישראל. ולכן אין ללמוד מדבריו בפרשת ואתחנן שגם ברשות אסור לעלות וכדלעיל³⁰⁵.

ה. נספחים

1. האם עבר בר כוכבא על השבועות?

בפרק זה הובאו חידושים בעניין שלש השבועות, המסתמכים על בר כוכבא ועל ההנחה שחכמי דורו לא התנגדו לו בגלל השבועות. היו שלמדו מכך שהשבועות אינן חלות על יושבי הארץ (סימן ד סעיף 3), והיו שלמדו שהקמת שלטון בארץ ישראל אינה בהכרח דחיקת הקץ (סימן ו).

דבריהם מבוססים על הירושלמי תענית (פ"ד ה"ח) ומדרש איכה רבה (פרשה ב, ז), שבהם מסופר שחכמים באו בטענות לבר כוכבא על מבחני הקבלה לצבאו, "שעושה את ישראל בעלי מומין", ולא באו בטענה נגד מלחמתו ברומאים מחמת השבועות (עיין לעיל).

304. ח"א, דרשה שדרש בק"ק מיין, ב' באב שנת תקה"ל, דרוש י' בסופה, עמ' עד. וכן כתב באהבת יונתן הפטרת עקב, ד"ה מיהרו בניך, מהרסיך ומחריביך ממך יצאו, עמ' 144.

305. כעין זה כתב בהרחבה הרב שמואל וינגרטן בקונטרס השבעתי אתכם, ירושלים תשל"ו, עמ' 12-11. ועיין עוד גם במאמרו "רבי יונתן אייבשיץ - בשורתו הלאומית", סיני כ, תקמט-תקנ (תשמ"ב), עמ' קפח-קצב, שהביא מקורות נוספים שמהם עולה שהגר"י אייבשיץ התיר לעלות לארץ ישראל וראה בכך חשיבות גדולה, ואכמ"ל.

אכן היואל משה³⁰⁶ הביא את דברי מדרש שיר השירים רבה (פרשה ב, ז):

"רב אוניא אמר: ארבע שבועות השביען כנגד ד' דורות שדחקו את הקץ ונכשלו, אלו הן: אחד בימי עמרם,³⁰⁷ ואחד בימי דיני,³⁰⁸ ואחד בימי כוזיבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים... ויש אומרים אחד בימי עמרם, ואחד בדורו של שמד, ואחד בימי כוזיבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים".

מבואר שבארץ ישראל בימי מרד בר-כוכבא ובימי דיני שהיו נגד הרומאים, עברו על השבועה "שלא ידחקו את הקץ"!

להלן התירוצים:

(א) בספר יוסף חן³⁰⁹ תירץ, שמחבר מדרש רבה היה רבה בר נחמני, כמו שכתוב בסדר עולם בשם קבלת הראב"ד. רבה בר נחמני היה תלמידו של רב יהודה, והוא החזיק בדעת רבו שאסור אפילו ליחיד לעלות לארץ ישראל, כמו שמבואר במסכת כתובות (קיא, א) ששלח לו אחיו שיעלה מבבל לארץ ישראל ולא עלה. לכן הביא במדרש שיר השירים רבה מעשים ודברים המחזקים את דברי רבו רב יהודה.

(ב) יש לומר, "אגדות חלוקות הן".

להלכה הכריע הרמב"ם כמדרשים האחרים ולא כמדרש רבה, שהרי הרמב"ם בהלכות מלכים (פ"א ה"ג) פסק:

רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה והוא נושא כליו של בר כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג נודע להם שאינו, ולא שאלו חכמים ממנו אות או מופת³¹⁰.

מבואר בדבריו שסובר שהמלוכה שהקים בר כוכבא היתה כדיון, וכשמת הוברר שאינו משיח, ובוודאי שלא עבר על השבועה ש"לא ידחקו את הקץ".

306. סימן כד וסימן לב.

307. ראה בפירוש מהר"ו שם.

308. בערך השלם, עוד בן דינאי, עמ' קיג, פירש שבן דינאי היה מן הקנאים בבית שני שנלחם נגד הרומאים כדי לשחור את ארץ ישראל מידם. הוא נטה מדרך הישר ונעשה ראש הרוצחים (הסיקרין), ולכדו אפרכוס רומי פליקס, ששלחו בנחושתיים לרומא. יש להעיר, שהסדר במדרש תמוה. פתח בעמרם מיוצאי מצרים, עבר לתקופת בית שני, וסיים בבני אפרים מיוצאי מצרים, וצ"ע. ראה עוד עליו: ב"צ לוריא, רומי בירושלים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 148-158. ראה עוד בנספח 3.

309. כתבי הרב נתן פרידלאנד, ח"ב עמ' 136.

310. וכן כתב בהלכות תעניות (פ"ה ה"ג) "חמישה דברים אירעו בו (בתשעה באב)... נלכדה עיר גדולה וביתר שמה, והיו בה אלפים ורבבות מישראל, והיה להם מלך גדול, ודימו כל ישראל שהוא המלך המשיח, ונפל ביד הגויים ונהרגו כולם, והיתה צרה גדולה כמו חורבן בית המקדש".

גם הראב"ד (שם) שחלק על הרמב"ם, נחלק עליו רק בפרט מסוים. הרמב"ם סובר שמלך המשיח אינו צריך לעשות מופתים ולדעת הראב"ד צריך מלך המשיח לעשות מופת - "מורח ודאין" (שופט על פי חוש הריח) - כדי שיוכח שהוא משיח³¹¹. אבל על עצם המרידה של בר כוכבא ברומאים לא חלק כלל. אדרבה, מדברי הראב"ד שחכמים הרגו את בר כוכבא משום שלא היה מורח ודאין מוכח שלא סברו שהמרידה ברומאים היתה איסור, וכן סובר הראב"ד.

2. הפירוש להושענות בסידור "בית יעקב" - האם הוא מהיעב"ץ?

היו שהביאו ראיה מהפירוש להושענות בסידור "בית יעקב", שלדעת הגר"י עמדין שלש השבועות הן הלכה³¹². וכך פירש שם³¹³ את התפילה "הושע נא א-ל למושעות, הושע נא בארבע שבועות": "ריבוננו של עולם, היה אתה לנו למושעות מהגלות, כי בארבע שבועות השבעתנו שלא נעשה בעצמנו דבר לדחוק הקץ רק לצפות לישועה". אך מתברר שדברים אלה אינם דברי הגר"י עמדין.

סידור "בית יעקב" שבידינו אינו הסידור המקורי שכתב הגר"י עמדין, ויש בו תוספות רבות שאינם ממנו. מכיוון שגלגולו של הסידור "בית יעקב" אינו מפורסם, נברר כאן את העניין:

בשנת תשכ"ו הוציא הרב משה ביק מהדורת צילום של סידור היעב"ץ המקורי בשני כרכים. כך א' נקרא סידור "עמודי שמים" למהרי"ע, וכך ב' נקרא סידור "שערי שמים" למהרי"ע. הרב משה ביק כותב בהקדמתו (מבוא עמ' א-ב):

הסידור בית יעקב [הנקרא גם סידור עמדין] אם כי שם הגאון מוהר"י יעב"ץ מופיע עליו, אינו כלל הסידור 'עמודי שמים' אשר חיבר הגאון מוהר"י יעב"ץ זצ"ל, ולא ראי זה כראי זה. ומעשה כן היה: לפני יותר ממאה שנה הוציא איש אחד את הסידור הנ"ל... כאילו הוא הסידור שלו, אולם סמך על עצמו לשנות... על ידי הוספות רבות שהוסיף על הסידור בתוספת מרובה על העיקר, הן בתפילות, והן בפירושים והלכות ומנהגים, עד שלא ניכר כלל מה המה דברי הגאון המחבר זצ"ל ומה המה דברי המו"ל.

311. במחלוקת הרמב"ם והראב"ד ראה: כסף משנה, רדב"ז, ומשנה למלך שם. ועיין סנהדרין צג, ב במחלוקת רבא ורבי אלכסנדרים האם הפירוש של "והריחו ביראת ה'" מלשון ריח - "מורח ודאין" (רבה), או מלשון רחיים - "מלמד שהטעינו (את המשיח) מצוות ויסודין כרחיים" (רבי אלכסנדרים), ואכמ"ל.

312. ויאל משה, מאמר שלש השבועות, סימן פב עמ' קב.

313. עמ' 359.

וזה לשונו של האדמו"ר ממונקטש, ר' חיים אלעזר שפירא:

סידור הגאון יעב"ץ... אינו צריך ראייה בתהלת שבחי סידורו ודיוק נוסחאתו... אך עתה זה מקרוב השחיתו בדפוסים החדשים לערב בתוך הסידור שלו, תערובות כזה אשר אין באפשרות לידע מה הוא מהגאון הנ"ל או מזולתו. הגם כי העמידו ברוב המקומות מסגרות וחצאי לבינה או ארית, אך גם בעצם דברי הגאון הנ"ל נמצא מסגרות בחצאי לבנה כאלו, עד שנעשו בלבול וערוב בכולו, ואין לידע עוד מבטן מי יצאו הדברים הנז' [כרים]. ולא ידעתי מי התיר זאת להשו"ב ר"מ יודקיס מבארדיטשוב לעשות כזה, ובפרט שהכניסו הרבה זמירות ודברים בתוך הסידור אשר הגאון הנ"ל מתנגד להם בפירוש...³¹⁴

המוציא לאור הוא ר' משה רויזנבערג, שו"ב בזיטאמיר. בספר "אור פני צדיקים"³¹⁵ כתב פרק בשם "חיי משה", שבו הוא מונה את הספרים שהדפיס. להלן דבריו (עמ' 3 אות י"ד):

הספרים שחברתי והדפסתי:

א) סידור בית יעקב, הוא מיעב"ץ ז"ל ויהי מלא ראשי תיבות שאין להבין והדפסתיים כל אחד במקומו... בצירוף מראה מקומות לתנ"ך וחז"ל... והוספתי פירוש דברים סתומים, ות[ה]לים ומעלות אמירתו, ומעשה רב, ותפילות ופיוטים הנהוגים תקל"ב, ופירוש ודינים הנחוצים שצ"ו, וסדרתים בנוסח אשכנז וספרד³¹⁶.

ב) סידור תפילה... בנוסח יעב"ץ, ופירוש הנגלה. ובמקום שלא פירשתי ליקטתי פירוש קצר ומספיק מגדולים ז"ל... ונדפס בזיטאמיר תרל"ז ובהסכם ה"ר יוסף שאול הלוי נאטינזאהן.

314. בקונטרס יד סופר (הערות הרב יעקב חיים סופר לספר גדולת אלישע, ח"ב, ירושלים תשל"ז, עמ' נב) כתב, וזה לשונו: "ועיין לגאון האדמו"ר ז"ל בקובץ יגדיל תורה [שיצא לאור באודסא על ידי רמ"א בלינסון ז"ל] קונטרס ט סימן קנח אות ט, שהרעיש מאד נגד סידור יעב"ץ ז"ל שנדפס עם הוספות ותיקונים עש"ב (עיין שם בדבריו). וחזר וכתב כן עוד בקונטרס עובר אורח (סימן פח) שבסוף ספר אורחות חיים (ספינקא), וגם הגאון האדמו"ר ממונקטש ז"ל התרעם על כך. יעויין בספרו 'חמשה מאמרות', (בעריעגסאס תרפ"ב, ירושלים תשכ"ב), מאמר נוסח התפילה (עמ' קסד סעיף אות י"ד) ע"ש" עד כאן לשונו. וכן כתב הרב שמואל דוד מונק, שו"ת פאת שדך, חיפה תשל"א, ח"א, סימן לד אות ג. וראה עוד מה שכתב בקונטרס יד סופר, שבסוף ספר גדולת אלישע (לר' אלישע נסים ששון דנגור), ירושלים תשל"ו, ח"א סימן ערה סעיף קיד אות יב, עמ' רפ.

315. זיטאמיר תרס"ב, חלק "אמת ליעקב".

316. ההוספות להלכה שהביא ר' משה רויזנבערג, הם על פי רוב מתוך ספר דרך החיים, סדור נהורא השלם, פרי מגדים, עבודת היום, שו"ע הרב וספר מטה אפרים ועוד. התפילות נוספו בעיקר מספר עבודת הקודש לחיד"א, ויש שיש בהן שינויים קלים מהמקור.

בסידור בית יעקב, מהדורת ורשה תרמ"א, מופיעים בחלק מהסידורים בשער הספר דברים אלה:

ראיתי כי סידור הגאון ז"ל מונח בקרן זוית, ושיערתי שזה ל-ד' סיבות כוללות וא' פרטית: (א) שהוא כספר חתום למרבית הראשי תיבות שבו. (ב) שאין בו כל התפלות ופיוטים הנהוגים כעת. (ג) שאין בו הרבה דינים נחוצים מאד שנתאספו לבית תפלה מימי הגאון ז"ל עד עתה. (ד) כי הראשונים תמו ואינם, והנדפס בקרוב בלבוב נלקה מאד בחסר ויתר וחליף. (ה) פרטית - שהגאון ז"ל סדרו בנוסח אשכנז ולא יצלח לספרדים. על כן אזרתי חיל וקבצתי כל זה בעז"ה. כי כל ראשי התיבות הצגתי מפורש במקומן... והוספתי כל התפלות והפיוטים והדינים. ולסימן הסגרת הנוסף בין ב' חצאי מרובע. וגם הגהתי היטב ומנוקה מכל שיבוש. וגם סדרתי בנוסח ספרד ואשכנז. ומעתה בטח יהיה דבר השווה לכל נפש... [חתום] משה שו"ב מזיטאמיר נ"י.

בשנת תשנ"ג, יצא לאור בהוצאת "אשכול" בעריכת הרב יוסף שלום וינפלד, סידור היעב"ץ בשני כרכים³¹⁷. במהדורה זו, הדברים המקוריים שכתב היעב"ץ בעצמו נדפסו באותיות גדולות וכל ההוספות שאינם מיעב"ץ נדפסו בסוג אות שונה ובאותיות קטנות, כדי להבחין ולהבדיל מהם דברי היעב"ץ.

במהדורה זו (כרך ב עמ' תמב) מובא הפירוש להושענות באותיות קטנות, כיוון שאינן מהיעב"ץ. גם בסידור המקורי של היעב"ץ שהוציא הרב ביק לא נמצא הפירוש על ההושענות. לפיכך מהפירוש להושענות אין ראייה לשיטת היעב"ץ בעניין השבועות³¹⁸.

3. כיוון נוסף להסבר המדרש בשיר השירים רבה (פרשה ב, ז)

הרב ישכר דוד קלויזנר תירץ, שהשבועות מחולקות לשתי קבוצות. שתי השבועות הראשונות מתייחסות לדחיקת הקץ במצב שבו לא נראה שום סימן גאולה, וכנגדן הוזכרו עמרם ובן דינאי, ושתי השבועות האחרונות מתייחסות למצב שבו כבר יש סימני גאולה, אלא שיש הרוצים לסיים את הגאולה מהר, וכנגדן מוזכרים בן כוזיבא ובני אפרים.

317. ראה מה שכתב בח"ב, אחרית דבר, דברים אחדים על רבנו המחבר, על הסידור, ועל המהדורה המחודשת והשלמה, עמ' תתרמז-תתרמח.

318. ראה עוד: מ"ק, "להעמיד דברים על דיוקם", קוראי עונג (המחנה החרדי, בעלז), גליון 616 (י"ג שבט תשנ"ג), עמ' 15.

להלן לשון מכתבו:

ב"ה, ב' דר"ח אדר ב' תשס"ג
 קרית מלאכי
 לכבוד הרב יעקב זיסברג שליט"א...
 שלום רב וברכה מרובה,

בעמ' 102-103 הערה 305 (במהדורה זו: עמ' 809 הערה 308) כבוד תורתו הקשה קושיא חזקה: "שהסדר במדרש תמוה. פתח בעמרם מיוצאי מצרים, עבר לתקופת בית שני, וסיים בבני אפרים מיוצאי מצרים, וצ"ע." ויתכן לבאר כך: והרי סדר השבועות כפי שנאמרו בשיר השירים (ב, ז. ג, ה) הוא, שב' הראשונות הוא בבחי' של "להקיץ מתרדמה" (נפש עדה עמ' 9), והיינו שבאופק לא נראה שום דבר של סימני הגאולה, משא"כ בשבועה השלישית (ה, ח): "אם תמָצְאוּ אֶת דֹּדְי מִה תַּגִּידוּ לוֹ שְׁחֹלַת אֶהְבֶּה אָנֹכִי", והיינו שבאופק נראה סימן ממשי של הגאולה "תמָצְאוּ אֶת דֹּדְי" - איזה מצב של "אתחלתא דגאולה", ואז ירצו בכח לגמור ולסיים את התהליך לגאולה שלימה. וגם בשבועה הרביעית נראה באופק סימני גאולה (אבל לא כל כך בוטה כמו בשלישית) (ת, ד): "מִה תַּעֲרִירוּ וּמִה תַּעֲרְרוּ אֶת הָאֶהְבָּה עַד שְׁתַּחֲפֹץ" (ולא "אם" תעירו ו"אם" תעוררו וגו' שבב' הראשונות שזה מבטא שהגאולה רחוקה יותר כנ"ל).

ומעתה נראה, שרב אוניא סידר את הדורות לפי תוכן סדר השבועות; הא' בימי עמרם, שלא נראה באופק סימני גאולה, ועל ידי שפרש מיוכבד, וכל העם אחריו, רצה שלא יהיה המשך לעם ישראל ח"ו, ואז בהכרח תבוא הגאולה, (כך נאמר באחד המפרשים).

הב', בימי דינאי, בבית שני שנלחם נגד הרומאים, שנעשה ראש הרוצחים וכו' [ויש אומרים: "בדורו של שמד", (ולא בימי דינאי, שהיה פשוט רוצח, ואין להתייחס אליו כלל מעיקרא)] שגם אז לא נראו באופק סימני גאולה, ולכן נאמר "ואם תעירו ו"אם תעוררו", דהיינו קיצה מתרדמה.

הג', בימי כוזיבא, שאז היה בבחינת אתחלתא דגאולה, שרבי עקיבא ראה בו סימני "בחזקת משיח" כפי שנאמר ברמב"ם ה' מלכים פי"א, והיינו "אם תמָצְאוּ אֶת דֹּדְי" ואז רצו "בכח" רק לגמור את התהליך שיהיה "משיח בודאי", אבל "כיון שנהרג בעונות נודע שאינו" זה שהבטיחה עליו תורה, כיון שנטה מדרך הישרה כמבואר בירושלמי, שהרג תנא שחשדו שמשנתף פעולה עם האויב, וכו' וכו'.

הד', בימי שותלח בן אפרים, שאז כן היה איזה אופק לגאולה, אלא שטעו אז בחשבון וחישובו את השנים של גלות מצרים מאז שדיבר הקב"ה עם אברהם אבינו, שלפי האמת החשבון מתחיל מלידתו של יצחק - כפי שנאמר בשיר השירים רבה שם, ולכן נאמר כאן רק "מה תעירו ומה תעוררו" (ולא "אם", שרחוק יותר). וא"ש [= ואתי שפיר].

שוב רב תודות לספר היקר,
בכבוד רב ובידידות
ישכר דוד קלויזנר

הרב יהודה אלקלעי (כתבי הרב יהודה אלקלעי, ירושלים תשל"ה, ח"ב עמ' 952) מביא את פירושו של הרב נחמיה חיון בספר דברי נחמיה (דרשות וביאורים על התורה על פי הקבלה, ברלין תע"ג, פרשת אמור) שהסביר את הפסוק "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים ב, ז) כך: "דהיינו, אם תתעסקו בענין הגאולה, לא תנחשו ולא תרגעו עד שתחפץ" עד שתגמרו את הדבר. שאם תתחילו ותפסיקו, יותר טוב שלא תתחילו. כי המתחיל במצווה ואינו גומרה יורד מגדולתו וקובר אשתו ובניו ח"ו (בראשית רבה פרשה פה, ד:). והוסיף הרב אלקלעי, "אם" ודאי. כמו: "אם כסף תלוה את עמי" (שמות כב, כד), כי חייבים אנו לעסוק בענין הזה.

הרמב"ן בספר האמונה והבטחון (כתבי הרמב"ן מהדורת הרב ח"ד שעועל, ח"ב עמ' תיט), הסביר את הפסוק "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים ב, ז) כך: "עד שתחפץ" - עד שתצא מן הכח אל הפועל... [עד] שתעשה חפץ... מלשון רז"ל 'לאנקוטי חפצא בידיה' (שבועות לה, ב), כלומר בלי".

הרב לוי יצחק מבארדיטשוב (קדושת הלוי השלם, ירושלים תשי"ח, לשבועות עמ' רח) ביאר את דבריו: כשמגיע לאדם איזה התעוררות של יראה ואהבה לבורא, אזי תיכף ומיד יראה לעשות לה בלי. היינו, שיעשה תיכף איזה מצווה, שיתן צדקה או שישב ללמוד וכדומה. כי ידוע שהתעוררות הבאה אל האדם בפתע פתאום, הוא אור הנשפע עליו מלמעלה ונקרא בחינת נשמה, אזי צריך האדם להלבישה בגוף, בכדי שיהיה לה חיזוק ובסיס.... כידוע למביני מדע. וזה פירוש הפסוק "מה תעירו ומה תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים ב, ז). כי חפץ הוא מלשון כלי (= חפצא). דהיינו, ההתעוררות ההוא שבאה אל האדם צריך מיד בלי, וזהו "עד שתחפץ" (מלשון חפצא).

ביום ו' ערב שבת קודש פרשת אמור ה באייר תשי"ח, הוכרזה המדינה העברית בארץ ישראל. בדרשתו בשבת (אהלי יעקב, ירושלים תשד"מ, ח"א עמ' רעד) אמר האדמו"ר ר' יעקב פרידמן מהוסיאטין: אנו עומדים במלחמה כבודה, מלחמת מגן. כוחות החושך והטומאה נאספו עלינו למנוע שלטון ישראל אף על חלק קטן של ארץ ישראל. אין אנו דוחקים את הקץ אבל הקץ דוחק אותנו - הצרות והתלאות ומאורעות הדמים בעשרת השנים האחרונות דחפנו לארץ ישראל והכריחונו למאמצים בכוח פריקת עול זרים מעל צוארנו ושחרור הארץ מידי נכרים. גם לא מרדנו באומות העולם, הלוא הם הכירו בזכותנו על מדינה עצמאית בארץ ישראל.

גם לא עלינו בחומה - יחד ביד חזקה (כפידוש רש"י במסכת כתובות קיא, א), כי אם ברשיונות כניסה, מעט מעט, או בצנעה.

לא השתמשנו באניות מלחמה. אדרבה, אומות העולם הם עברו על שבועתם לא להשתעבד בישראל יותר מדאי. הם עוד הוסיפו להרע, עינו ורצחו.

אנו מקווים ומתפללים כי אלקים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה... ואהבי שמו ישכנו ביה' (תהלים סט, לז-לז). אחר כך מתחיל פרק ע' למנצח לדוד להזכיר וכתב רש"י בשם מדרש תהלים: למעלה מן הענין נאמר כי אלקים יושיע ציון... וזרע עבדיו ינחלוה' הרי הדיד בניו והצאן כנוס והרועה זה דוד לא נזכר, לכך נאמר 'למנצח לדוד להזכיר'. זאת אומרת, כאשר 'אלקים יושיע ציון' - למרות איומי אויבנו, זיבנה ערי יהודה... וזרע עבדיו ינחלוה' - צריך להזכיר את דוד. כלומר, צריך לזכור כי הקמת המדינה היהודית, אף כי אין ערוך לחשיבותה, עדיין אינה הגאולה המקווה שהובטחה לנו. הגאולה האמיתית קשורה בביאת משיח בן דוד - 'לדוד להזכיר'.

...בשעת הקמת המדינה צריך לזכור היטב את כל תנאי קיומה. לא רק סידור ענייני הכלכלה והצבא והיחסים הבין-לאומים הם תנאי הקיום, אלא שלום ואחדות (הלוא המחלוקת היתה סיבת החורבן, יומא ט, ב), שמירת כל מצוות ה' בשלמותן הם תנאי לקיום המדינה.

ביאור דעת רב יהודה

"כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה"

- א. הקדמה
- ב. ביאור שיטת רב יהודה
- ג. "עובר בעשה" - איזה עשה?
- ד. מאיזה פסוק לומד רב יהודה את האיסור?
- ה. כיצד לומד רב יהודה מפסוק זה איסור עלייה לדורות?
 1. גלות בית ראשון או גלויות נוספות?
 2. האם תקף העשה לאחר שנפקדו בבית שני?
- ו. כיצד חולק רב יהודה על סתם משנה?
 - ז. האיסור רק מבבל או מכל הארצות?
 - ח. היחס בין דברי שמואל לפסק רב יהודה
 1. ביאור הסוגיה
 2. שיטת רש"י
 3. שיטת הרמב"ם
 - ט. פסק ההלכה
 1. האם הלכה כרב יהודה?
 2. פסק הרמב"ם
 3. הלכה למעשה
 - י. נספחים
 1. הסברים נוספים בדעת רב יהודה
 2. עליית ר' זירא לארץ ישראל
 3. רב יהודה אהב וחיבב את ארץ ישראל אף על פי שאסר לעלות אליה

א. הקדמה

המתנגדים לעלייה לארץ ישראל בזמן הזה הביאו כאחת ההוכחות לשיטתם את דברי רב יהודה¹ שאמר: "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" (כתובות קי, ב), וטענו שהלכה כמותו.

1. רב יהודה היה מגדולי אמוראי בבל בדור השני. קיבל את תורתו משני גדולי התורה בזמנו, רב בסורא ושמואל בנהרדעא, ומסר מאות מאמרים בשם כל אחד מהם. השניים העריכו אותו מאוד כפי שניכר במקורות רבים (עיין למשל עירובין ג, ב; ברכות לו, א ועוד) ופעם אף קרא עליו שמואל "אין זה ילוד אישה" (נידה יג, א). לאחר פטירת שמואל ייסד את ישיבת פומבדיתא

הרב צבי הירש קאלישר כתב כבר בשנת תרכ"ב (1862) כי ישנם הטוענים "שכעת אין מצווה לעלות, כי לא נאמרה מצוות ישיבת [ה]ארץ רק בזמן המקדש, ומחזיקים בדרך עקש על פי דברי רב יהודה 'כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה...'".²

בימינו חוזרים חוגים שונים בארץ ומחוצה לה על טענות אלה, וכך כתב התולדות זאב: "דברי רב יהודה... משמש[ים] נקודת מוקד... להתלבט... במעלת מצוות ישוב ארץ ישראל... להטיל מום בקודשים ולפסול עבודת המשתדלים למען ישובה"³.

בבירור שיטת רב יהודה יעסוק פרק זה.

ב. ביאור שיטת רב יהודה

כבר ראינו לעיל את הסוגיה במסכת כתובות (ק, ב), שם נאמר⁴:

רבי זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה, דבעא למיסק לארץ ישראל. דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל - עובר בעשה, שנאמר (ירמיהו כז, כב) "בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם נְאֻם ה'". ורבי זירא? הווא, בכלי שרת כתיב. ורב יהודה? כתיב קרא אחרינא (שיר השירים ב, ז) "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה וגו'". ורבי זירא? הווא שלא יעלו ישראל בחומה...

לדעת רבי זירא האיסור לעלות לארץ ישראל הוא רק על הציבור - "שלא יעלו בחומה", ואילו ליחיד או ליחידים מותר לעלות. לכן עלה רבי זירא בעצמו לארץ ישראל (כתובות קיב, א). לדעת רב יהודה - יש איסור לעלות מבבל לארץ ישראל הן על

בבבל (אגרת רב שרירא גאון). לשיבת פומבדיתא יצאו מוניטין בשל חריפות תלמידיה (בבא מציעא לח, ב). עם תלמידי רב יהודה נמנו גדולי הדור השלישי של האמוראים: רבה, רב יוסף, רב זירא, רבי אבא ועוד (א' היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ירושלים תשכ"ד, ח"ב, ערך רב יהודה בר רב יחזקאל, להלן תולדות תנאים ואמוראים; מ' מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, ח"א ערך רב יהודה).

2. ספר דרישת ציון, מהדורת י' קלאוזנר, ירושלים תשכ"ד, עמ' פב; מהדורת י' עזיון, ירושלים תשס"ב, עמ' 28 (להלן דרישת ציון). המובאות הן לפי מהדורת קלאוזנר. הרב הלל שקלובר, שארו ותלמידו של הגר"א, כותב: "רבים מתופסי התורה... מכסים את סברותיהם בדעה המופרכת שאין מצוות ישוב ארץ ישראל נוהגת בזה"ז... ומי לנו גדול כרבנו הגר"א קדוש ישראל... האיץ בתלמידיו לעלות לארץ ישראל... [ולקרב קץ הגאולה ע"י ישוב ארץ ישראל... ברוח קדשו ובדמעות בעיניו, גם הסביר לנו כמה פעמים שדעתו של רב יהודה... היא דעת יחיד ומופרכת מעיקרה שם בגמרא ובמפרשים" (ספר קול התור, מהדורת הרב מ"מ כשר, ירושלים תשל"ב פ"ה, עמ' תקלד-תקלה).

3. הרב פייבל שרגא פרנק, ח"ב, בירור הלכה במעלת ומצוות ישובה של ארץ ישראל, עמ' סד (להלן תולדות זאב).

4. לגרסאות וחילופי הנוסחאות ראה דקדוקי סופרים השלם, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ז.

הציבור והן על כל יחיד ויחיד. (הדבר מדויק בלשונו "כל העולה מבבל לארץ ישראל" - עולה בלשון יחיד.) לפיכך השתמט ממנו רבי זירא.

רש"י (שם, קי, ב ד"ה דבעי) הדגיש: "ורב יהודה מוחה בידו של רבי זירא, ולהכי הוי משתמיט מיניה". במסכת שבת (מא, א) הוסיף רש"י: "וירא [רבי זירא] פן יגזור עליו רב יהודה מלילך [לארץ ישראל]". במסכת ברכות (כד, ב) מסופר שרבי אבא (ויש שגרסו רבי זירא⁵) לא נראה לפני רב יהודה רבו ופירש רש"י: "לפי שהיה רבי אבא חפץ לעלות לארץ ישראל ורב יהודה אוסר לו, לפיכך לא היה נכנס לבית המדרש". לפי זה, מצאנו שרב יהודה לא הסתפק בשלילה תיאורטית, אלא מחה בפני תלמידו ואסר עליהם לעלות.

בביאור סברתו כתבו האחרונים⁶, שכיוון שהקב"ה גזר עליהם שיגלו לבבל ויהיו שם עד "יום פקדי אותם" - בכך הפקיע מהם את מצוות ישיבת ארץ ישראל עד עת פקודה. הדבר דומה למה שאמרו בעניין פטור ישיבה בסוכה כשירדו גשמים: "משל למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו, ושפך לו קיתון של מים בפניו" (סוכה פ"ב מ"ג) - כאומר לו איני רוצה בשימושך; כך לעניין ישיבת ארץ ישראל - כיוון שגזר עלינו חובת גלות, הרי הוא כאומר לנו אי אפשר בשימושכם, ולמה לכם רמוס חצרי. (הסברים נוספים בדעת רב יהודה ראה בנספח 1.)

לסיכום: רב יהודה סבר שאסור ליחיד לעלות לארץ ישראל "עד יום פקדי אותם", ותלמידו, ר' זירא ור' אבא, חלקו עליו.⁷

5. בספר דקדוקי סופרים (שם) גרס רבי זירא ולא רבי אבא וכן גרס המהר"ץ חיות שם. רבי אבא היה תלמידו של רב יהודה (חולין יט, ב). רבי אבא עלה לארץ ישראל - "כי סליק רבי אבא אשכח לרבי זירא" (חולין נז, א), אלא שרבי זירא עלה לפניו. מסופר עליו שמיד כשהגיע לארץ ישראל "רבי אבא מנשק כיפי דעכו". רש"י פירש: "כיפי" - אלמוגים. לישנא אחרינא, סלעים. מדוע דווקא רבי אבא נישק את הסלעים? נראה שכיוון שרצה מאוד לעלות לארץ ישראל ורב יהודה עיכב אותו, מיד כשהגיע לארץ ישראל ביטא את אהבתו וכיסופיו בדבר הראשון שפגש בארץ ישראל - סלעי עכו. אהבתו לארץ ישראל באה לידי ביטוי גם בדבריו: "ואמר רבי אבא אין לך קץ מגולה מזה שנאמר (יחזקאל לו, ח) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאון לעמי ישראל". ראה עליו עוד: מ' מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד, ח"א, ערך רבי אבא.

6. תולדות זאב, סעיף ז עמ' סו. הרב י"ז מינצברג, קונטרס יישוב ארץ ישראל, סימן א עמ' יד. בעמ' כ הוסיף, שהרמב"ן הסובר שהמצווה קיימת בכל הדורות יסביר, שכיוון שחטאם גרם להם לגלות מארץ ישראל, יש להם תקנה שישובו מדרכם הרעה ואז יוכלו לקיים את המצווה. ומאחר דלא ק"ל כרב יהודה - אם כן לא נפקעה מצוות ישיבת ארץ ישראל מאתם. בביאור סברת רב יהודה ראה עוד: הרא"ה קוק, עין אי"ה, ברכות כד, ב ד"ה דאר"י; שבת מא, א ד"ה דאר"י.

7. עיין נספח 2.

השאלות על שיטת רב יהודה:

בבואנו לברר את שיטת רב יהודה, עלינו לדון במספר שאלות, שיבוארו בהמשך הפרק אחת לאחת:

- (א) על איזה "עשה" עובר?
- (ב) מהי מסקנת הגמרא - האם רב יהודה לומד את האיסור מהפסוק "השבעת אתכם" או מהפסוק "בבלה יובאו"?
- (ג) הפסוק בספר ירמיהו "בבלה יובאו" נאמר בזמן גלות בית ראשון. כיצד לומדים ממנו לשאר הגלויות? ועוד, הרי נפקדו בבית שני ונתבטל העשה!?
- (ד) כיצד יכול רב יהודה לחלוק על סתם משנה "הכל מעלין לארץ ישראל" (כתובות קי, ב)?
- (ה) האם נפסקה הלכה כרב יהודה?
- (ו) האם פסק הרמב"ם כרב יהודה?

ג. "עובר בעשה" - איזה עשה?

מן הפסוקים שהביא רב יהודה - "בְּבִלְהָ יוּבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" (ירמיהו כז, כב) או "הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם" (שיר השירים ב, ז) - מבואר שהעולה עובר על דברי נביאים או כתובים, דהיינו עשה של דברי קבלה⁸.

הראשונים נחלקו האם דברי קבלה נחשבים לדברי תורה או שאינם אלא מדרבנן. שיטת הרמב"ם היא שאינם אלא מדרבנן, וכך כתב:

וכבר התבאר שכל מה שתקנו הנביאים ע"ה שעמדו אחר משה רבנו הוא גם כן מדרבנן... שכל מה שתקנו אחר משה נקרא דרבנן⁹.

וכן כתב התשב"ץ בספר זהר הרקיע:

וכמו שלא מצינו במנין המצוות שהם מדברי קבלה, לפי שלא נאמרו למשה מסיני בפירוש, כן אין ראוי למנות מה שנאמר קודם נתינת התורה כיוון שלא נאמר בסיני. על כן לא נכניס במנין המצוות בראשון מברכות (יג, ב) מה שנאמר "כל הקורא לאברהם אברם - עובר בעשה, שנאמר (בראשית יז, ה) 'והיה

8. באנציקלופדיה תלמודית (ערך דברי קבלה) הוכיחו, שלדעת רוב שיטות הראשונים תוקפם של דברי כתובים הם כדברי נביאים, ולכן אין נפקא מינה האם הפסוק הוא מנביאים (ירמיהו) או מכתובים (שיר השירים).

9. ספר המצוות שורש א.

שמך אברהם" ... ובפרק מי שמתו (ברכות כד, ב) גם כן, "כל העולה מבבל לארץ ישראל - עובר בעשה, שנאמר (ירמיהו כז, כב): 'בבלה יבואו [צ"ל יובאו] ושמה יהיו'", והיא מצוה מדברי קבלה¹⁰.

מבואר בדבריו שאיסור העלייה מבבל לארץ ישראל, אף על פי שהוא מדברי קבלה, אינו איסור תורה.

וכן כתב הכפתור ופרח, שלדעת רב יהודה "עשה דרבנן הוא, שכל דבר הבא מפסוקי נביאים וכתובים הוא מדברי סופרים"¹¹. בין גדולי האחרונים מצאנו את החוות יאיר¹² שהתייחס לעניין, והזכיר במפורש בתוך דבריו שהאיסור לעלות מבבל לארץ ישראל אינו מן התורה.

לכאורה, על פי זה, הלשון "עובר בעשה" קשה, מפני שמשמעותו היא איסור דאורייתא.

אך כבר מצינו בדברי הרא"ש: "אע"פ שאינו אלא מדרבנן קרי ליה עשה... משום דאסמכיה אקרא"¹³. וכן האריך בעניין זה השד"חמד¹⁴, והביא אחרונים שהוכיחו שלפעמים כשכתוב בש"ס "עובר בעשה" או "בלאו" הוא לשון מושאל והכוונה לאיסור דרבנן.

אפילו מקומות שבהם מופיע ביטוי כזה עם פסוק מן התורה, ייתכן שהעשה אינו אלא מדרבנן, כגון: "השח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר (דברים ו, ז) 'ודברת בס'. רב אחא בר יעקב אומר: עובר בלאו, שנאמר (קהלת א, ח) 'כל הדברים יגעים לא יוכל

10. ספר מצוות על פי אזהרות רבי שלמה בן גבירול, במצווה האחרונה מ"ע רמח (אזהרה פה), מצוות משוח מלחמה, וילנא תרל"ט, עמ' 66.

11. פרק י, מהדורת לונץ עמ' קע, מהדורת בית המדרש להתיישבות עמ' קצח. הוא הביא הוכחה לדבריו "גבי ההוא דברבי" (חולין קלז, א).

12. הרב חיים יאיר בכרך, שו"ת סימן קלט. וכן כתב הרב יחזקאל גלינא, שו"ת מראה יחזקאל, בילגוריא תרצ"ח, ח"א סימן יח. להלן מראה יחזקאל.

13. מועד קטן פרק שלישי סעיף ג. ראה עוד: רמב"ם ספר המצוות השורש השמיני, "כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר 'לא יהיה כקרח וכעדתו' - זה על צד האסמכתא" ועיין רמב"ן שם ואכמ"ל.

14. מהדורת בית הסופר, קונטרס הכללים, ח"ה, מערכת העי"ן כלל סד, עמ' 237-238. כך כתב גם בשו"ת בנימין זאב [ח"ג סימן תז, ירושלים תשמ"ח, עמ' רלג]: "ומצינו בתלמוד דאע"פ שאינו אסור אלא מדרבנן קרי ליה איסור עשה", והביא ראיות לכך.

איש לדבר" (יומא יט, ב). הפרי מגדים¹⁵, המהר"ץ חיות (על הגמרא שם) ואחרונים נוספים הסבירו שהעשה והלאו הם מדרבנן, והפסוקים הם אסמכתא בלבד¹⁶.

ראוי לציין כי מימרא בסגנון ובניסוח דומה אנו מוצאים לרב יהודה עצמו גם בהלכה נוספת: "כל המשחרר עבדו עובר בעשה - שנאמר (ויקרא כה, מו): 'לעולם בהם תעבדו'" (ברכות מז, ב; גיטין לח, ב), מכאן נראה שזה היה סגנונו וכך היה מנסח את דבריו.

הרמב"ן חולק על הרמב"ם, ודעתו היא שככלל דברי קבלה הם כדברי תורה. וזה לשון הרמב"ן¹⁷:

אבל מה שכתוב בנבואה [וישנן גרסאות: בנביאים] בדרך הצוואות [= הציווי], כגון שמזהירין על עשה ומתירין על לא תעשה - דבר תורה הוא. והענין הזה מפני שהוזהרנו בתורה "אלה המצוות" (ויקרא כז, לד) - מלמד שאין נביא רשאי לחדש מעתה (שבת קד, א), ידענו כי הבא בנבואה דבר תורה הוא¹⁸, או שהוא פ[י]רוש לפסוק של תורה או שהוא בידם כהלכה למשה מסיני... לפיכך חייבו מיתה על פרוע ראש ומנו אותו מ"ואלו שבמיתה" מן הכתוב ביחזקאל (מד, כ-כא) "וּפְרָע לֹא יִשְׁלְחוּ... וַיֵּין לֹא-יִשְׁתּוּ כָּל-כֹּהֵן...". הנה הם לומדים (סנהדרין פג, ב) איסור הפרע מדברי קבלה ודנין בו היקש כדברי תורה¹⁹.

לפי שיטה זו קשה, מדוע השמיטו מוני המצוות בספרי המצוות את העשה של "כל העולה מבבל לארץ ישראל"²⁰?

המהר"ץ חיות²¹ תירץ, שכל דברי הנביאים שעליהם דיבר הרמב"ן אינם אלא הלכות שהיו מקובלות אצלם עוד מזמן משה רבנו. אך אם יש לנו הלכות מדברי

15. אר"ח, אשל אברהם סימן קנא סעיף א.
16. או "כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, מאי טעמא? זכר צדיק לברכה... הרשע ואינו מקללו עובר בעשה, מאי טעמא? 'ושם רשעים ירקב'" (בראשית רבה פרשה מט, א). כאן ברור שלשון "עובר בעשה" הוא לאו דווקא ובא להפלת העניין.
17. השגות לספר המצוות שורש ב, מהדורת הרב שעוועל עמ' מז-מו. בדפוסים גיליים של הרמב"ם עמ' 54.
18. מהר"ץ חיות, ספר "תורת הנביאים", מאמר דברי נביאים דברי קבלה פ"ג, האריך בשיטת הרמב"ן ואכמ"ל.
19. יתכן גם שיש לזה תוקף מצד העשה "אליו תשמעון" (דברים יח, טו), שהיא המצווה לשמוע לדברי הנביא.
20. לרמב"ן אין זו קושיה, יש לומר שלא פסק כרב יהודה. בשו"ת חבלים בנעימים, ח"ה סימן מה, כתב: "אין קושיה על הרמב"ן מרב יהודה כי לא הודו לו, וחכמים רבים הלכו מבבל לארץ ישראל" (ראה להלן סימן ט).
21. כל ספרי המהר"ץ חיות, ח"א, עמ' קסג; הגהות למסכת ברכות כד, ב ד"ה העולה מבבל לארץ ישראל.

נביאים המתנגדות למצווה או להלכות שלמדו חז"ל על פי י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, אי אפשר לומר על הלכות אלו שהן הלכות מסיני, שהרי הן סותרות להלכות ומצוות שנאמרו בסיני! לכן, באופנים הללו, אם ראינו נביאים שהקלו בהלכות מסוימות בתורת משה, נראה את דבריהם כדברים שבאו רק לצורך שעתם ועבור בני דורם משום הוראת שעה הצריכה לכך, ולא נשארו במעמד זה לדורות. ואם החמירו הנביאים - חומרה זו אינה אלא כשאר "משמרת" וגזירות חכמים שעשו סייגים לתורה כדי שלא יבואו לעבור על איסורי תורה, אך אין עליה חומר דין תורה לענוש עליה עונש מלקות ומיתה²².

ומכיוון שהעשה בדברי ירמיהו "כל העולה מבבל לארץ ישראל", הוא בניגוד למצוות התורה שנצטוונו לרשת הארץ ולהיאחז בה (רמב"ן השמטות מ"ע ד), לא ייתכן שהנביאים גזרו דבר המתנגד למצווה מהתורה. על כן האיסור הוא מסוג תקנות או גזירות נביאים שקיבלו עליהם ישראל בזמן הגלות זכר לחורבן (בבא בתרא ס, ב), שאינן בכלל מצוות דאורייתא.

יש מן האחרונים שלמדו²³ שלדעת רב יהודה האיסור הוא מדאורייתא. הם מתבססים על קביעתו של הרב אליהו מזרחי (הרא"ם) בפרשת שופטים, שכל היכא דקאמרי בש"ס לשון "עובר" הוא מהתורה. טעמם הוא שמכיוון שלפני הפסוק "בבלה יובאו" מקדים ירמיהו "כה אָמַר ה' צְבָאוֹת וגו'" (כז, כא), ולאחר מכן הוא מסיים ב"נאום ה'" - הרי זה כמצוות עשה מן התורה, ולכן אמר רב יהודה - "עובר בעשה". בדומה לכך כתב הפרי מגדים²⁴: "יש אומרים הלבשת ערומים דבר תורה הוא, הואיל דכתיב ביה 'כה אמר ה'', עיין במנין המצוות בשורש הראשון ובמגלת אסתר למהר"י דיליאון".

לסיכום: מקצת מן האחרונים סוברים שאיסורו של רב יהודה הוא מהתורה, אך לדעת רובם המוחלט של הראשונים והאחרונים האיסור הוא מדרבנן.

22. הרב אביגדור נבנצל הוסיף: ודאי שלא נצטוונו מימי משה לישב בבבל, ואין זה דומה לקניין שטר או חליפין שעיקרם מהתורה ונתבארו בנביאים ובכתובים.

23. שו"ת הרב"ז (הרב בצלאל זאב שפרן), ירושלים תשנ"ב, או"ח סימן מג, עמ' מו.

24. או"ח, בפתחה הכוללת, ח"א אות יט.

ד. מאיזה פסוק לומד רב יהודה את האיסור?

מדברי הגמרא נראה בפשטות שרב יהודה הסכים לטענת ר' זירא שהפסוק "בבלה יובאו" מתייחס רק לכלי השרת, אלא שלטענת רב יהודה "כתיב קרא אחרינא - 'השבעתי אתכם...'".

על כך הקשו האחרונים²⁵:

(א) אם אמנם חזר בו רב יהודה מהלימוד מהפסוק בירמיהו "בבלה יובאו", והוא לומד את האיסור מהפסוק "השבעתי אתכם" - אם כן, מדוע הוא אומר "עובר בעשה"? היה עליו לומר 'עובר על השבועה'!²⁶

(ב) מדוע במקומות אחרים בש"ס (ברכות כד, ב; שבת מא, א) הובאו דברי רב יהודה עם הפסוק "בבלה יובאו", ולא הוזכר כלל הפסוק "השבעתי אתכם"?

(ג) ועוד קשה, הלא יש נפקא מינה בין הפסוקים: מהפסוק "בבלה יובאו" משמע שהאיסור לעלות הוא רק מבבל ולא משאר ארצות, ואילו מהפסוק "השבעתי אתכם" משמע שאסור לעלות גם משאר ארצות. מהי אם כן דעת רב יהודה?²⁷

(ד) ועוד, מהפסוק "השבעתי אתכם" משמע שהאיסור לעלות הוא רק לציבור כשאינן רשות מהשלטון, אבל כשיש רשות מהשלטון - מותר לעלות. לעומת זאת מהפסוק "בבלה יובאו" משמע שיש איסור גם על היחיד לעלות, אפילו כשנתונה רשות מהשלטון - כמשמעות הפסוק "וְשָׁמָּה יְהִיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֲתֶם!?"

יש מן האחרונים שתירצו²⁵: רב יהודה אכן לומד את האיסור מהפסוק "בבלה יובאו", והפסוק "השבעתי אתכם" מבאר שהאיסור הוא על האנשים ולא רק על כלי השרת²⁸, או שהפסוק "השבעתי אתכם" מלמד על כלי השרת שאסור להעלותם

25. פני יהושע שם, הפלאה שם, ועוד.

26. בספר שלום ירושלים לאדמו"ר ר' חיים ישראל מפילוב, נכד האדמו"ר מקוצק, פיעטרקוב תרפ"ה (להלן שלום ירושלים) (סימן ד, עמ' 19-20) ובספר ויואל משה (מאמר שלוש השבועות, סימן א עמ' כא) הוסיפו והקשו - והלא שבועה חמורה מעשה, ולמה הניח רב יהודה את החמור - עובר על השבועה, ונקט את הקל - עובר בעשה? תירץ היואל משה (שם, סוף סימן עט עמ' צט) - מעיקר הדין [ההלכה] אין השבועה חלה על הדורות הבאים, ואף על פי כן נאמר בלשון שבועה, כדי ללמד שיש בזה עונש חמור כמו שבועה. לפיכך בחר רב יהודה לומר "עובר בעשה", שעליו הוא עובר מעיקר ההלכה.

27. שו"ת אבני נזר, יר"ד סימן תנד סעיף מב, ועוד.

28. בספר חידושים וביאורים (כתובות סימן י, קיא, א) הוסיף שממילא הפסוק "השבעתי אתכם" נמי לא מתפרש אלא על אותם שגלו לבבל ולא על כל הגלויות.

בספר אילת אהבים על מסכת כתובות קיא, א (הרב אריה ליב צינץ בן דורו של הנודע ביהודה), ובספר שלום ירושלים (סימן ד עמ' 24), הוסיפו שאין לומר שהפסוק "בבלה יובאו" מלמד שהכלים יהיו בבבל עד היום שה' יפקוד אותם, שהרי מצאנו שכלי השרת עלו מבבל למדי

מבבל, וממילא הפסוק "בבלה יובאו" מתייחס לאנשים²⁹. (על פי זה, משמעות דברי הגמרא היא "כתיב קרא אחרינא" בעניין הציווי על כלי השרת, ולא כהבנה הפשוטה "כתיב קרא אחרינא" לעניין העלייה מבבל.)

הסברים אלו מוכחים מהסוגיות בברכות ובשבת שהובאו לעיל, שם מובאים דברי רב יהודה עם הפסוק "בבלה יובאו", ולא הוזכר כלל הפסוק "השבעתי אתכם".

היו שהסבירו³⁰ שבמסקנה אכן שינה רב יהודה את דעתו וחזר בו מדרשתו "בבלה יובאו ושמה יהיו", משום שפסוק זה מדבר על הכלים ולא על האנשים. האיסור לעלות מבבל לארץ ישראל נלמד מהפסוק "השבעתי אתכם", ואם כן אינו עובר בעשה אלא על השבועה. מכל מקום, גם למסקנה הפסוק "בבלה יובאו" נשאר ומובא כאסמכתא, כיוון שמוזכרת בו בבל.

[לפי זה יש לשאול, מדוע במסכת ברכות (כד, א) ובמסכת שבת (מא, א) בדברי רב יהודה נמצא רק הפסוק "בבלה יובאו"? צריך לומר שכיוון שעיקר הסוגיה הוא בכתובות, והובאו הדברים במסכתות הנזכרות לעיל אגב עניין אחר, דרך הש"ס לקצור ולהביא לפעמים רק את תחילת המימרא (ההווה אמינא) ואיך זיל גמור.]

מתוך דברי האחרונים בסוגיה זו עולה מחלוקת גדולה בהבנת דברי רב יהודה:

הפני יהושע וההפלאה הבינו שרב יהודה אוסר את העלייה לארץ ישראל רק מבבל. לכן הם מסבירים שגם האיסור הנלמד מ"השבעתי אתכם" מתייחס רק לבבל, או משום שהפסוק "בבלה יובאו" לימד עליו (הפלאה), או משום שעיקר גלות ישראל היתה לבבל (פני יהושע, עיין להלן סימן ה סעיף ו)³¹.

הר"ף (הרב יאשיהו פינטו) סבר בפירושו על העין יעקב, שהאיסור הוא מכל הארצות. בהתאם לכך הסביר את הפסוקים להיפך - הפסוק "השבעתי אתכם" לימד שמדובר על ישראל ולא על כלי המקדש, וכיוון שכך למדנו מהפסוק "השבעתי אתכם" גם שהאיסור אינו מבבל בלבד אלא מכל הארצות.

ואחשוורוש שמלך בפרס השתמש בכלי המקדש! אלא ודאי הכוונה שכלי השרת יהיו בגולה כל זמן שישראל יהיו בגולה, והפסוק בא ללמדנו שאסור לישראל לעלות לארץ ישראל.

29. ספר בית יהודה על מסכת כתובות (הרב יהודה ניסן, תלמיד המהרש"א), זולצבאך תמ"ז.

30. הרב ניסים שלמה אלגאזי (בנו של הרב אברהם אלגאזי), ספר זהב שיבה, פירא תל"ב, עמ' נא, ב; הרב י"ד בלומבערג, קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, אור עציון תשנ"ט, מענה יג עמ' קעג-קעד (להלן קונטרס מצוות ישיבת ארץ ישראל); הרב ש' ישראלי, ארץ חמדה, ספר א שער א סימן ה, עמ' ל-לא (להלן ארץ חמדה). לדעת הרב ש' ישראלי, אם הלימוד הוא מהפסוק "השבעתי" לא הוזהרו על עליית יחידים אלא רק על עליית רבים, ולכן מותר ליחיד לעלות לארץ ישראל גם ללא רשיון מהמלכות. הסיבה היא שאין כאן משום מרידה ומשום יד חזקה.

31. גם בעיני יעקב על העין יעקב סבר שהאיסור אינו אלא מבבל, ולכן הסביר בדעת הרמב"ם שרב יהודה למד את האיסור רק מהפסוק "בבלה יובאו", ומייתור "ושמה יהיו" למד שמדובר על הגולים ולא על כלי השרת.

גם בספר שלום ירושלים³² סובר שהאיסור הוא מכל הארצות. הוא הסביר שרוב יהודה למד את האיסור מהפסוק "השבעתי אתכם", ומכך שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו, ממילא רואים אנו שרצונו יתברך הוא שנהיה מפוזרים בגלות ומשועבדים תחת האומות ובמיוחד שנהיה בבבל (ראה להלן סימן ז). לפיכך, איך יוכל יחיד לפרוש מהציבור ולעלות לארץ ישראל כדי לקיים מצווה כשאר רצונו יתברך שהארץ תהיה תחת יד ישראל? וכיצד יכול היחיד להוציא את עצמו מכללות ישראל שבגולה?! לכן גם האיסור שנלמד מהפסוק "בבלה יובאו" הוא על כל הגלויות.

מתוך כך הוא מעלה השלכה נוספת להלכה: הפסוק "השבעתי אתכם" אוסר עלייה לארץ רק כאשר היא אינה ברשיון האומות. בזמן שיש רשות ליחיד לעלות אינו נאסר מחמת "השבעתי אתכם" אלא מחמת "בבלה יובאו". מכל מקום סובר רב יהודה שהפסוק "בבלה יובאו" אוסר עליית יחיד אפילו כשיש לו רשות (רשיון) מהמלכות.

כך נבין מדוע השתמט רבי זירא מרב יהודה - והלוא יכול היה להשיג רשות מהמושל כי אביו קרוב למלכות היה (סנהדרין כה, ב; חולין מו, א תוספות ד"ה ערוקי), ולמה אשתמיט מרב יהודה? על כורחך משום שלפי רב יהודה אסורה העלייה על היחיד אפילו כשיש לו רשות מהמושל³³.

אך גם השלום ירושלים מודה שאיסור זה אינו אלא אם לכלל ישראל אין רשות לעלות. בזמן שיש לכלל ישראל רשות לעלות הרי זו "פקידה" ואין כל איסור לעלות לארץ, שהרי נאמר "עד יום פקדי אותם".

גם בספר צדקת ציון³⁴ טוען המחבר, שלרב יהודה האיסור על היחיד ועל הציבור הוא רק כשאין לישראל רשות לעלות לארץ ישראל, אבל כשיש רשיון לכך מהאומות, מודה רב יהודה שמותר לעלות, וזוהי "פקידה"³⁵. כך, למשל היתה גאולת בבל בבית שני כשהשיגו רשיון מכורש לעלות לארץ, וגם בימי רבי יהושע בן חנניה הושג רשיון ממלכות רומא לעלות לארץ ישראל ולבנות את בית המקדש, ואז היתה עלייה רבתי (בראשית רבה פרשה סד, ?).

32. סימן ד עמ' 24.

33. הרב אביגדור נבנצל הקשה על דברי השלום ירושלים מכך שלא מצאנו בימי האמוראים שהבבלים הגבילו תנועת בודדים מבבל לארץ ישראל. לפיכך, התנועה מבבל לארץ ישראל היתה חופשית פרט לזמני מלחמה עם הרומאים.

34. הרב משלם נתן בר[ו]זר, ברדיטשוב תרס"ג, שלא ידחקו את הקץ, עמ' 48. ראה עוד: הרב יוסף צבי הלוי, עשר תעשר, בפרק הכל מעלין לארץ ישראל, עמ' ו.

35. המונח "פקידה" מקורו בפסוק "עד יום פקדי אתם", שממנו למד רב יהודה שאסור לעלות לארץ ישראל. לכן כשיש רשיון לעלות - זו "פקידה" ובטל האיסור. ועיין לעיל בפרק על שלש השבועות, חלק ב, סימן ג, בדברי האבני נזר, שהסתפק אם רשות לכלל ישראל לעלות היא פקידה.

ה. כיצד לומד רב יהודה מפסוק זה איסור עלייה לדורות?

1. גלות בית ראשון או גלויות נוספות?

הפסוק בירמיהו "בְּבִלְהָ יִבְאֹוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" מדבר על גלות בית ראשון. התוספות (שם, ד"ה בבילה) כבר עמדו על כך, וכתבו:

אע"ג דהאי קרא בגלות ראשון כתיב - "ל דבגלות שני נמי קפיד קרא.

אך דבריהם אינם ברורים דיים: סוף סוף מהפסוק "בבילה יובאו" אפשר ללמוד רק שאסור לעלות לארץ ישראל בזמן גלות בית ראשון, ומניין שחל איסור גם בזמנים אחרים?

האחרונים הוסיפו להקשות:

א) הפסוק "בבילה יובאו" שייך רק לגלות בית ראשון שבה גלו לבבל. בגלות בית שני גלו לכל הארצות, וכיצד אם כן ניתן ללמוד מפסוק זה איסור עלייה מכל הגלויות?³⁶

ב) קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא, מכאן שבזמן גלות בית ראשון לא היתה הארץ קדושה. מה שאין כן בזמן גלות בית שני, שהרי קדושה שנייה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא. אם כן איך אפשר ללמוד מאיסור העלייה שנאמר בזמן גלות בית ראשון, כאשר אין הארץ קדושה, על זמנים אחרים?³⁷

[שאלה זו כבר מובאת בדברי הגאון ר' אריה ליב ציניץ³⁸ - שמא בגלות בבל, שאז בטלה קדושת הארץ (כי קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא), אין מצווה לעלות ולדור בארץ ישראל, מה שאין כן לאחר חורבן בית שני, שלא בטלה קדושת הארץ וכי קדושה שנייה קידשה גם לעתיד לבוא), יש מצווה לעלות ולדור בארץ ישראל?

אלא שהוא דחה זאת: "ודאי דאין חילוק [בין קדושה ראשונה לשנייה] רק [= אלא] לענין תרומות ומעשרות, אבל בשאר הדברים שתלויין בקדושה שיש בעצמות הארץ - אין חילוק"³⁹].

36. פני יהושע, ר"ף על העין יעקב.

37. קדם לכולם בקושיה זו הרב בנימין זאב וואלף, בספר עיר בנימין, פרנקפורט תנ"ה, מסכת כתובות סימן קלג עמ' כד, עיין שם. עיין להלן בדברי האחרונים שהתייחסו לכך, ועיין גם בנספח 1.

38. ספר אילת אהבים, כתובות קיב, א ד"ה וכן משמע, עמ' ריט.

39. בספר ברכת אהרן (הרב אהרן לעווין, מסכת ברכות, דראהביטש תרע"ג, מאמר קצב עמ' פו) תירץ, שאף על פי שקדושה ראשונה בטלה, מכל מקום קדושת ירושלים לא בטלה (רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ו, ה"ז), והאיסור לעלות מבבל הוא גם לירושלים למרות קדושתה. לפיכך, האיסור לעלות מבבל לארץ ישראל אינו תלוי כלל בהתמדת קדושתה של ארץ ישראל

לדעת האחרונים (הובאו דבריהם בסימן הקודם) הסוברים שעיקר לימודו של רב יהודה הוא מהפסוק "השבעתי אתכם", שאלות אלה מיושבות, שכן פסוק זה נאמר באופן כללי על כל הגלויות, אך לדעת הסוברים שרב יהודה למד מהפסוק "בבלה יובאו", יש ליישב את כל הנ"ל: כיצד ניתן ללמוד מפסוק זה על תקופת גלות בית שני?

(א) הרשב"ץ (הרב שמחה בונים רפפורט) הסביר⁴⁰ שהתוספות למדו זאת מייחוד הלשון בפסוק "דהוי ליה למימר רק 'בבלה יהיו עד יום פקדי' וכו' אלא דיתור הלשון מרמז נמי על גלות שני". "בבלה יובאו" - בית ראשון, "ושמה יהיו" - בית שני.

(ב) הרי"ף (הרב יאשיהו פינטו, הובאו דבריו לעיל) הסובר שעיקר לימודו של רב יהודה הוא מהפסוק "בבלה יובאו", סוף סוף הוא הסביר שבשביל זה גופא נדרש הפסוק "השבעתי אתכם" - ללמד שהאיסור הוא לא רק מבבל ולא רק בגלות בית ראשון אלא מכל הארצות ובכל הזמנים.

(ג) המהרי"ט⁴¹ הסביר:

נראה לי דבבל היינו שם מזמן בית ראשון, דלא אשכחן שגלו לבבל בחורבן שני... [ו]היה להם לעלות בזמן עזרא ולא עלו, כדאמר ליה ריש לקיש לרבה בר חנה (יומא ט, ב) אלהא סנינא לכו [לבני בבל]... אם עשיתם עצמכם כחומה שהיו עולים כולם בימי עזרא וכו', ומכיון שלא עלו, עדיין הם באזהרה זו. אבל אם הלכו שם מאותם שעלו אינם במשמע שלא יצאו.

כלומר, האיסור אכן נאמר רק לגולי החורבן הראשון, אך כיוון שלא עלו בימי עזרא, האיסור ממשיך לחייב אותם. עולה מדבריו שהאיסור הוא רק על המשפחות שגלו לבבל בבית ראשון ונשארו שם ולא עלו בהכרזת כורש, ועל צאצאיהן - "אבל בני המדינות שהם מגולי טיטוס [= בית שני] שנגלו מארץ ישראל עם שאר בני המדינות אינם בכלל [איסור] זה"⁴². לפי זה גם משפחות מבני בבל שעלו לארץ ישראל בימי כורש או בתקופת בית שני ואחר כך הוגלו בחזרה לבבל - אין האיסור חל עליהן.

או בסילוקה, וממילא אפשר ללמוד מפסוק זה שיש איסור לעלות, אף על פי שלאחר חורבן בית שני נשארה הארץ בקדושתה (קדושה שנייה לא בטלה) ולא בירושלים בלבד.

40. חידושי הרשב"ץ, כתובות קיא, א. וכן כתב בעין יעקב על אגדות הש"ס (שם) "דהוי מצי למכתב 'בבלה יובאו שמה' ומדכתיב 'ושמה יהיו' שמע מינה דאין לצאת ממנה", אלא שהוא הסביר את הרמב"ם.

41. בחידושו לכתובות שם.

42. שו"ת ישועות מלכו, יו"ד סימן סו.

ניתן להביא ראיה לדברי המהרי"ט מדקדוק לשון הפסוק. בנביא נאמר "בבלה יובאו" ולא "בבלה יבואו", דהיינו מדובר על אלו שגלו לשם בעל כורחם ולא על אלו שהגיעו לשם מעצמם בזמנים אחרים.

הרב קאלישר⁴³ הוסיף על פי הסבר המהרי"ט והסביר שרב יהודה אסר על בני דורו לעלות משום שידע שרוב בני בבל היו מאותם שלא עלו בימי עזרא, ולכן אזלינן בתר רובא, אבל אותם שגרים בשאר ארצות - לא אסר עליהם רב יהודה לעלות לארץ ישראל.

מסקנה חשובה העולה מדברי המהרי"ט היא שבימינו אין האיסור נוהג מכיוון שלא נשארו בבבל גולים מזמן בית ראשון או שני.

קונטרס שלום ירושלים⁴⁴ העיר שדברי המהרי"ט אינם במשמעות דברי התוספות.

גם הפני יהושע כתב שהאיסור אינו אלא על גולי בבל, אלא שהוא הוסיף שגלות בבל היא "עיקר גלות ישראל", שהרי מבין גולי בבל רק מעטים עלו בימי בית שני, ונמצא שרוב ישראל היו בגלות בבל. לאור זאת הוא מסביר שגם הפסוק "השבעתו אתכם", שנאמר באופן כללי על גלות ישראל, מתייחס לגלות בבל שהיא הגלות העיקרית⁴⁵.

גם הוא מגיע למסקנה שהאיסור לדברי רב יהודה אינו אלא על:

אותן בני גולה שנשארו מגלות הראשון, או מבניהם ובני בניהם, דשייך בהו דרשא דבבלה יובאו. מה שאין כן מי שהוגלה בשנית מארץ ישראל לשאר ארצות ובא לבבל דרך מקרה, לא שייך ביה האי איסורא⁴⁶.

ד) הגר"ח סולובייצ'ק⁴⁷ הסביר שרב יהודה סובר שגם קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא, כך שגם בזמן גלות בית ראשון היתה ארץ ישראל קדושה כשם שהיא קדושה בזמן גלות בית שני. לפיכך, כל הציוויים בזמנו של ירמיהו בבית ראשון, שייכים בזמנות המאוחרים באותה מידה, שכן, אף על פי

43. דרישת ציון, שער ציון סעיף ג עמ' פד.

44. סימן ד. ר' שמעון ביין (אור המזרח כרך כז, חוברת צב (תשל"ט), "שיטת הרמב"ם במצוות ישוב ארץ ישראל", עמ' 44) הקשה:

(1) העיקר חסר מן הספר, לא מצאנו בגמרא שרב יהודה אמר שמואל מדבר רק באנשים שיכולים להוכיח שאינם מבבל.

(2) מנין לנו שאלה שלא עלו בימי כורש נשארו באזהרה ובאיסור שלא יעלו לארץ ישראל?

45. הפני יהושע מפנה לדברי הגמרא בפסחים (פז, ב), אשר מביאה טעמים לכך שהקב"ה הגלה את ישראל דווקא לבבל.

46. פני יהושע שם ד"ה אמר רב יהודה אמר שמואל.

47. חידושי הגר"ח (סטנסיל) על הש"ס, כתובות שם, ירושלים תשכ"ט, עמ' קב. מובא גם בלתיבות ישראל, ח"ב עמ' נב.

שהיתה על היחיד מצוות ישוב ארץ ישראל, העשה מדברי קבלה חידש שלא יעלו מבבל, ואם כן הוא הדין בזמן גלות בית שני.

או אולי סובר רב יהודה שקדושה שנייה לא קידשה לעתיד לבוא, כמו קדושה ראשונה, ולכן אפשר ללמוד דינים מזמן חורבן בית ראשון לבית שני כי בשניהם בטלה הקדושה.

להלכה קיימא לן, שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, וקדושה שנייה קידשה לעתיד לבוא. ממילא אי אפשר ללמוד מהפסוק בירמיהו "בבלה יובאו" לדורות המאוחרים.

לפי הסבר זה רב יהודה אכן סבר שהאיסור נוהג גם בימינו, אבל להלכה לא פסקו כמותו.

ה) הרב צדוק הכהן מלובלין הסביר ש"לשון בבל הוא לשון מושאל לכל הגלויות מפני שהיה ראשית הגלויות"⁴⁸, או "שכל הגלויות הם בכלל גלות בבל"⁴⁹. לפי זה, הפסוק "בבלה יובאו" נאמר אמנם בשעתו על גלות בבל, אך משמעותו וכוונתו לכל הגלויות בכל הזמנים. כך הוא מיישב את שאלת התוספות.

כך משמע גם מחידושי הגר"א⁵⁰. הגר"א הסביר את הפסוק "בבלה יובאו" כך:

כיון דהקב"ה אמר בלשון קללה משמע שקאי אכל הגלויות ולא אגלות בבל לחוד. והוא נמי [רבי זירא] הכי דריש, דקאי אכל הגלויות אלא דאמר דקאי על כלים של בית המקדש.

לפי הסבר זה, נוהג האיסור לדעת רב יהודה גם בימינו, והוא אוסר את העלייה לארץ מכל הארצות.

2. האם תקף העשה לאחר שנפקדו בבית שני?

הרב צ"ה קאלישר⁵¹ הקשה: בפסוק נאמר "וְשָׁמָּה יְהִי עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם", והלוא נפקדו על ידי הנביאים עזרא ונחמיה, חגי זכריה ומלאכי שציוו עליהם לעלות, ועזרא אף קנס את הלוויים שלא עלו (יבמות פו, ב), וכיוון שנפקדו ונתבטל העשה של ירמיהו, איך חזר העשה לדעת רב יהודה?!

48. פרי צדיק, דברים סוכות סעיף ה, עמ' 240.

49. פרי צדיק, שמות סעיף י עמ' 13.

50. חידושי הגר"א, ברכות כד, ב ד"ה כל העולה מבבל. יש להעיר, שבספר קול התור פרק חמישי עמ' תקלה כתב בשם הגר"א, שלדעת רב יהודה האיסור רק מבבל ולא משאר ארצות. וצ"ע.

51. דרישת ציון, שער ציון סעיף א, עמ' פב.

הפני יהושע (שם) הסביר: "ופקידה דכורש לא הוי גאולה כלל אלא פקידה בעלמא לפי שעה"⁵². הוא הביא את דברי הרשב"א⁵³ שכתב "שלא היתה גאולת כורש גאולה שלימה... ולא תהיה שלימה עד [בוא] המשיח כי הוא יקבץ הכל ויבנה הבית בנין שלם". לפי זה, מאחר שבפסוק נאמר "עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֲתָם", כוונת הקב"ה היתה לפקידה גמורה על ידו יתברך, ולא על ידי שליח כעלייתם בימי כורש, ולכן לא נפקדו ונגאלו בימי כורש, וממילא לא נתבטל העשה.

הסבר זה, המגדיר את ימי בית שני לא כימים של גאולה אלא כ"פקידה בעלמא", מפורש ומבואר גם בראשונים אחרים. רש"י כתב: "אבל גאולת בית שני אינה מן המנין לפי שהיו משועבדים לכורש"⁵⁴. הראב"ע (ישעיהו יא, יא) כתב: "גאולת בית שני לא היתה גאולה שלימה כי כל השבטים, גם יהודה, לא שבו אל ארצם". הרמב"ן (ויקרא כו, טז) כתב: "בעלותם מבבל לא שבו רק... מעט ומקצת מהשבטים אשר גלו לבבל ושבּו בדלות בעבדות מלכי פרס". האברבנאל⁵⁵ הגדיר תקופה זו כך: "גאולת בית שני לא היתה גאולה שלימה כי אם פקידה חלושה"⁵⁶.

האברבנאל סיכם את הנאמר לעיל:

לפי שתמיד... בזמן בית שני [היו] משועבדים... ולא היה מלך מבית דוד, ושבטים שהלכו בגלויות... לא שבו עוד אל אדמתם. גם לא נמצאו בבית האלוקים הארון והכרובים... ולא ירד אש מן השמים.

52. הוא הביא ראייה "דהא חזינן דאותם כלי שרת שהיו בבבל לא חזרו לארץ ישראל כשעלו בימי כורש". הרב אלכסנדר ליב הירץ, בספר מדרש כתובה על מסכת כתובות, דחה ראייה זו וטען דלעיקוב רוב הגולה בבבל נתעכבו גם כלי השרת.

גם מדברי הנודע ביהודה בספרו דורש לציון (דרוש שלישי, מהדורת מכון ירושלים תשנ"ה, עמ' כה-כו) משמע שימי כורש לא היו פקידה. הנודע ביהודה הקשה: איך עלה הלל מבבל לארץ ישראל? בשלמא אלה שעלו עם עזרא עלו על ידי פקידה, אך הלל שהיה דור שלישי אתר חורבן בית שני, שהרי היה תלמיד תלמידי שמעון הצדיק, איך עלה בלא פקידה ועבר בעשה? מבואר שסובר כי תקופת בית שני לאחר עליית עזרא אינה פקידה. תירוצו שם אינו שייך לנידון דידן.

53. באגדות הש"ס בעין יעקב, מגילה יב, א שהביאו הכותב שם.

54. ישעיהו יא, יא ד"ה שנית. ועיין עוד בדברי רש"י בשבועות (טז, א ד"ה רב הונא אמר): "ואי משום קידוש עזרא דהואי בבית שני בלא מלך ובלא אורים ותומים...", ועיין רש"י על שיר השירים (ו, י ד"ה כמו שחר).

55. ישעיהו יא, יא; מלכים ב' כה בסופו.

56. בדרשות הר"ן, ירושלים תשל"ד, דרוש ז' עמ' ככג, מצאנו הגדרה חריפה יותר: "והמלכים אשר מלכו בבית שני לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל, אבל היו כפקידים למלך פרס ורומי".

1. כיצד חולק רב יהודה על סתם משנה?

קשה: כיצד אומר רב יהודה שאסור לעלות לארץ ישראל, והלוא בכך הוא חולק על סתם משנה "הכל מעלין לארץ ישראל..." (כתובות קי, ב)?

מספר תשובות נאמרו בדבר:

(א) המגילת אסתר כתב: "ומה שחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זה דוקא בזמן שבית המקדש היה קיים"⁵⁷. דהיינו, דין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" אינו נוהג בימינו אלא רק בזמן שבית המקדש היה קיים.

הקושי בהסבר זה⁵⁸ הוא שרבי יהודה הנשיא, שחי לאחר החורבן, היה צריך לציין כשכתב משנה שנשנית בזמן הבית, שדין זה ("הכל מעלין לארץ ישראל") אינו נוהג בזמן הזה.

בספר ויואל משה⁵⁹ משבח ומקלס את הסברו של המגילת אסתר ודן בו באריכות. אחת מראיותיו היא דברי רש"י על הפסוק (שמואל א' כו, יט) "כִּי גִּישׁוּנֵי הַיּוֹם מִהֶסֶתֶפֶחַ בְּנִחְלֵת ה' לְאָמֹר לֶךְ עֲבַד אֱלֹהִים אֲחֵרִים" - "היוצא מארץ ישראל לחוץ לארץ בזה"ב [בזמן הבית], כאילו עובד עבודת גילולים". מפורש שאין זה אלא בזמן הבית. אמנם הוא עצמו מעיר שישנם דפוסים שנשמטה בהם המילה "בזמן הבית", אך טוען שגם בלאו הכי זו כוונת רש"י (עיינין שם בדבריו). ראוי לציין שרק בחלק מהדפוסים של מקראות גדולות מצויה הגירסה בזה"ב. מבדיקה בכת"י המוסמכים של רש"י (כת"י פארמה 387, כת"י וינה 24 ועוד) ובמהדורת הדפוס הראשונה של בן חיים (רפ"ד-רפ"ו) מתברר שהגירסה בזה"ב אינה מצויה. הרמ"י צוויג⁶⁰ והרש"ז אויערבאך⁶¹ טענו שמילה זו נוספה מאימת הצנזורה.

(ב) רב יהודה סובר שדין המשנה "הכל מעלין" הוא רק בזמן שישראל שרויים על אדמתם וארץ ישראל היא "לגמרי ברשותן של ישראל"⁶², כלומר שעם ישראל שולט

57. ספר המצוות, השמטות הרמב"ן מצוות עשה ד.

58. הרב משה פיינשטיין, דיברות משה, גיטין פ"א הערה ז.

59. מאמר שלש השבועות סימנים ב-ז ואכמ"ל.

60. שו"ת אהל משה תניינא, סימן כג סעיף ב.

61. שו"ת מנחת שלמה, ח"ג סימן קנח סעיף כב ס"ק ה.

62. לשון הכלי חמדה, במדבר מסעי סעיף א, אלא שהוא כתב הסבר זה בדעת המגילת אסתר ובדעת רבי זירא ולא התייחס לרב יהודה. הרב זלמן קורן ("ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות", בתוך ממלכת כהנים וגוי קדוש, סעיף ט עמ' 209) כתב סברה זו בדעת רב יהודה. סברת האמוראים החולקים היא שגם בזמן הגלות ובהעדר שלטון ישראל המצווה קיימת וכן דין המשנה.

בארצו, אבל כשהארץ אינה תחת שלטון וריבונות של ישראל אלא ברשותן של אומות העולם, דין המשנה "הכל מעלין" אינו נוהג⁶³.

גם על הסבר זה קשה מדוע רבי יהודה הנשיא, שחי לאחר החורבן, לא הוסיף במשנה שבזמן שהארץ תחת שלטון נכרים (כמו בימיו) דין זה ("הכל מעלין לארץ ישראל") אינו נוהג?

ג) בספר שלום ירושלים תירץ⁶⁴, שרב יהודה אינו חולק על המשנה אלא מחלק בין זמן התנאים לזמן האמוראים. בימי התנאים היתה עדיין ארץ ישראל מיושבת בישראל, רוב התנאים היו ביבנה, כל המדינות היו תחת מלכות אחת - שלטון רומי, ולכולם היתה רשות לדור בארץ ישראל, ואז נהג דין המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל". לעומת זאת, בימי האמוראים, כשנתפזרו בין הגלויות ונחלקה מלכות רומי לממלכות רבות, סובר רב יהודה שאסור לעלות.

ועדיין קשה מדוע לא נאמר בתלמוד שדין זה אינו נוהג בזמן הזה?

ד) רב יהודה אסר לעלות לארץ ישראל רק מבבל ולא משאר הארצות⁶⁵, "משום מעלת בבל שהוא מקום תורה ומקום השראת השכינה" (הפלאה), ואילו המשנה מדברת על שאר הארצות.

דוגמא נוספת להעמדת המשנה רק בשאר ארצות חוץ מבבל, הביא ההפלאה מהמשנה בגיטין (ב, א). שם נאמר: "המביא גט ממדינת הים", ופירש רש"י "כל חוץ

63. סברה זו נמצאת באחרונים ביחס להלכה אחרת. המגן אברהם (או"ח סימן תקסח ס"ק ה) הביא בשם הבאר שבע (שו"ת סימן ע) כי רק חנוכת בית בארץ ישראל היא סעודת מצווה אבל חנוכת בית בחוץ לארץ היא סעודת רשות. נפקא מינה, לנודר שלא לאכול מסעודה שאינה של מצווה אסור לו לאכול בסעודת חנוכת הבית בחוץ לארץ. הבאר שבע הוכיח זאת מירושלמי סוטה (פ"ח ה"ד) שלמד מהפסוק "מי האיש אשר בנה בית ולא חנכו ילך וישב לביתו וגו'" (דברים כ, ה) - "יכול הבונה בית בחוצה לארץ יהא חוזר? תלמוד לומר: ולא חנכו - את שמצווה לחנכו, יצא זה שאינו מצווה לחנכו". ופירש קרבן העדה (ד"ה את שמצווה לחנכו) "שהדירה בארץ ישראל מצווה". הפני משה (שם) מפרש: "בארץ ישראל משום ישוב, פרט לחוץ לארץ דאין מצווה לחנכו".

הגאון הרב ז"א מרגליות, כתב בפירושו יד אפרים על השו"ע (שם) על דברי המג"א: "ואפשר דדוקא בזמן שהיו ישראל שרויין [בארץ ישראל] אז אין מצווה בחוץ לארץ, שהרי אמרו כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, משא"כ בזמן הזה דרב יהודה אמר כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה ודעת כמה פוסקים דעל כל פנים אין מצווה לעלות לארץ ישראל, י"ל שפיר כמו שכתבתי... ומ"מ לענין נדר אין להקל". מבואר בדבריו שפסק כרב יהודה והסביר שהעדר שלטון ישראל בארץ גורם שאין מצווה בחנוכת בית בארץ ישראל.

64. סימן ד עמ' 23-24.

65. הפלאה, פני יהושע (שם); של"ה שער האותיות אות ק' (קדושה - קדושת מקום); שו"ת מגן גיבורים סימן ז; פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל, סימן א סעיף ג בבית ישראל ס"ק יד, ועוד.

לארץ קרי ליה מדינת הים, לבר מבבל". מבואר שאף על פי שכתוב במשנה "מדינת הים" בסתמא, הכוונה חוץ מבבל, וכך גם במשנה בכתובות⁶⁶.

ז. האיסור רק מבבל או מכל הארצות?

בסימנים הקודמים ראינו שיש מן האחרונים הסוברים שהאיסור לדעת רב יהודה הוא על עלייה לארץ מכל הארצות. כך סוברים הר"ף (ר' יאשיהו פינטו), השלום ירושלים (דבריהם הובאו בסימן ד), ר' צדוק הכהן מלובלין (לעיל סימן ה סעיף ו) ועוד⁶⁷.

לעומתם, רבים מן האחרונים סוברים שהאיסור הינו על עלייה מבבל בלבד. כך סוברים הפני יהושע וההפלאה (הובאו דבריהם בסימן ד), השל"ה ופאת השלחן (לעיל סימן ו), ועוד⁶⁸.

הגר"ח פלאגי⁶⁹ הוכיח מפסוקים בספר ירמיהו (מ, ה-יב) שהאיסור לעלות לארץ ישראל הוא רק מבבל ולא משאר ארצות. לאחר גלות נבוכדנאצר נאמר:

וַיָּבֹאוּ אֶל-גְּדַלְיָה [בן אחיקם] הַמְצַפְתָּה... הִמָּה וְאֲנָשֶׁיהֶם. וַיִּשְׁבַּע לָהֶם גְּדַלְיָהוּ בֶן-אֲחִיקָם... לֵאמֹר: אֶל-תִּירָאוּ מֵעֲבֹד הַכַּשְׂדִּים שָׁבוּ בְּאֶרֶץ וְעָבְדוּ אֶת-מֶלֶךְ בָּבֶל וַיֵּיטֵב לָכֶם... וּשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר-תִּפְשֹׁתֶם. וְגַם כָּל-הַיְהוּדִים אֲשֶׁר-בְּמִזְמָרָב וּבְבִנְיָ-עַמּוֹן וּבְאֲדוּם וְאֲשֶׁר בְּכָל-הָאֲרָצוֹת שָׁמְעוּ כִּי-נָתַן מֶלֶךְ-בָּבֶל שְׂאֲרֵית לַיהוּדָה, וְכִי הִפְקִיד עֲלֵיהֶם אֶת-גְּדַלְיָהוּ בֶן-אֲחִיקָם... וַיֵּשְׁבוּ כָּל-הַיְהוּדִים מִכָּל-הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר נָדְחוּ-שָׁם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ-יְהוּדָה אֶל-גְּדַלְיָהוּ הַמְצַפְתָּה...

מפורש שאפילו בזמן שבעים שנה של גלות בבל לא נאסר לעלות משאר ארצות לארץ ישראל.

בהמשך הגמרא בכתובות מובאים דברי רב יהודה בשם שמואל "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות". מצינו אפוא בדבריו שבבל התייחדה מכל הארצות. יש לברר האם כך סובר גם רב יהודה,

66. דן בהוכחה זו בספר ויואל משה, מאמר שלש השבועות סימן א עמ' כא, ואכמ"ל.

67. כך אולי סובר גם הגר"א, עיין לעיל סימן ה סעיף 1. הרב ישראל שציפאנסקי (ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"א, עמ' קצ הערה 8) דייק משר"ת מהר"י ברונא (ירושלים תש"ד, סימן עז) שלדעתו רב יהודה סובר שלא רק מבבל אסור לעלות אלא אף משאר מקומות בחוץ לארץ. [המהר"י ברונא היה בן דורם הצעיר של מהר"י ווייל ומהרא"י (תרומת הדשן).]

68. כך מובא גם בשם הגר"א (קול התור, פרק חמישי עמ' תקלה), וכן כתבו השל"ה [שער האותיות אות ק' (קדושה - קדושת מקום), ובחלק תורה שבכתב פרשת לך לך בהג"ה ד"ה ובזכות], שו"ת אבני נזר (ח"ב, יו"ד סימן תנד אות נז; ובסימן תנו אות יא), ושו"ת מראה יחזקאל (ח"א סימן יח).

69. שו"ת נשמת כל חי, יו"ד סימן מט, עמ' ריט.

והאיסור לעלות לארץ הוא רק מבבל בגלל מעלותיה וייחודה, או שהאיסור הוא על עלייה מכל הגלויות. ועיין בכל זה להלן (סימן ח).

צריך לבאר במה נשתנתה בבל מכל הארצות.

רש"י הסביר את דברי שמואל שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות "לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד".

היעב"ץ הוסיף טעמים נוספים⁷⁰:

דאזיל [רב יהודה] לטעמיה, דסבירא ליה נמי, דהדר בבבל כדר בארץ ישראל כדיליף מקרא. וטעמא דמילתא משום שמשם יצא עיקר שרשנו אברהם אבינו ע"ה, ארץ מולדתו אור כשדים, ושם נגלה אליו האלוקים, וכן ליחזקאל הנביא ודניאל וחבריו הופיע עליהם נבואה ורוה"ק על נהר כבר, [ש]היה מוכן להשראת השכינה. ולכן כשגלו ישראל בתחלה גלו לבית אמם, בשגם קרוב לשונם ללשון תורה ותרגום שני ללשון הקודש. לכן נתקיימה תורתן בארץ ההיא [בבל], המסוגלת לתורה דוגמת ארץ ישראל בקירוב, וזכו לקבוע שם ישיבות גדולות.

לאור זאת יש לשאול: האם יש מעלה לבבל בימינו?

היעב"ץ טען⁷¹: "נראה לי שזהו ודאי לא נאמר אלא לדורם של אמוראי דשכיחי מתיבתא, מה שאין כן עכשיו שבטלו בעונותינו הרבים הישיבות". אך גם הוא מודה שעדיין ישנה מעלה מסוימת לבבל על פני שאר הארצות שבחוץ לארץ - "ושמא אעפ"כ יש שם מצוות דירה, יותר משאר ארצות רחוקות שאין שם בני תורה כערי מדי...".

לעומת זאת, היו שטענו שבימינו אין לבבל מעלה כלל. החתם סופר⁷² כותב: "ומימי הרי"ף ואילך אין מעלה לארץ שנער לשארי ארצות לענין שררות תורה"⁷³. וכן פסק הרב קאלישר⁴³: "וי[ו]צא מזה, דבזמן הזה, דבטלו הישיבות בבבל, כולי עלמא

70. בסידורו בית יעקב בהקדמה "סולם בית אל" סעיף ו עמ' יג. בש"ס מצינו מימרות על ייחודה של בבל: "גלו לבבל שכינה עמהן שנאמר (ישעיהו מג, יד) 'למענכם שלחתי בבלה'" (מגילה כט, א), או "לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל... אלא מפני שקרוב לשונם ללשון התורה, רבי יוחנן אמר מפני ששיגרון לבית אמם" (פסחים פז, ב). המהרש"א (כתובות קיא, א ד"ה כך אסור) הסביר שהיא מקום החכמה וארץ ישראל הוא מקום המוכן לתורה ולחכמה יותר.

71. בחידושו לש"ס כתובות קיא, א.

72. שו"ת חתם סופר, יו"ד סימן רלג ד"ה ומאוד.

73. הרב י' ליברמן (ספר זכרון יעקב ח"ג, סימן ס סעיף ו, עמ' קכט) טען שכוונת החת"ס שהשררה בטלה, אבל עדיין יש בבבל קדושת התורה.

מודו דמותר לעלות מבבל". גם הציץ אליעזר כותב לאחר שהביא את דברי ההפלאה: "ולפי"ז, בזמננו רואים בעיני שגם בבבל כבר אין כבוד שכינה, ודי למבין"⁷⁴.

לפי זה, אין בימינו איסור לעלות מבבל לארץ ישראל וכל שכן משאר ארצות לארץ ישראל.

ח. היחס בין דברי שמואל לפסק רב יהודה

1. ביאור הסוגיה

כאמור, בהמשך הסוגיה הובאה מימרה נוספת:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

יש לברר מה היחס בין דברים אלו לבין דברי רב יהודה:

כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר: בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם.

בביאור הסוגיה נחלקו ראשונים ואחרונים. בדבריהם מצינו שלושה אופנים בהסבר הסוגיה:

(א) רב יהודה חולק על שמואל, ולפי שמואל מותר לעלות לארץ ישראל.

המהרי"ט⁷⁵ הסביר שמדברי שמואל "...כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות" משמע כי "לארץ ישראל מיהת מותר. ואם תאמר, הא רב יהודה הוא דאמר לעיל כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה? י"ל, הא דידיה הא דרביה"⁷⁶.

כלומר, לפנינו שתי מימרות שונות. לרב יהודה, העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה. לשמואל, היוצא מבבל לשאר ארצות עובר רק על איסור ("ולא ב"עשה"), אבל

74. חלק י בהשמטות, עמ' רמט. וכן כתב הרב דניאל אישטרושה (שהיה מגדולי חכמי שאלוניקי וראש ישיבה שם. היה רבו של רבי דוד קונפורטי בעל קורא הדורות. נפטר בשנת ת"ד), ש"ת מגן גיבורים סימן ז: בזמן רב יהודה "שהיה תורה בבבל יותר מארץ ישראל, אבל עתה בזמננו כל כך תורה יש בארץ ישראל כמו בחוץ לארץ, ויכול לעלות לשם".

75. בחידושו על הש"ס, כתובות קיא, א ד"ה כן אסור.

76. הפני יהושע טען כנגד המהרי"ט שדבריו דחוקים. הוא הסביר, שרב יהודה דיבר על אותם בני הגולה שנשארו בבבל בגלות בית ראשון או על בניהם ובני בניהם, ועליהם נאמרה הדרשה "בבלה יובאו ושמה יהיו". מה שאין כן מי שהוגלה שנית משאר ארצות ובא לבבל דרך מקרה, לא שייך בו איסור זה, ואף על פי כן אסור לו לחזור לארצו או לשאר ארצות מהטעם שכתב רש"י שבבל היא מקום תורה. ומובן לשון "כשם שאסור" בדברי שמואל. ראה עוד: הרב יעקב פייטוסי, קונטרס רנו ליעקב בתוך ספר מזבח כפרה, לעמבערג תרכ"א, דרוש א' דף טז, ב (להלן קונטרס רנו ליעקב); הרב אלטר מאזוז, ספר אבות על בנים, חידושי מסכת אבות, תל אביב תשל"ה, עמ' ה (להלן ספר אבות על בנים).

מבבל לארץ ישראל אין איסור ומותר לעלות. לפי זה, רב יהודה חולק על שמואל רבו. ה"מגן גיבורים" כתב במפורש "א"כ הוא [רב יהודה] הפך רבו שמואל"⁷⁷.

(ב) רב יהודה מפרש ומסביר שכוונת שמואל היא, שגם לארץ ישראל אסור לעלות מבבל.

בספר גופי הלכות הסביר שרב יהודה אינו חולק על דברי שמואל רבו אלא מפרשם, כי לא מסתבר שתלמיד יחלוק על רבו. להלן דבריו:

דלא תימא ד"שאר ארצות" דכתב [שמואל] הוא חוץ לארץ, אבל לארץ ישראל מותר, לזה אמר רב יהודה מימרא אחרת "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו", ובזה גילה לנו רב יהודה, פירוש מילתיה דשמואל רביה, שאמר "לשאר ארצות", דאף ארץ ישראל בכלל האיסור. כיוון שנאמר "בבלה יובאו", הוי ליה כאילו במימרא דשמואל כתוב כך⁷⁸.

(ג) המהר"ם ש"ף (שם) הסביר:

תרי מילי הן כל אחד באנפיה נפשיהו. מבבל לארץ ישראל - בעשה, לשאר ארצות - אסור משום ישיבה.

כלומר, שמואל דיבר רק על יציאה מבבל לשאר ארצות ולא התייחס כלל לארץ ישראל, ואילו רב יהודה דיבר רק על עלייה לארץ ישראל ולא התייחס כלל ליציאה מבבל לשאר ארצות, ושתי מימרות שונות הן (עיין להלן שכך נראה גם מפירוש רש"י).

להלן נראה כיצד למדו רש"י והרמב"ם את דברי שמואל, ונבחין כי גם הם נחלקו במחלוקת זו. רש"י פירש שדברי שמואל ורב יהודה הם שתי מימרות שונות, ואילו הרמב"ם פירש שהמימרות מתייחסות זו לזו. יש מפרשים ברמב"ם (כסף משנה) שרב יהודה מפרש את דברי שמואל, ויש מפרשים (רוב האחרונים) שרב יהודה חולק על שמואל.

2. שיטת רש"י

את דברי שמואל "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות" פירש רש"י (ד"ה כך אסור): "לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד". כלומר, הסיבה היא משום שבבל היא מקום תורה (ראה לעיל סימן ז).

77. הרב דניאל אישטרושה, ש"ת, סימן ז בסופו.

78. הרב ניסים שלמה אלגאזי, איזמיר תל"ה, גופי הלכות, לשונות הרמב"ם, עמ' צח. ראה עוד בספרו זהב שיבה, כתובות קיא, א דף נב ד"ה ומה.

בספר גופי הלכות הסביר את הבנת רש"י בסוגיה כן: רש"י אינו סובר שרב יהודה מפרש את דברי שמואל רבו, כי אם כך היה גם שמואל מביא את הפסוק "בבלה יובאו" כהוכחה לדבריו. לכן סבר רש"י שלפנינו שתי מימרות שונות בסוגיה, ומר אמר חדא ומר אמר חדא, כלומר שכל אחד דיבר על נושא אחר. לפיכך הסביר רש"י בדברי שמואל שבבל היא מקום תורה⁷⁹.

הלחם משנה⁸⁰ הסביר את דעת רש"י כך:

דסבירא ליה לרש"י דהאי קרא ד'בבלה יובאו' לא הוי אלא דלא יעלו לארץ ישראל דווקא, כדאמר קרא 'עד יום פקדי אותם', דלא יעלו מאליהם אבל לארצות אחרות ילכו, אי לאו טעמא דיש שם ישיבות הרבה.

בספר חק המלך⁸¹ הסביר כי לדעת רש"י אין צורך בפסוק כדי לאסור לצאת מבבל לשאר ארצות. דבר זה הוא סברה ברורה: אסור לצאת ממקום תורה למקום שאינו מקום תורה. אך כדי לאסור לצאת מבבל לארץ ישראל - צריכים פסוק.

לפי רש"י, מובנת ההשוואה בדברי שמואל בין ארץ ישראל לבבל: "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות". ארץ ישראל קדושה בגלל בחירתה וקדושת השכינה שבה - "אַרְצָךְ אֶשְׂרֶה" אֶלְקִיךָ דִּרְשׁ אֶתָּה תִּמְיֵד עֵינֵי ה'... בְּהַ מְרִשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה" (דברים יא, יב). בבל קדושה מחמת התורה (הישיבות) אשר בה. לכן כמו שמארץ ישראל אסור לצאת בגלל קדושתה, כך אסור לצאת מבבל בגלל קדושת התורה שבה⁸².

האחרונים הביאו ראיה לפירוש רש"י גם מהסוגיה עצמה⁸³. מיד אחרי דברי שמואל נאמר: "רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו אפילו מפומבדיתא לבי כובי". וכן אמר אביי על ההוא דנפק מפומבדיתא לאסתוניה ושכיב (מת), "אי בעי האי צורבא מרבנן הוה חי". ולכאורה קשה, שהרי שתי הערים הללו בבבל הן? אלא לפירוש רש"י

79. ספר גופי הלכות, שם.

80. על הרמב"ם, הל' מלכים פ"ה ה"ב.

81. הרב חנוך העניך קרלנשטיין, בני ברק תשמ"ו, גיטין סימן ג, עמ' קלה-קלו.

82. לחם משנה שם. הרב י' קאפח טען בפירושו על משנה תורה שאין דברי הלחם משנה מובנים. חז"ל אמרו (כתובות קיא, א) "ואתה עולא על אדמה טמאה תמות", ואנחנו הופכים את הטמאה לקדושה? הלא קדושת התורה מקדשת רק את לומדיה אך אינה מקדשת את האדמה ולכן אין בבבל קדושה. לעומת זאת, בארץ ישראל האדמה קדושה! הוא הסביר, שדברי רש"י מקורם בגמרא. רש"י מסביר את טעם המקרא (הפסוק) מדוע "בבלה יובאו ושמה יהיר" - שבנוסף על הגזרה שבפסוק יש בבבל תורה (ישיבות). וכוונת רש"י שהגזרה היתה גם לשאר ארצות שאין בהן לא קדושת התורה ולא קדושת הארץ.

83. הרב וולף ליכטנשטאט, תלמיד מובהק של הנודע ביהודה, ספר קדושת ישראל, כתובות קיא, א ד"ה ברש"י; הרב צ"ה קאלישר, דרישת ציון, עמ' פג, ועוד.

ניחא, כיוון שבבבל יש זכות תורה, וטעם זה שייך ביותר בפומבדיתא שהיתה בה ישיבה. (הערה: צ"ע כיצד יסביר הרמב"ם המובא לקמן ראה זו.)

הלחם משנה מסיים:

וכן נראה עוד שם בגמרא דטעמו של רש"י עיקר, דאמר שם: 'הדר בבבל כאילו דר בארץ ישראל'. עוד אמרו שם: 'כשרין שבשאר ארצות בבל קולטתן לקבורה דיש שם זכות תורה'... והשמועה מוכחת כדברי רש"י ז"ל⁸⁴.

מתוך פירוש רש"י, שמעלת בבל היא מחמת הישיבות, עולה שבזמן שבטלו הישיבות בטלה מעלת בבל (עיין לעיל סימן ז).

פאת השולחן הקשה על כך: לפי פירוש רש"י לא שייכת בדברי שמואל הלשון "אסור" שמשמעותה לעולם, שהרי הישיבות לא בהכרח יתמידו בבבל, וכפי שאנו רואים זה זמן רב שבטלו הישיבות בבבל. ונשאר בצ"ע!

יש לומר: רש"י יתרץ שבבל לאו דווקא, והוא שם מושאל, והוא הדין שאסור לצאת מכל מקום שיש בו ישיבות למקום שאין בו ישיבות⁸⁵.

לסיכום: לפי הסבר רש"י, שמואל התייחס לאיסור לצאת מבבל לשאר ארצות מחמת הישיבות, ואילו רב יהודה התייחס לאיסור לעלות מבבל לארץ ישראל מחמת הפסוק.

3. שיטת הרמב"ם

בהלכות מלכים (פ"ה, ה"ב) פוסק הרמב"ם:

כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, שנאמר: "בבלה יובאו ושמה יהי".

ודבריו מוקשים:

א. הרמב"ם הביא את המימרא של שמואל ופסק כמותו, וכהמשך הביא את הפסוק "בבלה יובאו ושמה יהי". וקשה, הרי שמואל לא הביאו, והוא נמצא

84. בשו"ת חתם סופר, י"ד סימן רלג ד"ה ומאד תמהתי, דף ק, ב, הביא את דברי הלחם משנה, ומשמע ממנו שהסכים עמו שדברי הרמב"ם צריכים עיון.

85. הרב יוסף יוסיפון. ראה: קובץ אגרות חזון איש, סימן קעז עמ' קסג: "ארץ פולין אשר הישיבות קבועות בה, והחסידי החפץ חיים [שליט"א] שוכן בה ושאר גדולי התורה והיראה - דינה כארץ ישראל, ושאר מדינות - כחוץ לארץ". בספר חק המלך, עמ' קלו, העיר שדבריו הם רק לפי שיטת רש"י ולא לפי הרמב"ם. ראה להלן סעיף 3.

רק בדברי רב יהודה⁸⁶? ועוד, את הפסוק "בבלה יובאו" מביא רב יהודה בעניין איסור יציאה מבבל לארץ ישראל, והרמב"ם מביאו לעניין איסור היציאה מבבל לשאר ארצות!?

ב. לכאורה, הרמב"ם כרך בדבריו את שתי המימרות שבגמרא יחד. אם כך קשה, אם כוונת הרמב"ם בלשונו "אסור לצאת מבבל לשאר ארצות" היא שהמילים "שאר ארצות" כוללות גם את ארץ ישראל היה צריך לכתוב "לארץ ישראל", וכל שכן לשאר ארצות?

ג. אם פסק כרב יהודה - מדוע הלשון "אסור"? צריך היה לומר "עובר בעשה"!

ד. מדוע שינה הרמב"ם את הלשון בדברי שמואל? שמואל אמר: "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל" והרמב"ם כתב: "מהארץ לחוצה לארץ"! כלומר, במקום "מארץ ישראל" - "מהארץ"⁸⁷, במקום "לבבל" - "לחוצה לארץ"⁸⁸.

ה. ועוד, מדוע הביא רק את תחילת הפסוק ולא הביא את סיומו "עד יום פקדי אתם נאם ה'"??

ו. מדוע נאמר "כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", והרי אין הטעם שווה, שהרי מארץ ישראל האיסור הוא מכוח קדושה (קדושת הארץ) ומבבל בגלל הפסוק "בבלה יובאו"⁸⁹?

להלן נפרט מספר הסברים לדעת הרמב"ם.

(א) הסבר הכסף משנה ברמב"ם

הכסף משנה הסביר שהרמב"ם פסק כרב יהודה. להלן דבריו:

כתובות (קיא, א): "אמר רב יהודה אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", ולעיל מהא אמרינן "דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר: בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אתם". ורבנו כתב המימרא דאסור לצאת מבבל לשאר ארצות, ואף ארץ ישראל בכלל. ומשמע התם בגמרא דאמוראי בתראי נמי הכי סבירא להו.

86. אחרונים.

87. ואין לומר שנקט "מהארץ" מפני קיצור הלשון, כי בהלכה זו בתחילתה ובהלכות שלפניה (הלכות ט, י, יא) כתב כמה פעמים את הלשון "ארץ ישראל".

88. ספר גופי הלכות שם. הוא הקשה קושיות נוספות. ראה עוד מה שתירץ הרב חיים חזן, שנות חיים - דרשות, פרשת ואתחנן, עמ' קפז, ב (להלן שנות חיים).

89. לחם משנה שם.

בספר גופי הלכות⁹⁰ ובספר ארץ חמדה⁹¹ הסבירו את הבנת הרמב"ם בסוגיה לפי הכסף משנה:

הרמב"ם למד שרב יהודה מפרש את דברי שמואל רבו, שהרי אין תלמיד חולק על דברי רבו, ולכן כלל בדבריו את שתי המימרות שבגמרא.

במימרא משמו של שמואל שמע רב יהודה בפירוש רק ש"אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", ללא פירוט וללא נימוק. רב יהודה פירש את דברי שמואל מדעתו, לאור הפסוק "בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ", ולמד מפסוק זה שגם לארץ ישראל אסור לעלות מכיוון שהפסוק אוסר גם לעלות לארץ ישראל. אולם משום שלא שמע זאת בפירוש משמו של רבו אמר זאת כמימרא עצמאית בשמו.

מכיוון שהרמב"ם פוסק כשמואל שאסור לצאת מבבל, איסור זה כולל גם עלייה לארץ ישראל כמו שפירש רב יהודה, שהרי יש לסמוך על רב יהודה תלמידו של שמואל, שאכן זה הפירוש בדברי שמואל. לפיכך, כשהעתיק הרמב"ם את המימרא של שמואל, העתיק אותה כצורתה בגמרא, ופירש אותה כפי שפירש רב יהודה תלמידו בפסוק "בבלה יובאו".

לפי הסבר זה הרמב"ם אינו מביא את נימוקו של רש"י "לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד", משום שהסבר זה לא מוזכר בגמרא ולא בדברי האמוראים.

בספר חק המלך⁹² הסביר שלדעת הרמב"ם הפסוק "בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" לא בא ללמד שיהיו בגלות (ולא בארץ ישראל), אלא שיהיו בבבל דווקא, ולפיכך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות גם אם הם בגלות.

בספר תורת ארץ ישראל⁹³ הסביר על פי זה את שינוי הלשון ברמב"ם בדברי שמואל. היות שלרמב"ם מקור איסור היציאה מבבל לשאר ארצות הוא הפסוק "בבלה יובאו", ממילא הטעם אינו חשיבותה ויתרונה של בבל שעולה במעלתה על שאר הארצות, אלא הגזירה שיגלו רק לבבל. לפיכך אין הרמב"ם צריך לכתוב "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל" אלא 'אסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ' ובבל בכלל⁹⁴.

90. לעיל הערה 78. דבריו שם נאמרו בדעת הרמב"ם לפי הסבר הכסף משנה.

91. ספר א שער א סעיף ז, עמ' לב.

92. שם, עמ' קלה.

93. הרב יוסף צבי הלוי, עשר תעשר, הקדמה "הכל מעלין לארץ ישראל", עמ' ה.

94. ולרש"י, שלדעתו הסיבה היא הישיבות, הלשון חייבת היתה להיות "מארץ ישראל לבבל" כי החידוש הוא שאסור לצאת מארץ ישראל אפילו לבבל שהיא מקום תורה.

באחרונים מצאנו שני הסברים לדברי הכסף משנה:

(א) אסור לעלות מכל מקום בחוץ לארץ (הן מבבל והן משאר ארצות) לארץ ישראל⁹⁵.
הסבר זה אינו במשמעות דברי הכסף משנה ולכן לא נדון בו.

(ב) אסור לעלות רק מבבל לארץ ישראל, אבל משאר ארצות (בחוץ לארץ) מותר לעלות לארץ. כך הבינו הנר מצוה⁹⁶ והאבני נזר⁹⁷, שכתבו כי בדעת הכסף משנה צריך לומר שכוונת הרמב"ם היא רק על יושבי בבל. הרחיב והסביר זאת התולדות זאב⁹⁸:

לדעת הכסף משנה... דפסק כרב יהודה שהרי הביא קרא ד"בְּבִלָּהּ יוֹבָאוּ וְשָׁמָּה יְהִי" ... אפילו הכי האיסור הוא רק מבבל ולא משאר ארצות. דכן נאמר: "בְּבִלָּהּ יוֹבָאוּ וְשָׁמָּה יְהִיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי", ואם כן, אף לרב יהודה משכחת ליה האי דינא דכופין לעלות לארץ ישראל כשאינן בבבל, אבל מבבל אין כופין⁹⁹.

לסיכום: הכסף משנה מסביר שהרמב"ם פסק כרב יהודה כמפרש את דברי שמואל, ומכאן עולות שתי מסקנות: (א) אסור לצאת מבבל לשאר ארצות; (ב) אסור לעלות מבבל לארץ ישראל, אבל משאר ארצות מותר.

הכסף משנה מסיים ואומר: "ומשמע התם בגמרא דאמוראי בתראי נמי הכי סבירא לה". האחרונים¹⁰⁰ הקשו על הוכחה זו, שהרי בש"ס (שם) מוכח להיפך, ואדרבה, הרבה אמוראים עשו מעשה ועלו מבבל לארץ ישראל (ראה לקמן סימן ט), דבר המלמד שחלקו על רב יהודה!

האבני נזר¹⁰¹ תירץ, שכוונת הכסף משנה בדבריו "דאמוראי בתראי נמי הכי סבירא לה" היא לעניין שאר ארצות, כמו שמבואר בסוגיה בדברי רבה ורב יוסף שאמרו כי אסור לצאת אפילו מפומבדיתא לבי כובי.

בספר ארץ חמדה (שם) הורחב והוסבר הדבר. הכסף משנה לא בא להוכיח שיש איסור לעלות מבבל לארץ ישראל, לכך אין צורך בראיות שכן מאחר שרב יהודה, תלמידו של שמואל, פירש כך את דברי רבו ודאי שזהו הפירוש. כל עיקר הוכחתו אינה אלא שבעיקר המימרא של שמואל נוקטים כמותו, ובזה ישנן בגמרא כמה

95. תולדות זאב, שם סעיף ה, עמ' סו, בהסבר הראשון.

96. הרב יהודה סיד, ד"א, סאלוניקי תקע"א, סימן יא מצווה כד, עמ' קסד.

97. ש"ת, י"ד סימן תנו סעיף יב.

98. שם, סעיף ה, עמ' סה.

99. וסיים: "וכן כתב בהפלאה" (ראה לעיל סימן ו'), אלא שההפלאה הסביר זאת בביאור דעת רב יהודה ולא בביאור דעת הרמב"ם.

100. פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל סימן א, בית ישראל סעיף יד; דרישת ציון, עמ' פד; הגהות עמק המלך על הרמב"ם, הלכות מלכים פ"ה ה"ב, ועוד.

101. ש"ת י"ד סימן תנד סעיף יג.

מימרות שמסתמכות על דברי שמואל, ומבקרות את אלה שיצאו מבבל למקומות אחרים. וזהו שכתב הכסף משנה שכל האמוראים סוברים כמותו, ומכאן שהלכה כמותו בכל, גם לעניין עלייה לארץ ישראל, ונגד דעת רב זירא.

(ב) הקושיות על הסבר הכסף משנה

על הסבר הכסף משנה קשה:

(א) לפי הסבר זה, לשון הרמב"ם "לשאר ארצות" היא גם על ארץ ישראל. הסבר זה דחוק, שכן לא מצאנו שארץ ישראל תיכלל במונח "שאר ארצות"¹⁰². ועוד, שהיה לו לבאר יותר את הדברים ולומר "לארץ ישראל" וכל שכן "לשאר ארצות"¹⁰³, או שהיה כותב בפירוש דאסור לצאת מבבל לארץ ישראל, כדברי רב יהודה¹⁰⁴.

(ב) הרמב"ם התחיל הלכה זו בלשון "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גויים, ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל" מכאן מוכח שישנה מצווה לגור בארץ ישראל. אחר כך הביא את דברי רבי אלעזר (כתובות ק"ב, א), שכאשר עלה לארץ ישראל אמר: "ובפורענות מה הוא אומר? 'ואל אדמת ישראל לא יבאו'". כלומר, ניצלתי מקללת הגלות כשעליתי לארץ. מבואר שרצוי לעלות לארץ ישראל. ואילו סיום ההלכה לפי הסבר הכסף משנה הוא שאסור לעלות מבבל לגור בארץ ישראל, דבר ההפוך מתחילת ההלכה!¹⁰⁵

זאת ועוד, לפי זה כל ההקשר בהלכות מלכים (פ"ה הלכות ט"ב) אינו מובן. הרמב"ם מביא שם את ההלכות העוסקות בדירה, בישיבה ובקבורה בארץ ישראל. הוא פותח שם כך: "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם... אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב... ואף על פי שמותר לצאת אינה מידת חסידות..." (הלכה ט). בהלכות י-יא מביא הרמב"ם מאמרי חז"ל העוסקים בשבחה של ארץ ישראל ובמעלותיה הרוחניות כגון: "גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין בעפרה" (הלכה י), או "כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי עולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו" (הלכה יא). בהלכה יב הוא פותח "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם..." וכדלעיל. האם הסיום והסיכום של כל ההלכות העוסקות במצווה, בחובה ובמעלה

102. הרב א"פ וינברגר, ספר יד אפרים, ת"א תשל"ו, סימן ט סעיף יב.

103. פאת השולחן שם; ארץ חמדה שם, סעיף ח עמ' לג.

104. קונטרס רנו ליעקב, טז, ב. אבן האזל, הלכות מלכים פ"ה ה"ב. בספר אבות על בנינים (עמ' ה) תירץ, שמכיוון שפשט הפסוק בבלה יובאו ושמה יהיו מדבר על ארץ ישראל (שאסור לעלות מבבל לארץ ישראל), נקט בלשון "לשאר ארצות", ללמדנו שהפסוק אוסר גם לשאר ארצות.

105. שלום ירושלים, סימן ד, עמ' 18.

לגור בארץ הוא האיסור לעלות מבבל ולגור בארץ ישראל כפי שעולה מן הכסף משנה?

בדוחק יש לפרש שכאשר הרמב"ם מסיים את ההלכות העוסקות בישיבה בארץ ישראל, הוא מוסיף שהלכות אלו נאמרו על עלייה משאר ארצות ולא על עלייה מבבל.

ג) בספר תולדות תנאים ואמוראים¹⁰⁶ ובסדר הדורות¹⁰⁷ הוכיחו כי רב ושמואל, רבותיו של רב יהודה, שניהם היו מבבל. רב גר בעיר כפרי הקרובה לסורא, ושמואל גר בנהרדעא. שניהם עלו (בזמנים שונים) לארץ ישראל ללמוד תורה. שניהם חזרו אחר כך (בזמנים שונים) לבבל, רב - לסורא ושמואל - לנהרדעא. לפי הסבר הכסף משנה הרי אסור היה להם לעלות מבבל לארץ ישראל ואחר כך לצאת ממנה לבבל, ובמיוחד לדעת שמואל, שאמר הלכה זו לפי רב יהודה!¹⁰⁸

ג) הסבר רוב מפרשי הרמב"ם

רוב מניין ובניין של האחרונים (ראה להלן ט'2) סוברים שהרמב"ם פסק כשמואל ולא כרב יהודה, ומשמעות הלשון "כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות" היא רק לשאר ארצות ולא לארץ ישראל.

לפי זה, הרמב"ם למד שרב יהודה (התלמיד) חולק על שמואל (הרב), וכהסבר המהר"ט דלעיל, וקיימא לן דאין הלכה כתלמיד במקום הרב.

הרמב"ם הביא בדברי שמואל את הפסוק "בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" מכיוון שלדעתו טעמו של שמואל הוא מפסוק זה, אלא שהוא מפרש אותו מבבל לשאר ארצות¹⁰⁹. מכאן מובן מדוע השמיט הרמב"ם את סיום הפסוק "עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם", שכן רצה ללמדנו מניין למד שמואל שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

האבני נזר¹¹⁰ והגר"ח מבריסק¹¹¹ הסבירו בדעת הרמב"ם, שגם שמואל לומד את האיסור לעלות לארץ מהפסוק "בבלה יובאו", אלא שלשמואל האיסור היה קיים רק

106. ח"א, ערך ר' אבא בר אייבו (רב), ובח"ג, ערך שמואל.

107. הרב י"ש היילפרין, סדר תנאים ואמוראים, אות ש ערך שמואל אות ג, עמ' 352.

108. האדמו"ר מליובביץ', מ"מ שניאורסון, חידושים וביאורים לש"ס, ירושלים תשל"ט, ח"א סימן כו, "ישיבת ארץ ישראל", עמ' רח.

109. אבן האזל, שם.

110. שו"ת, יר"ד תנו סעיף יג.

111. חידושי הגר"ח [סטנסיל] על הש"ס סוף כתובות.

בגלות בית ראשון¹¹², ולאחר גלות בית שני אין איסור לעלות מבבל לארץ ישראל. מה שנשאר מהפסיק הוא רק האיסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

דרך אחרת להסביר מדוע הביא הרמב"ם בדעת שמואל את הפסוק "בְּבִלָּה יִבְאֹר", כמו שכתב היד מלאכי¹¹³ שטען שדרכו של הרמב"ם להביא את הדרשה היותר פשוטה אף על גם שדרשה זו נדחתה בגמרא, או להביא פסוק שלא נזכר בגמרא כלל, כאשר הוא מבואר יותר. בנידון דידן, הרמב"ם השתמש בפסוק שבדרשת רב יהודה כמקור להבנת דברי שמואל, כי זו משמעותו¹¹⁴. ייתכן גם שזו היתה גרסתו בדברי שמואל בגמרא, אולם אין פסוק זה אלא אסמכתא בלבד¹¹⁵.

בעיון יעקב לבעל השבות יעקב¹¹⁶ הסביר שהרמב"ם למד זאת מהייתור שבפסוק: "דהוי מצי למיכתב 'בבלה יובאו שמה עד יום פקדי', ומדכתיב 'ושמה יהיו' שמע מיניה דאין לצאת ממנה". כלומר, מהרישא של הפסוק "בבלה יובאו" למד רב יהודה שאסור לעלות מבבל לארץ ישראל (איסור שלא פסק הרמב"ם). מהסיפא שבפסוק (מהייתור) "ושמה יהיו", למד הרמב"ם שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות. הרמב"ם, כשהביא את כל הפסוק בדברי שמואל, התכוון לסיפא בלבד, ליתור "ושמה יהיו".

יוצא אם כן שהרמב"ם לא הסביר כרש"י שהטעם הוא בגלל מעלת בבל שהיא מקום תורה, אלא הטעם הוא הפסוק "בְּבִלָּה יִבְאֹר וְשָׁמָּה יְהִי"¹¹⁷. משמעות הפסוק היא שישנה גזרה שייגלו לבבל ו"שמה יהיו". לפי זה, גם בזמן הזה, לרמב"ם אסור

112. ראה לעיל סעיף ה' בדברי הגר"ח סולבייצ'ק.

113. כללי הרמב"ם אות ד, עמ' 182.

114. שער החצר, סימן שס, קכז, ב. גם האדמו"ר מליובוביץ' (חידושים וביאורים לש"ס, "שיבת ארץ ישראל", ח"א עמ' רז, הערה 10) הביא כאפשרות לתירוצו את דברי יד מלאכי, אך דחה זאת וטען שכלל זה הוא רק כשאין נפקא מיניה לדינא, מה שאין כן בנידון דידן.

115. פאת השולחן, שם; הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה, שם, עמ' לב) טען שצריך ראייה לדבר כזה וקשה לומר זאת בלי יסוד.

116. בעין יעקב על אגדות הש"ס, כתובות קיא, א. הסבר זה צריך עיון, האם אנו דורשים פסוקים ולומדים מהם מצוות עשה או לא תעשה כשחז"ל לא דרשו זאת?

117. ישנם אחרונים כגון שנות חיים, קפז, ב, שהבינו כי "גם הרמב"ם סבירא ליה מה דכתב רש"י... דאיכא זכות תורה" אלא שצריכים אנו גם את הפסוק "בבלה יובאו ושמה יהיו". "הטעם 'מפני שיש שם ישיבות המרביצות בה תורה תמיד' אינו מוחלט, [מפני] שאם יהיו ישיבות במקום אחר ויתמידו שם, לפי טעם זה יהיה מותר לצאת מבבל לשם, [כיוון] דעיקר הדין אינו משום בבל אלא משום תורה. וכן אם מקום התמדת הישיבות יהיה במקום אחר יהיה אסור לצאת משם למקומות אחרים משום זכות התורה, לכן הוסיף הרמב"ם את הפסוק 'בבלה יובאו' בדברי שמואל ללמדנו שהאיסור הוא מבבל בלבד". כך הסבירו גם אחרונים נוספים, כגון הרב מרדכי דוד [מר"ד], ספר וחי בהם, ירושלים תשנ"ו, קונטרס מצות כיבוש, עמ' קפא-קפב ועוד, אך לענ"ד אין זו משמעות הרמב"ם.

לצאת מבבל לשאר ארצות בגלל הפסוק "בְּבִלָּהּ יִוָּבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ", שהוא איסור לתמיד¹¹⁸.

עוד עולה מכך, שאין מעלה מיוחדת לבבל על פני מקומות אחרים, אלא ישנה גזירה שאסור להם לצאת מבבל לשאר ארצות (למעט לארץ ישראל כדלעיל). אבל לעניין יציאה מארץ ישראל לחוצה לארץ אין הבדל בין בבל לשאר ארצות ואותו איסור שווה לשניהם.

לפי זה אפשר להבין מדוע שינה הרמב"ם את לשון שמואל ביחס לאיסור היציאה מארץ ישראל, ובמקום "מארץ ישראל לבבל" כתב "מהארץ לחוצה לארץ", כשהמשמעות היא כל המקומות והארצות שבחוץ לארץ כולל בבל - כיוון שכלפי איסור היציאה מארץ ישראל אין עדיפות לבבל על שאר ארצות, ובבל עצמה לגבי ארץ ישראל היא חוץ לארץ.

את דברי הרמב"ם "כשם שאסור וכו'" הסבירו האחרונים¹¹⁹, שהם באים ללמדנו שהדינים הקיימים ביציאה מארץ ישראל לבבל או לחוץ לארץ, קיימים גם ביציאה מבבל לשאר ארצות או לארץ ישראל. כשם שמותר לצאת מארץ ישראל ללמוד תורה ולישא אישה וכו' על דעת לחזור, כך מותר לצאת מבבל לשאר ארצות וכן לארץ ישראל לדברים הנזכרים לעיל, על דעת לחזור. הרמב"ם שלא רצה להאריך בפרטי ההלכות הללו, אמר "כשם שאסור" התם והוא הדין הכא.

לפי פרשנות זו מובן גם ההקשר הכללי של ההלכות, ומדוע סיים הרמב"ם את ההלכות העוסקות בדירה ובקבורה בארץ ישראל ובמעלתה, במימרא של שמואל. ללמדנו, שפרט לארץ ישראל שקיימות לגביה הלכות מיוחדות בגלל קדושתה, ישנו מקום נוסף (בבל) שיש לו מעלה (וגם גזירה) על פני שאר הארצות, ולכן "אסור לצאת מבבל לשאר ארצות".

מסקנה נוספת העולה מפרשנות זו של האחרונים היא שלהלכה לא מצינו ברמב"ם הגבלה על העלייה לארץ ישראל, ומותר לעלות מכל מקום, שהרי הביא

118. ספר עשר תעשר, בהקדמה "הכל מעלין לארץ ישראל", עמ' ה; הרב י' ליברמן, ספר זכרון יעקב ח"ג, סימן ס סעיף יב, עמ' קלב.

119. שנות חיים, שם; ארץ חמדה, שם סעיף ז, עמ' לג, אלא שהוא הסביר זאת בדעת הכסף משנה; ספר וחי בהם, שם, סימן יא עמ' קפא) הסביר שהשוואה בין איסור היציאה מבבל לאיסור היציאה מארץ ישראל, היא "רק לגבי הערך ויחס, שהיחס של שאר ארצות לבבל הוא כמו היחס של חוץ לארץ לארץ ישראל ולכן אמר 'כשם וכו'".

הסברים נוספים לרמב"ם ראה: שו"ת אבני נזר, יר"ד סימן תנד סעיפים נח-סא; חידושי הגר"ח [מבריסק] על הש"ס (סטנסיל), כתובות, בעניין "אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", עמ' קב; הרב יוסף צבי הלוי, ספר תורת ארץ ישראל עשר תעשר, בפרק "הכל מעלין לארץ ישראל", עמ' דו; האדמו"ר רמ"מ שניאורסון, חידושים וביאורים לש"ס, ח"א סימן כו, "ישיבת ארץ ישראל", עמ' רו-רטז, ועוד, ואכמ"ל.

הרבה מימרות בשבח ובמעלת ארץ ישראל מהגמרא בשלהי כתובות, וכן הביא את דברי שמואל על מעלת בבל ביחס לשאר ארצות, אך השמיט את דברי רב יהודה (אסור לעלות מבבל לארץ ישראל), ואת דברי רבי זירא (שלש השבועות - אסור לעלות כחומה)¹²⁰.

להלן טבלה לסיכום השיטות:

דמב"ם		רש"י	השאלות	המימרא בגמרא
רוב האחרונים	כסף משנה			
"בבלה יובאו"	"בבלה יובאו"	"בבלה יובאו"	מה הטעם? האם גם לשאר ארצות אסור?	רב יהודה - אסור לעלות מבבל לארץ ישראל
לשאר ארצות מותר	גם לשאר ארצות אסור	הפסוק אינו אוסר יציאה לשאר ארצות		
"בבלה יובאו"	"בבלה יובאו"	משום ישיבות	מה הטעם?	שמואל - אסור לצאת מבבל לשאר ארצות
עלייה לארץ ישראל מותרת	גם עלייה לארץ ישראל אסורה	הישיבות אינן אוסרות עלייה לארץ ישראל	האם גם לארץ ישראל אסור?	
רב יהודה חולק על שמואל	רב יהודה מפרש את שמואל	מר אמר חדא ומר אמר חדא	היחס בין דברי רב יהודה לדברי שמואל	
כשמואל ולא כרב יהודה	כשמואל וכרב יהודה			פסק ההלכה

120. עיין לעיל בפרק על שלש השבועות חלק ב, סימן ב סעיף 3, בשיטת הרמב"ם.

ט. פסק ההלכה

1. האם הלכה כרב יהודה?

לדעת רוב הפוסקים, כפי שנפרט להלן, שיטת רב יהודה היא דעת יחיד ואין הלכה כמותו מכיוון שכבר בימיו חלקו עליו רבים מהאמוראים¹²¹.

אמוראים רבים עלו בפועל מבבל לארץ ישראל, וביניהם גדולי תלמידיו, ואפילו אחיו הצעיר, רמי בר יחזקאל (כתובות קיא, ב). להלן רשימה חלקית של אמוראים שעלו לארץ ישראל¹²²: רבי זירא (כתובות קיב, א) ורבי אבא (ברכות כד, א; ביצה לח, ב) שהיו מגדולי תלמידיו, רבי חייא ובניו (סוכה כ, א), רבי אלעזר בן פדת (כתובות קיב, א, סתם רבי אלעזר הוא בן פדת), רב כהנא (בבא קמא קיז, א; זבחים ט, א), רבי אמי (ברכות כד, א), רב ספרא (חולין קי, ב), רבי חייא בר רב (אש"י) (סוכה מא, א), איסי בר היני (חולין קלז, ב), רבי חנינא (כתובות קיב, א), רבי ירמיה (כתובות עה, א), רבה בר בר חנה (יומא ט, א), עולא (נדרים כב, א), ועוד רבים נוספים.

היעב"ץ הוסיף:

ואותן [אמוראים] שלא עלו, בודאי אנוסים היו. אם מחמת חולי ויסורין, או עוני, או תלוי בהו טפלי, או שעת חירום היה ותגר מלכויות, דאנוס פטור... ואין שעת הדחק ראייה. אבל בשעת ריוח ודאי היו עולים לארץ ישראל עם כל השבח הנזכר לעיל דבבל.

נראה לענ"ד להוסיף שיקול נוסף לסברה שההלכה לא כרב יהודה: הגמרא מספרת שרבי זירא עלה לארץ ישראל ומתארת את עלייתו (כתובות קיב, א) וכן לגבי רבי אבא (ברכות כד, ב), וקיימא לן שכאשר מביאים "מעשה רב" לאחר מחלוקת, "מעשה רב" מכריע שהלכה כמותו. אמנם השדי חמד¹²³ הביא שישנה מחלוקת ראשונים ואחרונים אם כאשר בעל הסברה עשה מעשה על פי סברתו, אמרינן שהמעשה מכריע; מכל מקום מסקנתו היא כי "מסתברא לי דאף להסוברים דבעל הסברה לא

121. ראוי לציין שרב יהודה עצמו אמר שאין הלכה כדעת היחיד. במסכת בבא קמא (כח, א) אומר רב יהודה: "עמך (רש"י: בתמיה, [וכי נראה] עמך תהא תשובה זו שאינה כלום?) בן בג בג יחידאה הוא ופליגי רבנן עליה".

122. יעב"ץ בהקדמתו לסידור בית יעקב, סולם בית אל; פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל, סימן א סעיף ג, בית ישראל ס"ק יג; שו"ת תירוש ויצהר, סימן קיד סעיף ד; תולדות זאב, סעיף ה.

123. מהדורת בית הסופר, ח"ד כללים, מערכת המ"ם כלל מו, עמ' 284-286.

אמרינן מעשה רב... אבל [אי] סתמא דתלמודא מייתי מאי דעביד, י"ל דבכי האי לכולי עלמא מעשה רב¹²⁴.

ולמעשה, הכריע הכפתור ופרח¹²⁵: "רב יהודה יחידאה היא, ועוד דעשה דרבנן היא". וכן פסק החכמת אדם: "חדא דלא קיימא לן כרב יהודה, ועוד אפילו לרב יהודה - דווקא מבבל¹²⁶. בשם הגר"א העידו תלמידיו שאמר: "רב יהודה אמר רק מבבל ולא משאר ארצות. וגם על עליה מבבל... דעתו [של רב יהודה] היא דעת יחיד ומופרכת מעיקרה בגמרא"¹²⁷. וכן הסבירו וכתבו היעב"ץ¹²⁸ והר"ח פלאג'י¹²⁹.

בעל פאת השולחן כותב:

לא קיימא לן כוותיה כדחזינן מסקנא דגמרא קאי כרבי זירא דעביד עובדא וסליק לארץ ישראל... וגם דיני דמתניתין וגמרא דכופין לעלות לארץ ישראל ולירושלים אפילו בזמן הזה, ולא חילקו בין בבל לשאר מקומות. וסתמא תני 'הכל מעלין' - מבבל גם כן, והוא ודאי לא כרב יהודה - כשאמרו לו לעבור על מצוות עשה האיך כופין? וגם סוגיה דעבד שברח מחוץ לארץ ישראל, דנוהג גם בזמן הזה¹³⁰.

וכן פסקו אחרונים נוספים¹³¹.

גם בספר ויואל משה פסק:

אף שמתורצין דברי רב יהודה... מכל מקום להלכה נראה דקיימא לן כרבי זירא, שהרי הר"ף והרא"ש והטור ושר"ע הביאו להלכה הך דהכל מעלין אפילו בזמן הזה, גם הרמב"ם סובר... כן בזמן הזה, ולרב יהודה אין זה אלא בזמן הבית, ועל כרחך דלא סברי כוותיה. גם חזינן בגמרא כמה אמוראים דסלקו

124. נימוק נוסף לפסוק כרבי זירא מצאנו בדברי הרמב"ן במלחמות (ספר מלחמות ה', ראש השנה דף ז, א בדפי הר"ף) - "הוי ליה רב זירא בתרא, ואיהו עדיף [מרבה] למיפסק כוותיה, דאורא דארץ ישראל אחכמי טפי...".

125. פרק י, עמ' קצח.

126. שערי צדק, שער משפטי הארץ פרק יא סעיף ג.

127. קול התור, פ"ה, עמ' תקלה.

128. שם.

129. שו"ת נשמת כל חי, יו"ד סימן מט עמ' ריט.

130. הלכות ארץ ישראל, סימן א סעיף ג בבית ישראל ס"ק יד.

131. הרב דניאל אישטרושה, שו"ת מגן גיבורים, סימן ז בסופו; הרב צבי יחזקאל מיכלזהאן, שו"ת תירוש ויצהר, סימן קיד סעיפים ב-ד; שו"ת חבלים בנעימים, ח"ה סימן מה; תולדות זאב, סעיף ה.

מבבל לארץ ישראל ועשו מעשה רב דלא כרב יהודה, ועל כרחך דסברי דהלכה כרבי זירא¹³².

והוסיף (שם) "ואחר שנדפס [הספר] שמעתי מפקפקים במה שכתבת", וסיים "דהלכה כרבי זירא".

2. פסק הרמב"ם

בהלכות מלכים (פ"ה ה"ב) פוסק הרמב"ם:

כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, שנאמר: "בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ".

לעיל (בסימן ח סעיף 3) ביררנו באריכות את שיטת הרמב"ם ואת אפשרויות ההבנה השונות בדבריו, שביניהן יש גם הבדלים להלכה. הכסף משנה הבין את דבריו כמאחד את שיטות רב יהודה ושמואל ופוסק כמותם, היינו שאסור לעלות מבבל לארץ ישראל. כמוהו הבינו גם: בעל גופי הלכות (שם); נר מצוה (שם); דבר אברהם (ש"ת, ח"א, סימן י ענף ב, עמ' לח); הגר"ע יוסף, "מצוות ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה" (תורה שבעל-פה, יא, תשכ"ט, סעיף ז, עמ' מ).

לעומת זאת, רוב האחרונים הסבירו שהרמב"ם פסק כשמואל, וכחולק על דברי רב יהודה, ודחו את הסבר הכסף משנה ברמב"ם, ואם כן אין איסור לעלות מבבל לארץ ישראל, וכל שכן שלא משאר הארצות. ואלה הם: לחם משנה (שם); פאת השולחן (שם); הרב קאלישר, דרישת ציון (שם); הגהות עמק המלך על הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ב); הרא"ז מלצר באבן האזל (הלכות מלכים שם ובמלואים והשמטות עמ' 79); הרב יצחק שמחה הלוי שכתב בספר יד הלוי (ספר המצוות השמטות ירושלים תרפ"ו, מ"ע ד, עמ' קעא): "ורבנו [הרמב"ם] לא פסק כהאי מימרא דרב יהודה, עיין סוף פ"ה ממלכים". הר"י אברמסקי, ספר ארץ ישראל נחלת עם ישראל (סעיף לו הערה 21)¹³³; ארץ חמדה (שם); תולדות זאב (שם); הר"י וייס, מנחת יצחק (ש"ת, ח"י, סימן קח); יד אפרים (הרב א"פ וינברגר, סימן ט סעיף יב) ועוד.

הר"ח פלאג'י (ש"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מט בסופו, עמ' ריט) כתב בזה הלשון: "ומה שכתב מרן בכסף משנה שם, דארץ ישראל בכלל, אחרי המ"ד [המחילה רבה] נראה

132. מאמר שלש השבועות, סימן ט עמ' כט.

133. והוסיף, "ואולי דוקא בגלות מצרים ובגלות בבל שהקב"ה יעד את עתם. בגלות מצרים - 'ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה' (בראשית טו, יג). בגלות בבל - 'כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם' (ירמיהו כט, ט). לכן כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר על עשה, אבל בגלות האחרונה שלא נתגלה קצה עד מתי תהי נחלתנו כבושה בידי זרים, כל יום זמנו הוא".

דליתא"; ערוך השולחן העתיד (הלכות מלכים סימן עד סעיף יח) כתב: "הכסף משנה כתב דכוונתו גם לארץ ישראל. ולענ"ד אינו כן, ודריש 'ושמה יהיו' לענין שארי ארצות ולא לארץ ישראל, ועיין לחם משנה"; והרמ"ד פלאצקי, כלי חמדה על התורה (במדבר חוקת סימן ד, עמ' 197), כתב: "דעת הרמב"ם נראה דסבירא ליה, דלהלכה אמרינן דהך קרא ד'בבלה יובאו ושמה יהיו' לא אתא לאסור אלא שאר ארצות, אבל ארץ ישראל אינו בכלל זה".

אפילו בספר ויואל משה (מאמר שלש השבועות, סימן ט, עמ' כט-ל) פסק דלא כמרן בכסף משנה: "שמעתי מפקפקים במה שכתבתי דהלכה כרבי זירא"¹³⁴, שהרי מבואר ב'כסף משנה'... [ש]פסק הרמב"ם כרב יהודה". לאחר שדן בדברי הכסף משנה והלחם משנה כתב:

ולהלכה אף שה'כסף משנה' הבין מדבריו [של הרמב"ם]... כדעת רב יהודה, זה ודאי שאין זה מבואר בדברי הרמב"ם, אלא שדייק כן מאותה הוכחה שהביא הקרא ד'בבלה יובאו'... והעיקר בזה דכמה גדולים לא סברי כלל כה'כסף משנה' בזה... וכתבתי דהלכה כרבי זירא, כדעת כמה גדולים שהבאתי ומסתבר טעמייהו¹³⁵.

3. הלכה למעשה

על פי הנאמר לעיל, העיקר כדברי האחרונים שהסבירו שרק לשאר ארצות אסור לצאת מבבל, ולא ככסף משנה. ועוד, מכיוון שאיסור זה הוא מדרבנן, אפילו אם נאמר שיש ספק מהי דעת הרמב"ם, האם האיסור הוא גם מבבל לארץ ישראל (כדברי הכסף משנה) או רק מבבל לשאר ארצות ולא לארץ ישראל (כדעת רוב האחרונים), מסתבר שנקטינן לקולא בהבנת הרמב"ם.

אם נצרף גם את שיטת רש"י בדברי שמואל, ולדעתו לפנינו שתי מימרות שונות בסוגיה, דעת רב יהודה ודעת שמואל, וכל אחד דיבר על נושא אחר (עיין לעיל סימן ח'2), והלכה כשמואל כדמוכח בסוגיה, וכיוון שכבר בימי רב יהודה רבים מהאמוראים חלקו עליו ועלו מבבל לארץ ישראל, וראשונים ואחרונים לא פסקו

134. זה לפי שיטתו. אנו לא נדון כאן האם "שלש השבועות" הן הלכה או דברי אגדה, ואף אם הן הלכה, האם נוהגות בימינו. ראה בפרק הדין בשלש השבועות.

135. והוסיף שם כיוון שדברי ה"כסף משנה" הם דיוק בדברי הרמב"ם כדלעיל, ומרן עצמו הביא בבית יוסף (או"ח קנט ד"ה ומ"ש רבינו) את תשובת תרומת הדשן (סימן רסא) שכתב: "דבפלוגתא דרבוותא [אף במקום דנקטינן לקולא, מ"מ] מאי דאשכחנא בפסקי הגאונים בהדיא לאיסור ולא אשכחנא בפסקי גאון אחר בהדיא להיפך להתיר אלא דדייקינן מיניה בהוכחא דהכי סבר, קשה לטתור בזה דברים המפורשים בהדיא". מבואר, שדבר הנלמד מדיוק אינו כמו דבר הנכתב בפירוש.

כמותו (ראה לעיל בראש הסעיף) - נראה שלהלכה מותר לעלות מבבל ומשאר ארצות לארץ ישראל.

בנוסף, כאשר ההלכה רופפת, אזי "פוק חזי מאי עמא דבר" - צא וראה כיצד העם נוהג. ולמעשה, במשך כל הדורות עלו גדולי ישראל מבבל (עירק) לארץ ישראל ביניהם הרב אליהו סאלימן מאני, רבה של חברון (תרכ"ה-תרל"ט)¹³⁶ וחברו הרב ניסים עזרא עיני, מחכמי בגדד ואחר-כך מגדולי החכמים ורבני ישיבת המקובלים "בית-אל" בירושלים; הרב יעקב חיים סופר (תרל"ט-תרצ"ט)¹³⁷; הרב יצחק ניסים (תרנ"ו-תשמ"ב)¹³⁸ ורבים נוספים. יהדות בבל (עירק) כולה, יחד עם כל רבניה, עלתה לארץ ישראל¹³⁹.

י. נספחים

1. הסברים נוספים בדעת רב יהודה

(א) אחרונים רבים הסבירו שדברי רב יהודה תלויים במחלוקת אם קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא, או קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא (עיין לעיל ו' סעיף 1).

בספר תבואות שור¹⁴⁰ הקשה: כיצד אמר רב יהודה "כל העולה מבבל לארץ ישראל - עובר בעשה", והרי מצאנו כמה תנאים שעלו מבבל לארץ ישראל, כגון הלל?

ותירץ:

ונראה לי, דההולך לקיים מצוות התלויות בארץ כגון תרומות ומעשרות וכדו' שפיר עביד, וכולי עלמא מודים בהא. דלא נאמר עשה דאסור לילך כי אם ההולך שלא בשביל המצוות ואינו מקיים שם כלום, שאין לו שדה שם, אבל ההולך לקיים הרבה מצוות התלויות בה, לא אתי עשה דדברי קבלה ודחי

136. תלמידו של הרב עבדאללה סומך, בעל זבחי צדק, ורבו בקבלה של הרב יוסף חיים, הבן איש חי, שעלה לארץ ישראל בשנת תרט"ז (1856). ראה עליו: שו"ת תנא דבי אליהו, ירושלים תשנ"א, בהקדמה, תולדות רבינו אליהו סאלימן מאני, עמ' 13-18.

137. מחבר ספרי כף החיים על אר"ח ויר"ד, וספר קול יעקב על הלכות סת"ם. עלה בתרכ"ד מבגדד לארץ ישראל.

138. מחבר ספר יין הטוב. עלה בתרפ"ו מבגדד לארץ ישראל ונבחר לראשון לציון והרב הראשי לישראל.

139. ראה בספר קץ הימין, תולדות חכמי בבל ראשונים ואחרונים, לרבי יהושע משה, לשעבר ראב"ד בבגדד, ירושלים תשכ"ז. בספר זה הביא רשימת רבני בגדד, שרבים מהם עלו לארץ ישראל.

140. הרב אלכסנדר סענדר שור, בתוך ספר שמלה חדשה, חולין קלז, ב, ד"ה ובדרך דרש. ראוי לציין שדברי ה"תבואות שור" נאמרו על דרך דרש - "ובדרך דרש שדדשתי בבית הכנסת ביארתי". את דבריו ודברי הנודע ביהודה הביאו הרב חנינא מייזליש, בחידושו שנדפסו בסוף ש"ס וילנא על מסכת ברכות כד, א, והרב מאיר שפירא מלובלין, בספר מרגניתא דרבי מאיר, ברכות כד, א. כך כתב והסביר מעצמו גם בשו"ת מראה יחזקאל, ח"א סימן יח. ועיין שם שהארץ ופלפל בסברה זו.

הרבה עשיות דאורייתא. ולהכי לא קשה מהתנאים שהלכו לשם שכולם כוונתם היתה רצויה לעבודתו ברוך הוא. והיינו דוקא להני תנאי דסבירא ליה דלא בטלה קדושת הארץ וכל החיובים הם מדאורייתא, אבל למאן דאמר [שבטלה קדושת הארץ והחיובים הם] מדרבנן, לא אתי דרבנן ודחי עשה דדברי קבלה. והיינו דמיטמר רבי זירא מרב יהודה, אע"ג דרבי זירא ודאי בעי לעלות לקיים המצות, מכל מקום רב יהודה סבירא ליה דהאידינא בטלה קדושת הארץ וליכא שום היתר לעלות.

כלומר, לדעתו טעם החיוב לגור בארץ ישראל הוא קיום המצוות התלויות בארץ ולא קדושתה העצמית של ארץ ישראל. וכיוון שלדעת רב יהודה קדושת הארץ בטלה, ממילא מצוות התלויות בארץ חיובן הוא רק מדרבנן, וכן החיוב לעלות לארץ הוא דרבנן. לפיכך, אין עשה דרבנן (ישיבת ארץ ישראל) דוחה עשה של דברי קבלה ("בבלה יובאר").

הסבר זה קשה הוא:

(1) הנודע ביהודה¹⁴¹ הקשה: "קשה, אם כן עקרת עשה זו דדברי קבלה לגמרי, כיון שזה תמיד שייך עשה דאורייתא בעליית הארץ, בפרט לדעת הרמב"ן (השמטות מ"ע ד) דישיבת הארץ היא מצוות עשה"¹⁴². והוסיף שאם נאמר שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא לא שייך תירוצו של התבואות שור.

(2) בספר תולדות זאב¹⁴³ הקשה: מדוע תלויה מצוות ישיבת ארץ ישראל בקיום המצוות התלויות בארץ? הרי מצוות התלויות בארץ הן חובת קרקע וכשבטלה הקדושה פקעה חובת הקרקע, מה שאין כן מצוות ישיבת ארץ ישראל שהיא מצווה עצמית היונקת מקדושת הארץ ולא מקיום המצוות התלויות בה, וקדושה זו לא פקעה?

כך סברו גם ראשוניים כגון הכפתור ופרח (פ"י), ואחרונים כגון החתם סופר (שר"ת, י"ד, סימן רלג).

(3) קושי נוסף בהסבר הנ"ל: לפי זה, רב יהודה כשאוסר לעלות מבבל לארץ ישראל אין זה בגלל הלימוד מהפסוקים והמחלוקת בינו לבין רבי זירא, כמבואר בסוגיה

141. ספר דורש לציון, מהדורת מכון ירושלים תשנ"ה, דרוש שלישי עמ' כו.

142. דעת הנודע ביהודה שונה מהתבואות שור. לדעת התבואות שור מצוות ישיבת ארץ ישראל היא כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ (הכשר מצווה) - "דההולך לקיים מצוות התלויות בארץ כגון תרומות ומעשרות וכדו", ואילו לדעת הנודע ביהודה העולה הולך כדי לקיים מצוות עשה של ישיבה בארץ. ראה עוד בשאלה הבאה.

143. סעיף כד עמ' עה.

בכתובות, אלא בשל שיטתו בסוגיות אחרות בעניין קדושת הארץ, האם קידשה לשעתה או קידשה לעתיד לבוא. אם כן העיקר חסר!

גם האבני נזר (לפי טעמו של ההפלאה)¹⁴⁴, הגר"ח מבריסק¹⁴⁵ והדבר אברהם¹⁴⁶ תולים את דברי רב יהודה ופסק הרמב"ם (לעיל ח סעיף 3) במחלוקת האם קדושה ראשונה קידשה רק לשעתה או קידשה גם לעתיד לבוא. הם מסבירים שלדעת הרמב"ם דברי רב יהודה שהעולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, נובעים משיטתו שקדושה ראשונה קידשה לשעתה ולעתיד לבוא, אך כיוון שהרמב"ם פסק שקדושה ראשונה בטלה ורק קדושה שנייה קידשה לעתיד לבוא, ממילא אין הוא יכול לפסוק כרב יהודה, ולכן הסביר שהעשה של "בְּבִלָּהּ יִבְאֹוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" הוא רק מבבל לשאר ארצות (אבל לא לארץ ישראל). (ראה עוד: לעיל ה'ז).

ב) הרצ"ה קאלישר¹⁴⁷ הסביר שרב יהודה סובר שעשה של תלמוד תורה דוחה את העשה של ישיבת ארץ ישראל.

כך גם אמרו חז"ל (מגילה טז, ב) שלכן עזרא לא עלה לארץ ישראל כל זמן שרבו ברוך בן נריה קיים, ורק אחרי מיתת רבו עלה - מפני שלמד ממנו תורה.

לדעתו, הטעם שירמיהו אמר "בְּבִלָּהּ יִבְאֹוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" והזהיר שלא לעלות הוא מפני שבבבל היו 'החרש והמסגר' (ירמיהו כד, א) - דניאל וחבריו - והיה זה מקום ישיבה לתורה, ולעומת זאת, כתוצאה מחורבן בית ראשון, חרבו הישיבות בארץ ישראל ועברו לבבל, והארץ הפסיקה להיות מקום של תורה.

לכן גם אמר רב יהודה בשם שמואל (כתובות קיא, א): "אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", ופירש רש"י: "לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד". מבואר אם כן שהטעם הוא בגלל הישיבות, וסברת רב יהודה היא שהעשה של תלמוד תורה בבבל דוחה את העשה של מצוות ישיבת ארץ ישראל.

לפי זה טוען הרצ"ה קאלישר, שכיוון שהאיסור אינו מחמת עצמו אלא בגלל העשה של תלמוד תורה, משום כך נאמר האיסור רק לדורם של האמוראים, כשהיו ישיבות בבבל, מה שאין כן בימינו כשבטלו הישיבות מבבל, שאז מודה רב יהודה שמצווה לעלות לארץ ישראל אפילו מבבל, וכל שכן משאר ארצות.

144. שו"ת, יו"ד סימן תנד, סעיפים נח-סא.

145. חידושי הגר"ח על הש"ס (סטנסייל), כתובות, "בענין אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", ירושלים תשכ"ט, עמ' קב.

146. שו"ת, ח"א, סימן י ענף ב סעיף ו, עמ' לח. הרצ"ה קוק, ספר לנתיבות ישראל, ח"ב, ירושלים תשל"ט, "וזאת ליהודה", עמ' נב, כותב שתירוץ זה אמר לו הדבר אברהם בשם הגר"ח מבריסק.

147. דרישת ציון, שער ציון סעיף א, עמ' פב.

אך הסבר זה קשה שכן העיקר חסר מהספר: סברה זו לא נזכרה בדעת רב יהודה!
 ועוד, מדוע תירצו בסוגיה "רב יהודה קרא אחרינא כתיב - 'השבעתי אתכם'" והרי
 רב יהודה סומך על העשה של תלמוד תורה ולא על שבועה זו?¹⁴⁸
 ג) האיסור הוא רק לתלמידי הישיבות ולחכמי התורה בבבל ולא לשאר
 האנשים.¹⁴⁹

באותו זמן היתה התעוררות בקרב תלמידי הישיבות בבבל שרצו לעלות לארץ
 ישראל ולגור בה. רב יהודה, שהיה מייסדה של ישיבת פומבדיתא, חשש שכתוצאה
 מעלייה זו יתמעטו תלמידי החכמים בבבל ויחלשו הישיבות שם. מסיבה זו אסר רק
 על תלמידי הישיבות וחכמי התורה לעלות לארץ ישראל, שלא תיפרד החבורה. דבריו
 הם בבחינת "עת לעשות לה' הפרו תורתך". לפיכך האיסור הוא רק על חכמי התורה
 ולא על שאר בני אדם.

היו שהסבירו, שרב יהודה התנגד רק לעליית שני גדולי תלמידיו, רבי זירא ורבי
 אבא¹⁵⁰, שהרי רב יהודה היה מייסדה של ישיבת פומבדיתא, שממנה יצא אור התורה
 לכל הגולה (אגרת רב שרירא גאון), ואדיר היה חפצו ששני תלמידיו, רבי זירא ורבי אבא,
 יעמדו לימינו ויסייעו לו בהפצת התורה בישיבת פומבדיתא, וממנה לכל הגולה.
 ועוד, באותו זמן כיהנו בארץ ישראל רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש וסיעתם,
 שהעמידו תלמידים הרבה ולא היתה זקוקה ארץ ישראל לשני תלמידים אלה. משום
 כך התנגד רב יהודה שיעלו לארץ ישראל כל עוד לא עמדה הישיבה בפומבדיתא על
 יסודות חזקים ומוצקים.

גם הסברים אלה מוקשים הם:

1. לשון הגמרא "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" משמעותה לא רק
 לתלמידיו או לתלמידי חכמים, אלא לכל ישראל.
2. רב יהודה הביא הוכחה לדבריו מהפסוק "בְּבִלָּהּ יוֹבְאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ" ומהפסוק
 "הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם". איך מסתמך הסבר זה על הפסוק?

148. שאלות נוספות ראה: תולדות זאב, סעיף ג עמ' סה.

149. קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, מענה יג, עמ' קעה-קצז.

150. הרב משה לייטור, ספר בשולי גליוני, כתובות קי, ב, ד"ה רבי זירא, עמ' שמא. עיין גם מאמרו
 של נח עמינח, "עליה מארץ ישראל לבבל", סיני כרך קכט-קל (תשס"ב), עמ' צז.

ד) הרב י"ל הכהן מימון¹⁵¹ טוען שטעמו של רב יהודה שאסר לעלות לארץ ישראל היה לשעתו בלבד בשל המצב שהיה בארץ ישראל ובבבל, ובשל תוצאות העלייה לארץ ישראל.

במסכת גיטין (ו, ב) נאמר: "שלח ליה רבי אביתר לרב יהודה: בני אדם העולין משם לכאן [= מבבל לארץ ישראל] הן קיימו בעצמם 'וַיִּתְּנוּ הַיְלָד בַּזֹּנָה וְהַיְלָדָה מְכָרוּ בֵּין וַיִּשְׁתּוּ' (יואל ד, ג)".

רש"י פירש: "שהיו משתהין בארץ ישראל, ומניחין נשותיהם עגונות ובטלים מפריה ורביה". התוספות פירשו: "שהיו משתהין בארץ ישראל, והיו בניהם ובנותיהם משתעבדים בשביל מזונות, והיינו בזונה - בשביל מזונות"¹⁵². התפארת יעקב¹⁵³ הסביר: "שבניהם נמכרו שם לעבדים [כיוון] שלא היה מי שיספיק פרנסתם, והקונים נתנום בין ממש. ולפי שהם גרמו להם בהליכתם, חשב עליהם כאילו הם מכרום ביין".

מעשים אלה של העולים והתוצאות שנגרמו מעלייה זו - משפחות שנהרסו, הנשים שנשארו למעשה עגונות וללא פרנסה ומפרנס, ובניהם שהשתעבדו בשביל מזונות או שנמכרו לעבדים - כל אלה גרמו לרב יהודה לעשות מעשה למגדר מילתא, לצורך בנות ישראל שלא יישארו עגונות וגלמודות או לצורך הילדים, ולהכריז "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה".

הגורמים לאיסור העלייה לארץ ישראל היו אם כן התוצאות והבעיות הקשות שגרמה העלייה, הן מבחינה חברתית והן מבחינה כלכלית, בארץ ישראל ובבבל.

הקושי בהסבר זה הוא, שאם האיסור הוא בגלל מציאות כלכלית או חברתית שהיתה בזמן האמוראים בארץ ישראל ובבבל, אם כן כשתשתנה המציאות - יתבטל האיסור, אך מדברי רב יהודה משמע שהאיסור תלוי בנבואה של "עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם" ולא במציאות כלכלית או חברתית.

ה) בספר עיני שמואל הסביר בדרך אחרת:

לענין קדושת ארץ ישראל, אטו חשיבות האבנים של ארץ ישראל יגרמו? אך עיקר קדושת ארץ ישראל היא השראת שכינתו במקום המקודש, ולזאת גדלה מעלת ארץ ישראל משאר הארצות, "אַרְצָךְ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֶתָּה תָּמִיד עֵינֵי ה'... בְּהַ מְרֻשֵׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה" (דברים יא, יב). והנה חז"ל במסכת

151. קונטרס ברכת הארץ, עמ' נח-נט.

152. לפי זה, צריך לומר שהקונה מכר אותם בין ממש.

153. הרב יעקב געזונדהייט, על מסכת גיטין, שם.

מגילה (כט, א) אמרו: כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם... גלו לבבל - שכינה עמהם. ממילא כיוון שגלו לבבל עם החרש והמסגר, עיקר השראת השכינה בבבל, ויש שם עיקר ארץ ישראל, ולכן סובר רב יהודה שהעולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה¹⁵⁴.

הנחת היסוד בהסבר זה היא שקדושת ארץ ישראל אינה תלויה במקום מוגדר ובקרקע, אלא בקדושת שכינה, ולכל מקום שגלתה השכינה שם הוא ארץ ישראל. במילים אחרות, ארץ ישראל אינה מקום, אלא מושג רוחני.

הסבר זה קשה, שכן לארץ ישראל גבולות מקום וקדושה עצמית ואין היא דבר ערטיילאי.

2. עליית ר' זירא לארץ ישראל

מצינו בגמרא (ברכות נז, א) שרבי זירא לא עלה מבבל לארץ ישראל עד שראה שעורים בחלום, שהוא סימן שסרו עוונותיו. מלבדו לא מצינו אף לאחד מהתנאים או מהאמוראים שחיכו לחלום כדי לעלות לארץ ישראל. הציץ אליעזר¹⁵⁵ הסביר שרבי זירא דחה את עלייתו מכיוון שרב יהודה היה מוחה בו ואסר עליו לעלות לארץ, לכן לא עלה עד שהראו לו בחלום שעורים, שהוא סימן שסרו עוונותיו ואין בידו עוון, ומזה הבין שאין חטא בעלייה לארץ ישראל מבבל, בניגוד לדעת רבו, ועלה.

עוד מצינו, שכשעלה רבי זירא לארץ עבר בסכנה את הנהר, עד שנכרי אחד שעבר שם אמר עליו "עמא פזיזא" (כתובות קיב, א). ולכאורה יש לתמוה: מדוע באמת הסתכן רבי זירא ולא המתין, כמו שהעיר לו הנכרי? בעקבות דברי הציץ אליעזר ניתן להבין, שכיוון שרב יהודה עיכב אותו וניסה למנוע ממנו לעלות לארץ ישראל, גברו כיסופיו וגעגועיו לארץ ישראל, עד כדי כך שלא יכול היה לחכות עוד, ולכן הסתכן ועבר את הנהר.

154. הרב שמואל אהרן ראבין, על אגדות הש"ס, כתובות קי, ב. היה ראב"ד בקארטשין, וחברו של השואל ומשיב. ראה: הרב י' ליברמן, ספר זכרון יעקב ח"ג, סימן ס סעיף יא, עמ' קלא, מה שהוסיף על דבריו.

155. הרב אליעזר וולדנברג, שו"ת חלק י, סימן לב סעיף ז. ראה עוד: שו"ת אבני נזר, י"ד סימן תנד סעיף נט.

3. רב יהודה אהב וחיבב את ארץ ישראל אף על פי שאסר לעלות אליה

במכתב שפרסם האור שמח כתב:

התבונן ידידי, לו חי עמנו בתקופה הזאת [שנת תרנ"א, התחלת חיבת ציון והעליות לארץ ישראל] רב יהודה גדול חסידי האמוראים אשר לדבריו היה איסור לעלות מבבל לארץ ישראל אף על איש פרטי, עד יום הפקד, מה חשבוהו? והגם כי החכמים שבדורו לא הסכימו עמו, לא יצאו לקראתו בקול חירופים וגידופים רק כי "סלקו לארץ ישראל הוו מיטמרו מיניה" (כתובות קי, ב). והיתה חביבה עליו ארץ ישראל עד כי בנוסח הברכה [שמן אפרסמון מאי מברכינן עליהו?] רצה להזכיר שבח ארץ ישראל - "בורא שמן ארצנו". ואמרו עליו "שאני רב יהודה דחביבא ליה ארעא דישראל" (ברכות מג, א). והוא הנסיבה [= הסיבה] כי אחרי שלא היתה היכולת בידו לפי שיטתו בהלכה לעלות לארץ, השתוקק תמיד להגות בארץ ולשים זכרונה על לבבו.

ואולי משום זה אמרו (חולין צד, א) "שאני עולא דחביב עליה דרב יהודה" משום דעולא הוי סליק לארץ ונחית לבבל, עד כי קראו לו "עולא נחותא" (ירושלמי סוף כלאים), והיה שומע מפיו מה בארץ וכל מפעלותיה אשר זה היה משובש נפשו כל היום, כמו שאמרו (יומא יח, ב) "אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו", לכן היה חביב עליו יותר¹⁵⁶.

מבואר שרב יהודה, אף על פי שאסר לעלות לארץ ישראל - חיבב ואהב את הארץ¹⁵⁷.

נלע"ד להוסיף את הנאמר בקדושין (לז, א) נאמר: מהי מצווה התלויה בארץ? "אמר רב יהודה: כל מצווה שהיא חובת גוף נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ, חובת קרקע

156. מכתב תשובה שהשיב הגרמ"ש להר"ר אברהם יעקב סלוצקי, עורך ספר שיבת ציון, ורשה תרנ"ב, ששאל אותו "על התנועה החדשה שנתהווה בזמננו, שמטרתה ליסד מושבות וליטוע כרמים בארץ הצבי, והנקראת בשם חובבי ציון" - מהי השקפתו בזה? נדפס בקובץ קול ישראל, תרפ"ז, גיליון ט, ובספר מרא דארעא דישראל על הגאון הרב חיים יוסף זוננפלד, ירושלים תשל"ד, מעמ' כב והלאה. תאריך התשובה הוא א' אדר ב' תרנ"א. מכתב אחר ממנו קצר ותמציתי יותר שזמנו מאוחר יותר, פורסם ב"התור" תרפ"ב גיליון ג, ובספר לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, ח"ב עמ' קסז. את המכתב בשלמותו עם הערות ראה: הרב י' שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"ג, עמ' סח-עב. כאן הרכבתי את שני המכתבים למכתב אחד. ראוי לציין שהסבר זה כתבו גם הרב אליהו קלאצקין, ספר דבר הלכה, לובלין תרפ"א, סימן לח, עמ' 55, והרב ד. גרוס, מדרש גאולת הקרקע, ירושלים תש"ו, עמ' קל. וכן הרב י' קנייבסקי, קריינא דאיגרתא, ח"ב סימן רצה, "ישוב ארץ ישראל", עמ' שא.

157. בספר כלי גולה וסופרי שמעון (חלק א, ברכות מג, א, הרב שמעון גאבל, ירושלים תש"ן) הקשה, איך חביב על רב יהודה דבר האסור? ותירץ: "דחביב ליה לענין קדושה בלבד, וסבירא ליה דקדושת הארץ לא נתבטלה בזמן הזה". בספר קריינא דאיגרתא (בהערה הקודמת) הסביר שקדושת ארץ ישראל הרוחנית לא בטלה מפני ש"עיני ה' אלקיך בה מְרַשֵׁית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא, יב) והיא מביאה להשפעה רוחנית גדולה מאד, ולכן חיבב רב יהודה את הארץ. בספר כלי גולה תירץ עוד: "עוד י"ל, כיוון דאורא דארץ ישראל מחכים".

אינה נוהגת אלא בארץ". נמצא שגם את הגדרתן של מצוות התלויות בארץ אנו לומדים מתורתו של רב יהודה, ומהן רואים עד כמה הגה וחשב על ארץ ישראל.

הרב י"ל מימון (פרקי זיכרונות על הציונות, עמ' 14) מספר: הוזמנתי לביתו של אחד הרבנים ששאלני: האם מותר לתלמיד ישיבה לעבור על דברי רבו ולעלות לארץ בניגוד לדעתו? עניתי לו: על פי המסופר במסכת כתובות (קי, ב) שרב יהודה רבו של רבי זירא, היה אומר "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" ואף על פי כן השתמיט ממנו תלמידו רבי זירא ועלה לארץ ישראל נגד דעת רבו, מבואר שבנוגע לעלייה לארץ ישראל, רשאי התלמיד שלא לציית לדעת רבו¹⁵⁸.

ענה הרב ואמר: אין הגידון דומה לראיה. רבי זירא היה צדיק ומגדולי האמוראים ועוד כמה צדיקים עלו עמו, אבל בזמננו שרובם של העולים הם "מסטרא דשמאלא" חושבני שתלמיד חרדי חייב לשמוע בקול רבו ואינו צריך לעלות ולעזור לחופשיים לעלות ולהיות בארץ ישראל.

עניתי לו: נראה שרבי זירא סובר אחרת. במסכת סנהדרין (לו, א) דרש את הפסוק (בראשית כז, כז) "זירח את ריח בגדיו" - אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו, אפילו ריקנים שבך [בישראל] מלאין מצות כרמון. ומסופר שם, שרבי זירא היה מקרב את הבריונים שהיו בשכנותו כדי להחזירם בתשובה אף על פי שרבנן היו מקפידים עליו שעשה כן. למדנו מכאן שרבי זירא שעלה לארץ ישראל מלמדנו שעלינו לקרב אף את הרחוקים וכך עלינו לעשות.

הרב מ"צ נריה (ישראל במדינתו, עמ' 508) העיר, שאסור לנו לשכוח את הסיפא של דברי רבי זירא (שבת כא, א): "אמר איזיל ואשמע מיניה מילתא ואיתי ואיסק". כלומר, רצה לשמוע עוד דבר מרבו לפני שיעלה לארץ, כי אף על פי שלא שמע לרבו בהלכה זו ועלה לארץ ישראל, נשאר רבי זירא תלמידו המובהק של רב יהודה הנשמע לו ומקבל את דבריו בכל התחומים.

158. קדם לו הרב יונה לנדסופר, שו"ת מעיל צדקה סימן כו, הובאו דבריו בפתחי תשובה, אה"ע"ז סימן עה ס"ק ו. הוא נשאל בעניין שלושה אנשים שנדרו לעלות לארץ ישראל הם ונשיהם ובניהם הקטנים והגדולים, ובית הדין בעירם רוצה למונעם בגלל סכנת הדרכים שבים, מה דינם? ופסק: "אם יגזור בית הדין מהטעמים הנ"ל [סכנה בדרכים] רשאי לסמוך על אלה שעניניהם ראו להיפך [= שאין סכנה] כי לא ראינו אינה ראייה... ואם שנחוש להמרות פי בית דין מפני הכבוד? כבר... אשתמיט מיניה רבי זירא מרב יהודה רביה דבעי למיסק לארץ ישראל".